

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

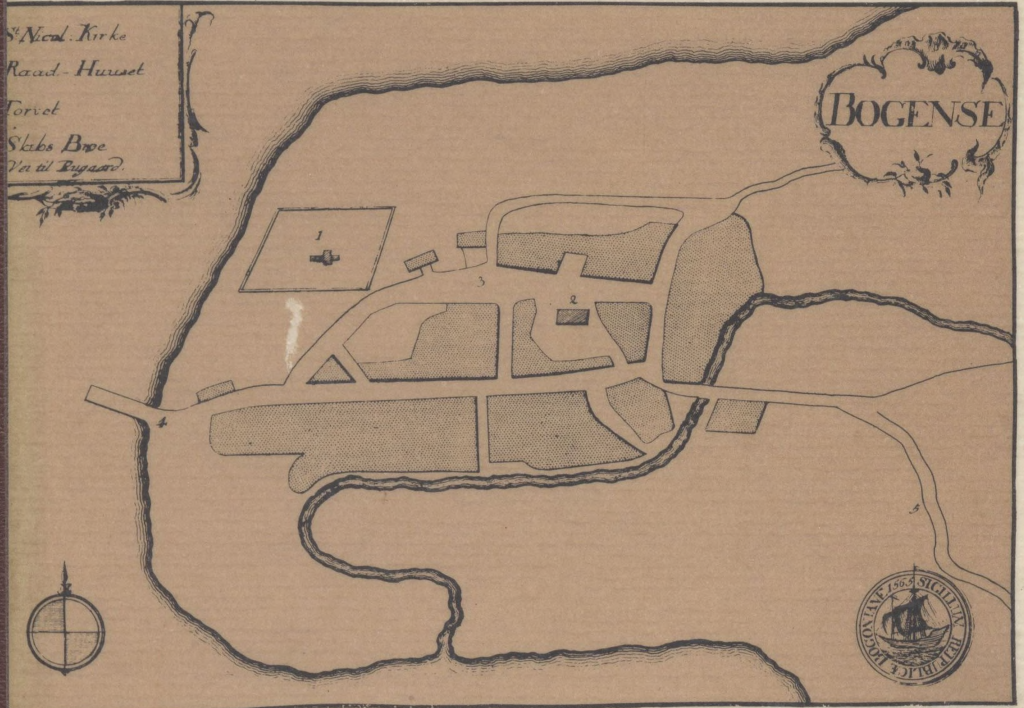
HANS HENRIK JACOBSEN

BOGENSES HISTORIE 2

Byens udvikling

1787-1938

I

BOGENSES HISTORIE 2

Byens udvikling

1787-1938

1

*Initiativtager til værket
er Bogense Rotary Klub.*

*Fremstillet i:
Rounborgs grafiske hus,
Holstebro
Skrift: Baskerville*

ISBN 87-980872-3-1

HANS HENRIK JACOBSEN

BOGENSES HISTORIE 2

Byens udvikling

1787-1938

I

BOGENSE 1984

Bogense Rotary Klub takker nedenstående bidragydere for deres økonomiske støtte, der har muliggjort udgivelsen af bogværket til en favorabel pris.

A/S Bogense Bank, Bogense
Sparekassen Bikuben Fyn, Bogense afdeling
Den Danske Provinsbank, Bogense afdeling
Bogense Kommune
Bogense Handelsstandsforening
Sparekassen Bikubens Fond
Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, Allerød
Scheby Maskinfabrik, Bogense
Borgmester, sygehusinspektør Svend Jensen, Bogense
Bogense Rotary Klub
Bogense Trælasthandel A/S, Bogense
Forenede Kreditforeninger, Odense
Kreditforeningen Danmark, Odense
Ingeniør N. M. Knudsens Fond, Odense

Indholdsfortegnelse

<i>Bogense – den mindste blandt de fynske købstæder</i>	9
<i>Byens udvikling 1787-1938</i>	14
Inddæmninger	15
Gader og ejendomme	17
Befolkning	21
<i>Byens styre</i>	27
Eligerede mænd indtil 1838	28
Borgerrepræsentationen 1838-1868	30
Byfogeder 1789-1919	34
Byråd, udvalg og kommissioner 1869-1938	39
Kommunale valg 1869-1938	44
Kommunale bygninger, byens rådhus	52
<i>Handel og omsætning</i>	59
Skibsfart – import og eksport	61
Accise og told	65
Byens købmænd	70
Torvedag og marked	86
<i>Næring og erhverv</i>	92
Håndværk	93
Håndværkerforeninger	102
Industri	106
Landbrugs- og industriudstillinger	112
Uddannelse inden for håndværk og industri	115
Fiskeri	117
Værtshushold og gæstgiveri	118
Avlsbrug	120
Andelsvirksomheder	127
Pengeinstitutter	130
<i>Byens indtægter og udgifter</i>	134
Indtægter og udgifter	134
Skatteligning	141
Økonomiske forhold	153

<i>Omsorg for byens borgere</i>	157
Borgervæbning	157
Brandvæsen	160
Retsvæsen	163
Politivæsen	167
Vægter	171
Medicinalvæsen: Læger, apotek, tandlæger, sygehuse .	173
Sygeplejeforening, sygekasser	181
Sundhedsforhold, epidemier	183
Forsorg	185
Legater, stiftelser og velgørende institutioner	190
<i>Kommunale tekniske anliggender</i>	193
Gader og veje	193
Renovation	196
Vandforsyning	196
Gas- og elforsyning	201
<i>Bilag:</i>	
1: Eligerede borgere 1797-1838	204
2: Medlemmer af borgerrepræsentationen 1838-1868 .	204
3: Medlemmer af byrådet 1869-1938	205
4: Kæmnerkassens regnskaber 1823-39 og 1856-1937/38	208
<i>Kildemateriale</i>	211
<i>Navneregister</i>	213
<i>Stedregister</i>	218
<i>Sagregister</i>	219

Forord

Nærværende bind er en fortsættelse af bind 1, der behandler tiden fra byens grundlæggelse og frem til slutningen af 1780'erne. Når vi har valgt dette årti som overgang til den periode, der skildres i dette og et efterfølgende bind, skyldes det, at der fra disse år foreligger kilder, der giver os helt eksakt besked om forholdene i Bogense: 1787 foretoges den første autoriserede folketælling, og 1789 indsendte byfogeden til stiftamtmanden en udførlig indberetning om forholdene i byen. Nærværende fremstilling tager således sit udgangspunkt på det tidspunkt, hvor vi for første gang på grundlag af foreliggende kildemateriale er i stand til at give et ret præcist og nuanceret billede af den nordfynske købstad.

Perioden 1787-1938 får en samlet behandling. Materialet er imidlertid så omfattende, at det må deles i to bind, hvoraf det sidste udkommer i 1986. I nærværende bind behandles byens styre og kommunale anliggender, handel og omsætning, næring og erhverv samt den omsorg og forsorg, der gennem tiderne er ydet byens borgere af diverse institutioner. I det efterfølgende bind behandles byens forbindelse med omverdenen, repræsentation i stænderforsamling og rigsdag, kirke og skole, byens kultur- og foreningsliv, forskønnelse og turisme, diverse former for forlystelser, særlige begivenheder m.v. Bind 2 og 3 udgør således en enhed, og først når bind 3 foreligger, er der skabt et samlet billede af tiden frem til 2. verdenskrig. – Det er fortsat meningen at lade byens egne borgere skildre udviklingen gennem de sidste 50 år i et afsluttende bind, der udkommer samme år, som byen fejrer sit 700-års jubilæum.

I et forord, der gælder hele værket (bind 1 si. 9-10), er der redegjort for den historieskrivning, der hidtil er lagt for dagen for Bogenses vedkommende. Hovedparten af de kilder, der er nævnt i dette forord, har ligget til grund for nærværende bind. Det gælder bl.a. Literis Mando's fremstilling af »Bogense Byes og Skovby Herreds Topographie og Historie«, der udkom i 1859, overlærer Poul Christensens manuskript til en byhistorie, der udarbejdedes i årene op til byens 650-års jubilæum i 1938, museumsdirektør Svend Larsens skildring af forholdene i byen omkring midten af 1800-tallet, trykt i Bogense Sparekasses festskrift i anledning af 100-års jubilæet i 1954, samt Emmy Larsens bog »Fra det gamle Bogense«, udgivet af Historisk Samfund for Fyns Stift i 1967.

En væsentlig kilde har været »Bogense Avis«, der udkom fra 1859 til 1960. Samtlige årgange i perioden 1859-1945 er gennemgået, og skildringen bygger ikke mindst på det, der gennem årene har været nedfældet i byens avis. Her omtales alt, hvad der rører sig i en by som Bogense, og udviklingen kan følges år for år: Her kan der læses om byens styre og dets indsats, om byens skiftende økonomiske kår, om livet i havnen og på markedspladsen, om aktiviteter gennem år og dag i byens mange foreninger, om store og små begivenheder, der

har optaget sindene i den lille købstad, om alt det nye, der med årene har vundet indpas og vendt op og ned på borgernes hverdag, – ja man kan sågar læse, hvor mange kroner og øre hver enkelt borger har betalt i skat hvert eneste år. – Der er vendt adskillige tusinde blade i nær 90 årgange af »Bogense Avis«, som byens museum har stillet til min rådighed, men det har været umagen værd. En lokalavis er uden tvivl det sted, hvor man bedst kan følge udviklingen i et begrænset område som en købstad og dens nærmeste opland. Nok er begivenhederne set gennem redaktørens briller, men man lærer hurtigt hans indstilling at kende og ved, i hvilket omfang man tør tillægge hans materiale historisk betydning.

Yderligere er der foretaget en række arkivstudier. Inddraget er bl.a. materiale fra Rigsarkivet vedrørende matrikulering og beskatning i den ældste del af perioden. Bogense Magistrats Arkiv på Landsarkivet dækker tiden frem mod 1900, og herfra er inddraget materiale som rådstueprotokoller, borgerrepræsentationens, kommunalbestyrelsens og byrådets forhandlingsprotokoller, selvangivelser og ligningslister, budgetter og regnskaber, borgerskabslister, lavsprotokoller, folketællingslister m.v. En del arkivalier fra slutningen af 1800-tallet til 1933 er af de kommunale myndigheder afleveret til Landsarkivet i 1969. De var på det tidspunkt, hvor nærværende bind udarbejdedes, endnu ikke registreret og kunne følgelig ikke inddrages i samme omfang som det materiale, der dækker tiden frem til århundredskiftet.

En speciel tak skylder jeg adjunkt *Hans Hansen*. Han er tidligere bogenser, og da jeg opfordrede ham til et samarbejde omkring udarbejdelsen af Bogenses historie, sagde han beredvillig ja og tilbød at behandle tiden indtil 1787. Han har kritisk gennemlæst manuskriptet og bidraget med råd og vejledning. Ligeledes takker jeg overpostbud *Anders Jæger* og hans hjælpere, der har været behjælpelige med fremskaffelse af materiale fra museum og lokalarkiv.

Sidst, men ikke mindst er jeg *Bogense Rotary-klub* megen tak skyldig. Det er den, der har taget initiativ til udgivelse af nærværende værk og overladt Hans Hansen og mig udarbejdelsen af samme. Begyndelsen var et foredrag om lokalhistorie, som jeg holdt i Bogense Rotary-klub i foråret 1978. Jeg lod uden form for bagtanke den bemærkning falde, at samtlige fynske købstæder med undtagelse af Bogense og Kerteminde har en samlet købstadshistorie på tryk. I anledning af det forestående byjubileum enedes man hurtigt om, at det burde der rådes bod på for Bogenses vedkommende. Værket er nu halvt fuldført, og jeg takker Rotary-klubben – specielt Arne Rasmussen, Preben Sandberg og Carsten Hald, som har taget del i det praktiske arbejde fra starten – for den tillid, som man har vist min tidligere elev og mig ved at overlade os arbejdet og lade os stå frit med hensyn til tilrettelægning og udarbejdelse.

Næsby, april 1984

Hans Henrik Jacobsen

Bogense – den mindste blandt de fynske købstæder

Vi ved ganske god besked om Bogense i slutningen af 1700-tallet. Et kort over byen findes i 3. bind af biskop Pontoppidans »Danske Atlas« fra 1767, og her og i et supplerende bind fra 1774 gives en kort skildring af byen og dens næring. Den første folketælling her i landet blev foretaget i 1769; en mere udførlig med anførelse af de enkelte personer fulgte i 1787. Den 18. juli 1789 afsluttede Niels Thygesen Bang, der tidligere på året var blevet udnævnt til byfoged og skriver i Bogense, en indberetning til stiftamtmanden om forholdene i byen, og den giver sammen med det øvrige materiale et mere præcist og nuanceret billede af den nordfynske købstad og dens befolkning, end det er muligt at give på grundlag af det kildemateriale, der vedrører tiden, der ligger forud. De oplysninger, som Pontoppidan og byfogeden giver, vil indgå i efterfølgende afsnit om byens styre, handel og næring, skolevæsen, social forsorg etc., men det vil være rimeligt forinden at præsentere byen, som den tog sig ud ved begyndelsen af den periode, der her skal behandles.

Og hvad rummede Bogense så for 200 år siden?

Kortet afslører en lille kompakt by, der mod sydvest og sydøst afgrænses af bybækken. Uden for dennes forløb findes kun en enkelt bebyggelse på den sydvestlige side af Adelgade. Foruden bebyggelsen på Torvet havde byen omkring 1800 6 gader: Adelgade, Østergade, St. Annagade, Rådhusstræde, Torvegade og Kirkestræde, hvoraf sidstnævnte synes at være blevet bebygget efter folketællingen i 1787. Flere af de nævnte gader fik først deres nuværende navn mod 1700-tallets slutning: Adelgade havde tidligere været benævnt Kongensgade og Storgade, Østergade Tjæregade. Mindre stræder benævntes ofte tidligere efter en af dets beboere; hos Pontoppidan anføres således 1774 i Bogense et Gertesstræde, i folketællingen 1787 et Clausesstræde, og der er formentlig tale om et af de mindre stræder, der forbinder St. Annagade og Torvet med Adelgade.

Adelgade var som nu byens længste gade, St. Annagade til gengæld den bredeste, og den åbne plads omkring det daværende rådhus og Torvet lader formode, at St. Annagade og Torvet oprindeligt har været byens centrum, hvor øvrighed og lærdom havde til huse i rådhus og latinskole. På kortet er kun an-

ført 4 lokaliteter: Rådhuset i St. Annagade, Torvet, kirken, der var indviet til fiskernes og sømændenes skytshelgen St. Nicolaj, samt havnen, der vel at mærke ikke var nogen havn, men en simpel skibsbro. På kortet ses yderligere byens våben, et skib for fulde sejl, samt årstallet 1565.

Byens øvrighed består af en byfoged, der tillige er byskriver, og han holder ret om tirsdagen. Til at tage sig af byens sager udvælger byfogeden 4 eligerede borgere, 2 af den formuende og 2 af den fattige klasse, og de kan sidde på livstid. 1797 bliver valget dog tillagt borgerskabet. Oftest er det købmænd, der repræsenterer den formuende klasse, håndværkere den fattige. Af øvrigheds personer udover byfogeden nævnes præsten og postmesteren, der tillige er told- og konsumtionsinspektør.

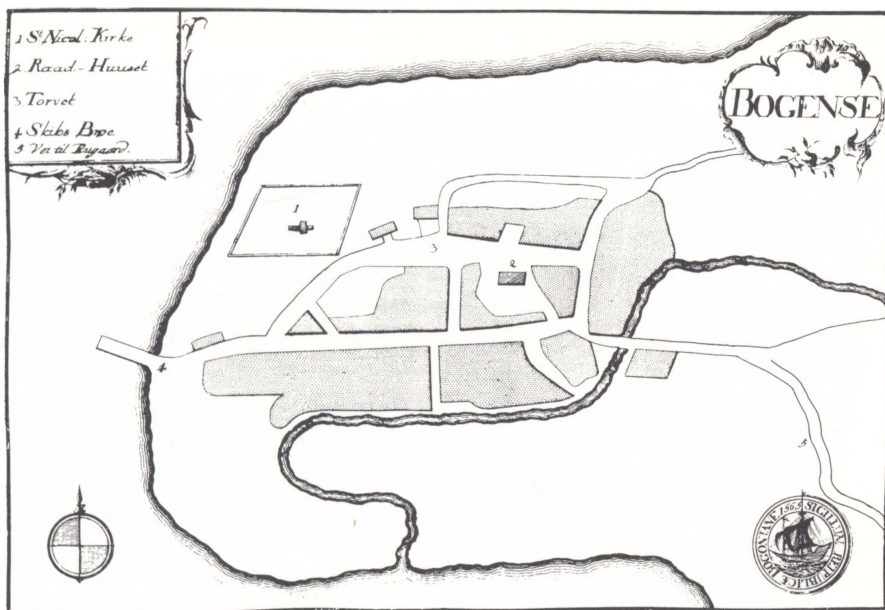
Byens næring består af »Avling og liden Handel«. Pontoppidan anfører, at byen 1774 har 7 købmænd, byfogeden, at den 1789 har 9 købmænd, og – tilføjer han – »saavidt jeg veed, staaer de sig tæmmelig godt«. De er i besiddelse af 5 fartøjer, en galease og 4 jagter på henholdsvis 16, 13, 9 og 7 læster, og der udskibes »aarligen nogle Kornvahre, samt Have-Frugter, Sengeklæder og andet hjemgiort Tøy til Norge«. Ifølge Pontoppidan gælder det, at »Indvaanernes Inclination er meget til Søefart«. Fiskeriet er dog uden større betydning; der fiskes kun med kroge, og der må tilføres fisk fra Middelfart og Assens. En havn vil dog kunne »settes i Stand med liden Bekostning«, mener Pontoppidan.

Fra Bogense er der fast overfart til Klakring ved Juelsminde. Ruten er 2 mil; overfarten koster om sommeren 1 rdl., om vinteren 1 rdl. og 2 mk., oplyser Pontoppidan. – Hertil følger byfogeden i 1789, at færgeren uheldigvis er gået til bunds året før, og at man nu må betjene sig af »usle, forlappede gamle Baade«. Han slår til lyd for, at der anskaffes to nye både; en pålidelig færgefart ville trække rejsende til, hvilket »vilde ophielpe Handel og Haandværkere samt forbedre Daglønneres og Fattiges Kaar«. En betingelse er imidlertid, at der optages et lån på ca. 200 rdl., og herfor ser byfogeden ingen udvej i selve byen.

Byens marker er inddelt i 81 såkaldte gårdsejer, der hver er sat til 4 skp. hartkorn. De, der råder over flere gårdsejer, kan have landbrug som hovederhverv. Det er det dog de færreste, der har; de fleste har lejet en jordlod og dyrker den ved siden af at drive et håndværk. Der dyrkes først og fremmest korn, men – tilføjer Pontoppidan – »der avles og endeel gule Rødder, som formedelst deres gode Smag føres vidt omkring i Landet, og kaldes Bogense Rosiner«.

Byfogeden anfører i sin indberetning, at der i Bogense er 46, der driver håndværk: 5 skomagere, 4 skræddere, 3 muremestre, 8 snedkere, 2 malere, 1 drejer, 1 bødker, 3 klejn- og grovsmede, 1 rebslager, 2 sadelmagere, 2 hvedebrødsbager og 2 grovbrødsbager, 1 kobbersmed, 3 handske­magere, 2 vævere, 1 farver, 2 felberedere, 1 hattemager, 1 urmager og 1, der driver mølleri ved hestekraft.

De fleste af håndværkerne er uformuende og bebor mindre huse på Torvet

Pontoppidans kort over Bogense fra 1767 afslører en lille kompakt by, der er afgrænset af bybækken. Af større bygninger er markeret kirke og rådhus. Skibsbroen bestod af en ca. 20 alen lang standæmning, hvor både kunne lægge til. En havn fik Bogense først i 1828.

og i de mindre tilstødende gader. Farveren er den mest velstående og bebor som de fleste af byens købmænd en gård i Adelgade. De resterende ernærer sig som værtshusholdere, færgefolk, skippere og daglejere.

»De Fattiges Mængde er stor«, har byfogeden nået at konstatere den korte tid, han har været i byen. I folketællingslisten fra 1787 angives 18 at leve af almisse; heraf er størsteparten kvinder. Selv om der er megen godgørenhed blandt beboerne og de ugentlig yder lemmerne almisse, bringer byfogeden i forslag at yde dem »et lidet Forskud af Uld, Hør eller Blaar til Spindelse for et Manufactuur«. Blandt byens fattige er der i forvejen flere kvinder, der tjener lidt ved at spinde og sy for folk. Mere end 30 af byens borgere har ikke været i stand til at svare de pålagte afgifter, og deres medborgere har måttet betale ekstraskat.

Byens skatter udskrives på grundlag af borgernes formue og næring, mens hartkornet spiller en mindre rolle. Byfogeden frygter, at borgerne ikke er i stand til at bære byens byrder. »For saa liden og fattig en Bye er denne Skat tæmmelig tiltaget«, anfører han; få år tidligere har det kun været nødvendigt at udskrive 50-60 rdl. i skat om året; nu er beløbet steget til 261 rdl., og heraf udgør indkvarteringsskat – en afgift, der betales som afløsning for indkvartering –

alene 154 rdl. Væsentlige poster på budgettet over »Byens visse og bestemte Udgifter« er løn til vægter og rådstuebetjent, byskriver, kirurg, indrulleringschef, skorstensfejer og skarpretter. Byfogeden har da også noteret sig, at der i byen »knorres« over de høje skatter, og han efterlyser en grundtakst, efter hvilken der kan foretages en mere retfærdig ligning.

Byen har én skole – en dansk i modsætning til den latinske, der fungerede indtil 1740 – og læreren beklæder tillige embedet som organist, kantor og klokker. Som lærer er der ikke tillagt ham nogen fast løn; børnene, der lærer at læse, betaler 2 sk. om ugen, mens de, der lærer at regne og skrive, betaler 4 sk. om ugen. Læreren er »en sadt Mand af Alder, vel studeret, regner og skriver godt, tracterer adskillige musicalske Instrumenter, er kort sagt beqvæm«, men selv om byen vrimler af børn, er der kun få, der søger ham. – Et velorganiseret skolevæsen er der således ikke tale om i slutningen af 1700-tallet.

Det står heller ikke så godt til med brandvæsenet. Byen har 3 sprøjter, men de er små og uden hjul. Borgerne skal være i besiddelse af et vist antal læderspande, men i mange tilfælde er flere fælles om én, og anmodes de om at anskaffe flere, påberåber de sig deres uformuenhed. – Gennem gårde og haver løber bybækken, hvortil der fører adskillige vandgange, men hvad nytte er de til, hvis der skulle opstå ildebrand om natten, eftersom disse gange lukkes om aftenen og nøglen bringes til tolderen? Efter byfogedens opfattelse ville der være mere ræson i, at den opbevaredes hos brandinspektøren eller i sprøjtehuset.

Såvidt Pontoppidans »Danske Atlas« 1767 og 1774 og byfogedens indberetning 1789. Mens Pontoppidan søger at give en objektiv skildring af forholdene i de danske købstæder, har byfogeden et andet sigte. Nok har han kun beklædt sit embede i kort tid, men alligevel har han fundet, at mangt og meget trænger til at forbedres, og han håber, at stiftamtmand Buchwald, der for øvrigt også er ny i embedet, vil vise byen sin bevågenhed. Byfogeden er næppe uenig med Pontoppidan, der anfører, at »Borgernes Tal er ligesom Næringen ikkun liden«, og at byen som helhed indtager en beskeden plads blandt de fynske købstæder.

Bogense var da også i slutningen af 1700-tallet den mindste af de fynske købstæder: Da den første folketælling foretoges i 1769, havde Bogense kun 435 indbyggere. Ved folketællingen i 1789 havde byen 553 indbyggere fordelt på 120 husstande, ved folketællingen i 1801 761 indbyggere fordelt på 162 husstande. Af samtidige vurderinger fremgår det, at Bogense i 1774 havde 104 gårde og huse, takseret til en værdi af 25.840 rdl., i 1790 142 gårde og huse, takseret til en værdi af 44.590 rdl. – Selv om der var tale om en pæn stigning, var Bogense den mindste af de fynske købstæder, hvoraf de øvrige ved århundredskiftet alle havde mere end 1.000 indbyggere (jvf. si. 25). Af byens indbyggere boede 90% i Adelgade, Østergade, St. Annagade og på Torvet, resten i de 3 mellemliggende stræder, Rådhusstræde, Torvegade og Kirkestræde.

Inden for så snævre rammer var datidens Bogense koncentreret. Livet i byen bar selvfølgelig præg af dens beliggenhed umiddelbart ud til havet med øerne Fogensø, Store Stegø, Lille Stegø og Æbelø. Kun Æbelø var beboet; de øvrige øer var små, men – foreslår Pontoppidan – »ved Indløbet til disse Øer kunde gjøres en Dæmning, som aarlig vilde importere over 1.000 Læs Hø«. – Der skulle dog gå 50 år, før der toges fat på en sådan inddæmning.

Bogense lå – og ligger vel stadig – en kende mere isoleret end de øvrige fynske købstæder. Nok har der været overfart til Horsens-området, men den har aldrig spillet en sådan rolle, at den har givet byen økonomisk vækst. Større betydning har oplandet haft, og derfor har det ikke været uden betydning for byens befolkning, hvilke kår bonden har haft.

Bogense er beliggende i Skovby herred, der udover købstadskommunen har haft 11 deciderede landsogne, hvoraf Skovby og Nørre Sandager grænser direkte til denne. I disse sogne ligger Harritslevgård, Gyldensteen og Sandagergård. Selvfølgelig har det ikke været uden betydning for Bogense, at flere større godser er beliggende inden for en radius af få kilometer.

Som det fremgår af kortet, førte 2 veje til Bogense. Vejen, der munder ind ved Østergade, hvor det nuværende rådhus ligger, er Slettensvej, den ene af de 2 landeveje, der fra gammel tid har forbundet Odense med Bogense, over det gamle tingsted ved Norup. Den anden, der fører over Søndersø og Sørslev og er noget kortere, munder ind ved Adelgade, der således har været en naturlig forbindelse mellem landevejen og havnen. Yderligere fører en landevej fra Bogense til Middelfart over det gamle tingsted ved Båring; denne vej munder ud i den sydlige af de to Odense-landeveje, tæt uden for Bogense. Byen har oprindeligt haft 3 byporte; Østerport og Sønderport, hvor de to landeveje mandede ind i Østergade og Adelgade, samt Strandporten ved havnen. Sønderport var den, der tog sig mest imponerende ud, idet den var nyopført 1783; Strandporten var til gengæld kun en bom over vejen tæt ved stranden.

Senere fik Bogense udvidet sine forbindelser med omverdenen betydeligt. Hvilken betydning det fik for den nordfynske købstads udvikling i 1800-tallet og første halvdel af 1900-tallet, vil fremgå af efterfølgende bind. Indledningsvis har vi villet præsentere byen gennem oplysninger, der – omend med forskelligt formål – indsamledes i sidste halvdel af 1700-tallet.

Byens udvikling 1787-1938

Før vi tager fat på de enkelte områder, vil vi prøve at danne os et indtryk af kommunens og byens udvikling, og det gælder i første omgang den rent fysiske tilvækst i form af areal, gader og ejendomme samt befolkning.

Inddæmninger

Med sin beliggenhed på et fladt område umiddelbart ud til Kattegat har Bøge haft mulighed for gennem inddæmninger at udvide sit areal. Byen er på begge sider omgivet af lave engstrækninger, der ved diger beskyttes mod havet. Men sådan har det ikke altid været.

Som det fremgår af kortet si. 11, har byen været omgivet af vige på begge sider. Byen er i tidernes morgen anlagt på et næs, hvilket også kommer til udtryk i byens navn, der er sammensat af de gammeldanske ord for *bøg* og *næs*. –

I 1793 rejstes spørgsmålet, hvem et eventuelt inddæmmede areal ville tilhøre; en kompetent kommission afgav den 30. oktober 1795 det svar, »at den inddæmmede Jordstrækning vilde blive privat Eiendom for dem, som bekostede Inddigningen, med mindre det kunde ske ved nogen offentlig Understøttelse, da den saaledes inddæmmede Grund vilde blive publik Eiendom for Byen, under Bestyrelse af Byfogeden og Byens eligerede Mænd«. Sidstnævnte åbnede gode muligheder for byen, men Højesteret kendte 1798 kommissionens dom for »efterrettelig« – sådan at forstå, at inddæmning gerne måtte iværksættes på privat initiativ og for egne midler. Planer dukkede med jævne mellemrum op de følgende år, men det blev først til alvor i december 1816, hvor købmand Ditlev Clasen tog initiativ og ansøgte om tilladelse til at påbegynde en inddæmning. Hertil gav Rentekammeret sin tilladelse i februar 1817, og derefter blev der åbnet for tegning af aktier. Den 4. april holdt aktionærerne møde, hvor der blev lagt en plan for arbejdet, og hvor købmand Clasen og sadelmager P. Lund blev udpeget til formænd.

Derefter tog man fat. Man startede med arealet vest for byen, fra havnearealet til halvøen Fogense, og 2 år senere var inddæmningen fuldført. 1821 fortsatte man øst for byen, hvor arealet mellem Christianslunds marker og øen Lille Stegø inddæmmedes. Projektet finansieredes ved tegning af 42 aktier, hvoraf

Inddæmningsarbejde ved Langø i 1870'erne. Inddæmningen blev foretaget af Gyldensteen, og der inddæmmedes ialt 1100 tdr. land.

nogle betaltes ved udført arbejde. Det kostede »Møje og Mønt«, men resultatet blev godt 330 tdr. land, der væsentligt kunne anvendes til græsning, hvilket der var behov for, da mange af byens borgere holdt kreaturer. En del af de inddæmmede arealer kunne også anvendes til kornafgrøder og dermed styrkelse af byens økonomiske kår.

I sin beskrivelse af Odense amt fra 1843 oplyser Jacob Hofman Bang, at der på det inddæmmede areal vest for Bogense avles ca. 100 læs hø om året, og at det giver græsning til 150 køer og en mængde får. Det inddæmmede areal øst for byen er endnu mere frugtbart, dog er terrænet lavere og visse steder ret fugtigt. I denne forbindelse foreslår han, at sluseværket udbedres, og at der opføres et par vindmøller.

En del af de ønskede forbedringer blev foretaget, men det inddæmmede areal lå trods alt så lavt, at det ved regn i større mængde var udsat for oversvømmelse. Ved stærke nordenstorme er det flere gange sket, at havet har sønderrevet digerne og har sat større arealer under vand. Større skader led kystarealerne ved Bogense således under stormfloder i 1856, 1872 og 1921 (bind 3).

I begyndelsen af 1870'erne lod Gyldensteen foretage en større inddæmning af forstranden ved Stegø, Lindholm og Langø, hvoraf den vestligste strækning lå i Bogense kommune. Der inddæmmedes ialt 1100 tdr. land og opførtes 5 dæmninger. Arbejdet udførtes ved licitation for 69.500 rdl. 1878 kunne arealet tages i brug til græsning.

Gader og ejendomme

Ved slutningen af 1700-tallet omfattede Bogense den nuværende bykerne, bestående af Torvet og gaderne Adelgade, Østergade, St. Annagade, Rådhusstræde, Torvegade og Kirkestræde. I løbet af 1800-tallet næsten tredobledes byens befolkning (1801: 761 indbyggere, 1901: 2168 indbyggere), men den kunne åbenbart rummes inden for de samme fysiske rammer, idet vi skal frem til århundredskiftet, før der kom nye gader til. Det havde i flere år været svært at få lejlighed i Bogense, men i 1890'erne kom der gang i byggeriet, og det gjaldt både virksomheder og privat-boliger. I de følgende år anlagdes Teglgårdsvej og Gyldensteensvej, Slagterivejen, Mejerivejen og Kalkværksvejen, benævnt efter nogle af de virksomheder, der var etableret i Bogense i slutningen af 1800-tallet. Endvidere påbegyndtes bebyggelse af Forstaden. I årene efter 1. verdenskrig dukkede navne som Gl. Toldbodvej, Tværgade, Jernbanegade, Æbeløgade, Skovvej og Skovbrovej op. I begyndelsen af 1920'erne opførtes en række huse omkring det nye rådhus, omkring 1930 en række villaer omkring strandanlægget. Halvdelen af kommunens beboere var da bosat på Torvet og i de 6 gamle gader.

1919 dukkede begrebet kommunalt boligbyggeri op. Socialdemokraterne havde i byrådet stillet forslag om opførelse af en større boligkarré, men planen vakte ret stor modstand i de borgerlige partier, der foretrak parcelhuse. Hvad skulle Bogense dog med en sådan beboelses-kaserne, indvendte de, og resultatet blev 2 huse med hver 2 lejligheder i kvarteret ved det nye rådhus.

I midten af 1800-tallet var forholdsvis få af kommunens beboere bosat uden for selve byen. Der var bebyggelser i Tyrekrog, Kræmmerkrog, Gungerne og Fogense, men det drejede sig kun om godt en snes familier. Siden kom der en del bebyggelser til, bl. a. langs landevejene.

Antallet af ejendomme steg naturligt i takt med befolkningen. 1774 havde Bogense – ifølge Literis Mando – 104 ejendomme. Ved folketællingen 1787 er anført 120 ejendomme, ved folketællingen i 1801 153, ved folketællingen i 1834 201. I 1890 var antallet steget til 272, i 1921 til 484.

Og i Bogense er det gået som i andre byer. En skønne dag har de gamle gårde og huse fået så mange år på bagen, at de har været utidssvarende og for

De to billeder, der er taget med nogle årtiers mellemrum, giver et samlet billede af Adelgade, set fra Østergade i retning mod havnen. Det øverste billede stammer fra tiden omkring 1880. Bygningen med de hvide søjler midt i husrækken til venstre er hotellet. Til højre i billedet ses en af byens gamle vandpumper, der forsvandt i 1910. Det nederste billede kan tidligst være taget i 1909, idet barber Lemming dette år indrettede frisørsalon i en del af hotellets bygning, jvf. skiltet i forgrunden til venstre.

dyre at vedligeholde. Måske har tidens tand gnavet så meget i dem, at det har været svært at holde sammen på dem. Det gamle er blevet revet ned, og der er blevet bygget nyt. En del af det gamle kender vi fra billeder, og i visse stunder kunne vi ønske, at mere af det var bevaret; men udviklinger har stillet krav om fornyelse, og på dette punkt har Bogense vel forholdt sig som andre fynske købstæder. Det må i denne forbindelse fremhæves, at Torvet med de lave, ensartede huse og sine lindetræer har bevaret sit præg fra sidste århundrede. Torv og store, anselige bygninger hører mange steder sammen, men sådan har det aldrig været i Bogense, og det giver Torvet sit særpræg. Går vi videre og søger ind ad portene i Adelgade og Østergade, får vi nogle steder indtrykket af disse gaders fordums statelige købmandsgårde.

Den, der vil vide mere om de enkelte ejendomme og deres historie, kan tage Emmy Larsens bog »Fra det gamle Bogense« i hånden og gå en tur ad de gamle gader. Emmy Larsen (1900-1967) var datter af købmand G. V. Larsen. Hun tilbragte sin barndom i den gamle købmandsgård i Østergade, og hun nærede en sådan kærlighed til sin fødeby, at hun siden samlede et betydeligt materiale om byen og dens enkelte ejendomme. Med hendes bog som rejsefører får man et glimrende indtryk af det Bogense, som det nuværende har afløst. Følgelig kommer de enkelte gårdes og huses historie til at indtage en beskednen plads i denne forbindelse.

Nævnes skal det dog, hvor vi finder de sidste rester af datidens Bogense, og som man kan forvente, er det de gamle købmandsgårde, der er tale om. – Købmandsgården Østergade 19, som Emmy Larsen har særlige forudsætninger for at give en indgående skildring af, har oprindelig bestået af 4 gårde, 3 mod Østergade og 1 mod St. Annagade, og de erhvervedes helt eller delvis i midten af 1700-tallet af købmand Søren Borring, der lod foretage ombygninger og opføre nye bygninger, så at gården i det væsentlige fik den form, som den har i dag. 1788 overtog sønnen Lars Borring gården. 1830 solgte han den til købmand Simon Iversen, der imidlertid gik fallit allerede 1833. To gange kom den anselige gård i Elias B. Muus' eje, sidste gang i 1855. Ledelsen blev af firmaet overdraget Andreas Detleffsen, der 1889 afløstes af G. V. Larsen, som 1925 overtog forretning og ejendom. På det tidspunkt var forhuset fredet i klasse B.

Østergade fotograferet fra hjørnet af Adelgade med G. V. Larsens købmandsgård i baggrunden. Det øverste billede stammer fra tiden mellem 1863 og 1875: Købmandsgården yderst til højre ombygges i 1863, og urmager Puggaard havde forretning i naboejendommen indtil 1875. Det nederste billede stammer fra begyndelsen af dette århundrede. Guldsmedeforretningen på hjørnet købtes i 1902 af guldsmed Rasmus Jensen, og han overdrog den til sin svigersøn, J. H. Petersen, der døde i 1911. – Restauranten i den ene halvdel af huset til højre på det øverste billede blev udvidet og kom også til at omfatte urmager Puggaards butik (»Landbohjemmet«, nu »Erik Menveds Kro«).

St. Annagade set fra Østergade mod Torvet. Her var ejendommene gennemgående mindre end i Adelgade. Til højre en af byens offentlige vandposte.

Under »Bryggergården«, Adelgade 44 – oprindelig en gammel købmandsgård med butik i forhuset og magasiner og tømmerplads bagved – findes rester af et endnu ældre Bogense, en smuk gotisk kælder, der dækkes af fire krydshvælvinger og bæres af en svær midterpille, hvilket sandsynligvis er rester af en af de gårde, som »de Bogense Herremænd« lod bygge i Adelgade i 1500- og 1600-tallet. Denne del af bygningen er fredet i klasse A.

Hvordan datidens købmandsgårde har taget sig ud, fornemmer vi, når vi går ind i gården bag komplekset på hjørnet af Adelgade og Østergade. Gården, hvortil hørte det tidligere »Landbohjem« (»Erik Menveds Kro«), hvoraf dele stammer fra 1700-tallet, har været ejet af en række købmænd, deriblandt fra 1840 Hirsch Levinsohn, efter hvem den siden fik navn. 1863 opførtes de nuværende facadebygninger mod Østergade og Adelgade, hvor der blev drevet butikshandel, men stående på gårdspladsen forestiller vi os let en af de gamle købmandsgårde med grovvarerforretning, korn-, kul- og trælasthandel.

Således har vi stadig mulighed for at opleve noget af det gamle Bogense. – De slægter, der generation efter generation har haft deres virke her, vil blive omtalt i anden forbindelse.

Delegat							
No. 1							
in Anna	Sig. Otto Brandt	hans hustru	42	Booyne	Booyne		
	Bergitte Jensdatter	Sig. Brandt	39	hans hustru	---		L. Puffin
	Mari Cathrine Brandt	hans søn	16	nygift	---		---
	Jens Brandt	hans søn	12	---	---		---
	Christian Brandt	hans søn	10	---	---		---
	Præn Nicolai	hans søn	8	---	---		---
	Christiane Brandt	hans søn	4	---	---		---
	Olav Brandt	hans søn	2	---	---		---
	Stephan Andersen	---	25	nygift	hans hustru	---	---
	Plasmus Larsen	---	24	nygift	hans hustru	---	---
	Karen Christies	---	23	nygift	hans hustru	---	---
	Sten Nicolai	---	22	nygift	hans hustru	---	---
No. 2	Minehaakon	---	10	nygift	hans hustru	---	---

Den første autoriserede folketælling blev foretaget i 1787, og der er på listerne fra Bogense opført ialt 553 personer. Øverst på listen er anført købmand Sig. Otto Brandt og hans hustru Bergitte Jensdatter der boede i Adelgade. Derudover omfattede husholdningen 11 personer: 6 børn i alderen 2-16 år, 2 tjenestekarle, kokkepige, bryggepige og en pige, der vogtede kvæg.

Befolkning

I løbet af de 150 år, der behandles i nærværende bind, femdoblede Bogense sin befolkning, men der var – som andre steder – sjældent tale om en jævn tilvækst. Der har været tider, hvor vore købstæder har oplevet en rivende udvikling, og der har været perioder, hvor udviklingen synes at være gået i stå, og det har også været tilfældet med Bogense.

De officielle folketællinger siden 1787 har for Bogenses vedkommende udvist følgende:

1787	553 indbyggere	1880	1913 indbyggere
1801	761 indbyggere	1890	1904 indbyggere
1834	1210 indbyggere	1901	2168 indbyggere
1840	1303 indbyggere	1906	2455 indbyggere
1845	1419 indbyggere	1911	2835 indbyggere
1850	1497 indbyggere	1920	2822 indbyggere
1855	1709 indbyggere	1930	2887 indbyggere
1860	1899 indbyggere	1940	2928 indbyggere
1870	1934 indbyggere		

Ifølge de oplysninger, der findes om befolkningstallet, skete der ikke væsentlige forskydninger for Bogenses vedkommende fra årene efter svenskekrigene og til slutningen af 1700-tallet. I første halvdel af 1800-tallet var der tale om en jævn stigning, og i løbet af 50 år fordobledes antallet af indbyggere. I 1850'erne var byerne i stand til at ofre meget på kommunale anliggender, og mange kunne registrere en betydelig befolkningstilvækst. For Bogenses vedkommende var der 1850-60 tale om en stigning på 27%.

Museumsdirektør Svend Larsen har på grundlag af befolkningsforholdene i Bogense i midten af 1800-tallet kunnet konstatere, at der de enkelte år er fødselsoverskud og større tilgang end afgang fra byen. Det var med få undtagelser tilfældet i 1830'erne og 1840'erne, og tendensen blev mere udpræget i 1850'erne. Ved gennemgang af til- og afgangslister kan det konstateres, at størsteparten af tilflyttere er mænd mellem 20 og 40 år og kvinder mellem 14 og 30 år. En væsentlig del kommer fra oplandet, nogle flere fra området syd for Odense-Søndersø-Bogense-landevejen end fra Sletten. Det samme kan konstateres i forbindelse med indgåelse af ægteskab: De unge mænd fra Bogense henter hyppigere en kone til Bogense fra området sydvest og sydøst for Bogense end fra Sletten. Der er således flere ting, der tyder på, at Bogense har haft større kontakt med området syd for landevejen end med Sletten. For det har næppe forholdt sig sådan, at pigerne i Brenderup og Skovby har været kønnere end pigerne i Ejlby og Grindløse!

På tilsvarende måde var det væsentligst unge mennesker, der forlod Bogense, og det var hovedsagelig Odense og de øvrige fynske købstæder, der trak dem til sig. Forbavsende få forlod Bogense for at slå sig ned på Sletten.

Af betydning for byen havde det været, at den 1828 havde fået en havn, og at den var blevet udbedret betydeligt i 1840'erne. I forbindelse med gode konjunkturer kom det til at betyde bedre kår for handel og næring. Omkring 1860 synes udviklingen for mange mindre købstæder imidlertid at være gået i stå, og det hang bl.a. sammen med kriser for landbruget. Bogense havde i 1840'erne og 1850'erne haft en betydelig udførsel af korn, men da den reduceredes i tiden, der fulgte, var bonden ikke længere den samme gode kunde hos byens købmænd som før. – I 1868 kom det til en disput mellem redaktøren af Bogense Avis og redaktøren af Fyens Avis, idet sidstnævnte i en artikel om småkøbstædernes tilbagegang bl.a. havde nævnt Bogense som en af de byer, der var »sjokket bag af Dansen«. Bogense-redaktøren prøvede med tørre tal at bevise, at Bogense klarede sig mindst lige så godt som Odense, og diskussionen fortsatte – uden resultat.

Det må tages som en kendsgerning, at Bogense på det nærmeste stod stille i 30 år. Vi skal frem til tiden omkring 1890, før der atter kom gang i tingene. Bedre kår for landbruget betød større indtægter, ikke alene for bønderne, men

Døbbe

1795

November d. 29de d. Hans Nielsens Matros og 2de Karen
Nielsdatter, Hans Søn, som var fød d. 5de Nov. om
Aftanen kl. 10, sammen med Sørenne sag og kaldet
Niels, Hans Paa og fik den Konfirm. i Kirke for Legat
Søren Søren, Karen Nielsdatter for Sids Christen, og
i Hjemmet, som Christen og Sørenne Søren Nielsdatter,
Ole Christen og Hans Søren Christen og Christen Christen
Pallejen Skribitagravn. —

December d. 6de d. Peder Mortensen Skriver og 2de Karen
Nielsdatter, Hans Datter, som var fød d. 29de November
om Aftanen kl. 4, sammen med Sørenne sag og kaldet
Anne Margrethe Holm, Sørenne Paa og fik den Konfirm.
Niels Palle og Hans Søren Palle for Hans Palle,
2de Karen og Hans Palle. Sørenne som Christen
Søren Søren Nielsdatter og Hans Palle.
Nielsdatter og Hans Palle. —

d. 9de d. Hans Jacob Wedel og 2de Anne
Pederdatter, Hans Datter, som var fød d. 15de November
om Aftanen kl. 8, sammen med Sørenne sag og kaldet
Pauline Friderikke, Sørenne Paa og fik den Konfirm.
Mad^{de} Katarine, Røgenberg for Hans og Mad^{de} Sørenne,
Sørenne og Hans. Sørenne som Christen
Søren Søren og Sørenne Sørenne. —

Præsten i Bogense påbegyndte i november 1795 en ny kirkebog, og den kom til at dække tiden frem til 1814, hvor der indfortes autoriserede kirkebøger. Det fremgår, at der resten af året blev døbt 3 børn i Bogense kirke: matros Hans Nielsens søn, skrædder Peder Mortensens datter og (toldbetjent) Hans Jacob Wedels datter, og de fik i dåben navnene Niels, Anne Margrethe og Pauline Friderikke. I de følgende 5 år døbt 116 børn og begravet 86 personer i Bogense.

også for byens handlende og håndværkere. Tiden frem til årene før verdenskrigen bar præg af gode levevilkår, og det gjaldt også Bogense, der i perioden 1890-1911 kunne notere en befolkningstilvækst på nær 50%.

Og så synes Bogense atter at være gået i stå. I perioden mellem de to verdenskrige havde byen et befolkningstal på knap 3.000, og der var ikke på noget tidspunkt tale om større udsving. Ved den kommunale folketælling i 1935 passeredes for første gang de 3.000, men i de følgende år var der tale om en mindre nedgang. I perioden 1910-30 var der i Bogense gennemsnitlig 70 fødsler og 35 dødsfald om året, stort set svarende til perioden 1890-1910 med knap 70 fødsler og knap 40 dødsfald i gennemsnit om året, og der var således tale om et pænt fødselsoverskud. Eftersom befolkningstallet ikke steg, må der have været tale om større afgang end tilgang. I 1930'erne var fødselsoverskuddet noget mindre (gennemsnitlig 60 fødsler og 45 dødsfald om året), men afgang var fortsat større end tilgangen. – På dette tidspunkt var også begrebet skattely dukket op. Skatten i Skovby sogn var lavere end i Bogense, og flere af byens borgere, bl.a. et par embedsmænd, flyttede til Harritslev, der lå i Skovby sogn.

Som det altid har forholdt sig – og stadig vil forholde sig – har nogle familier følt sig knyttet til Bogense og har boet der generation efter generation, mens andre kun har boet der i kort tid og ikke har efterladt sig blivende spor. Gennemgår man kirkebøger, der for Bogenses vedkommende er bevaret 1646-68 og fra 1739, folketællingslister, skattelister, skøde- og panteprotokoller etc., er der slægtsnavne, man støder på gang på gang i længere perioder. Det gælder eksempelvis – anført i alfabetisk rækkefølge – navne som Basse, Blangsted, Boring, Brandt, Bøgvad, Fahnøe, Fyhr, Krøll, Lund, Ostermann, Raffenberg, Thane, Wermuth og Woldiederich, hvis slægt boede i Bogense i 1700-tallet og for størstepartens vedkommende kan følges det meste af 1800-tallet igennem.

Et eksempel er den kendte skipper- og købmandsfamilie Fahnøe, der – som navnet siger – stammede fra Fanø. Der nævnes en Jørgen Fahnøe i Bogense 1641, og han døde her i 1654. Christen Jørgensen Fahnøe og Holger Fahnøe, der blev gift henholdsvis 1683 og 1694, var blandt hans efterkommere. Fra 1730 til 1850 fødtes der i Bogense godt 50, der kom til at bære navnet Fahnøe, og flere af dem blev førende blandt byens købmandsstand. Gennem de nævnte og andre kilder vil det være muligt at følge de enkelte familier, men det vil være for vidtrækkende i denne forbindelse.

Før der sættes punktum for denne oversigt over den befolkningsmæssige udvikling i Bogense, vil det være rimeligt at sammenligne med udviklingen i de øvrige fynske købstæder og de omkringliggende sogne (Skovby herred):

Bogense forblev hele perioden igennem den mindste af de fynske købstæder (anført i størrelsesorden 1801):

Indbyggere	1801	1850	1901	1940
Odense	5.782	11.122	40.138	87.521
Svendborg	1.942	4.556	11.543	19.978
Nyborg	1.866	3.059	7.790	8.994
Assens	1.443	2.963	4.665	4.602
Fåborg	1.061	2.328	4.218	4.552
Kerteminde	1.045	1.833	2.552	3.189
Middelfart	1.019	1.633	4.469	7.841
Bogense	761	1.497	2.168	2.928

I perioden 1801-50, 1850-1901 og 1901-40 steg hele Danmarks befolkning henholdsvis 52%, 74% og 57%, men denne stigning var ingenlunde jævnt fordelt, idet byerne – og først og fremmest storbyerne – havde en langt større tilvækst end landdistrikterne. Et eksempel er Odense, der 1940 havde en befolkning, der var 15 gange større end befolkningen i 1801. De øvrige fynske købstæder havde 1940 tilsammen en befolkning, der var nær 6 gange så stor som befolkningen i 1801, og her kom Bogense til at ligge under gennemsnittet, idet den i denne periode kun knap firdoblede sin befolkning. Det var i sidste halvdel af 1800-tallet, Bogense ikke kunne holde trit med de øvrige byer:

Stigning i befolkningstal	1801-50	1850-1901	1901-40
Fynske købstæder, excl. Odense	96%	109%	39%
Bogense	97%	45%	35%

Sammenlignes befolkningstallet i 1940 med befolkningstallet i 1801, synes Bogense at have klarer sig hæderligt, men ved en sådan beregning må det ikke glemmes, at Bogense befolkningsmæssigt stod noget svagere i 1801 end de øvrige fynske byer: Odenses befolkning var 1940 godt 15 gange større end i 1801, Svendborg godt 10 gange større, Middelfarts knap 8 gange større, Nyborgs knap 5 gange større, Fåborg godt 4 gange større, Bogenses knap 4 gange større, Assens og Kertemindes godt 3 gange større.

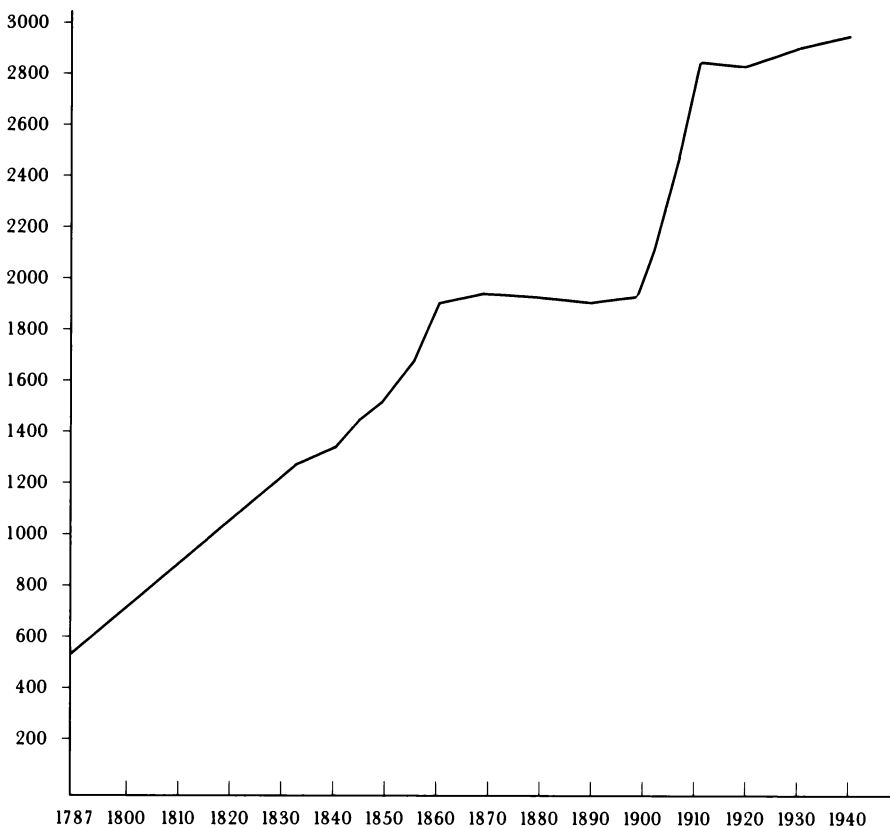
Bogense er beliggende i Skovby herred, yderligere bestående af sognene Skovby, Ore, Hårslev, Veflinge, Vigerslev, Søndersø, Sørslev, Guldbjerg, Nørre Sandager, Ejlbj og Melby. Befolkningstilvæksten i disse nordfynske landsogne kunne ingenlunde måle sig med befolkningstilvæksten i Bogense:

Indbyggere i landsogne i Skovby herred	1801	1850	1901	1940
	6.663	9.600	10.515	11.414

En forøgelse på mere end 80% i løbet af de 140 år havde kun Søndersø, Veflinge og Særslev.

Man kunne have forventet, at Bogense havde haft det meste af Sletten som naturligt opland, men så snart man nåede ind i Lunde og Skam herreder, var tilknytningen til Odense større, og det var Odenses ret stærke tilknytning til denne del af Nordfyn, der var den egentlige grund til, at Bogense gik glip af et opland, der i og for sig havde længere til Odense end til Bogense. Det meste af 1800-tallet var Otterup et beskedent sogn med kun få hundrede indbyggere, men anlæg af Nordfynske Jernbane i 1882 betød nye tider for Otterup, og i løbet af de følgende 50 år fordoblede den sin befolkning. Omkring århundredskiftet opførtes der om året en snes bygninger i Otterup, og det var næppe til gavn for Bogense. Som nævnt havde Bogense da også mere forbindelse med området sydvest og sydøst for byen.

Indbyggere

Byens styre

Langt tilbage i tiden har det forholdt sig således, at styret af vore byer har været varetaget af en embedsmand, der har været kongens repræsentant på stedet, samt af repræsentanter for borgerskabet, og det har også været tilfældet i Bogense.

I 1600-tallet styredes byen af en magistrat, bestående af *borgmester* og *råd-mænd*. Ved købstadsforordningen af 28. januar 1682 foretoges der en almindelig reduktion af øvrigheds personer i byerne, og magistratsforretningerne blev overdraget en kgl. udnævnt *byfoged*. Denne havde mange gøremål: Udover at varetage magistratens forretninger var han dommer og politimester, og i mindre byer som Bogense fungerede han tillige som byskriver. Borgerskabets repræsentanter benævntes *eligerede borgere*, og de havde navnlig medbestemmelseret i økonomiske forhold. Visse steder udpegedes de af byfogeden, andre steder supplerede de sig selv; 1797 fik borgerskabet dog ret til selv at vælge sine repræsentanter. 1787 var deres funktion blevet fastsat til at gælde medbestemmelseret i kommunale sager i al almindelighed.

Med købstadsloven af 24. oktober 1837 afløstes de eligerede borgere af en *borgerrepræsentation*, og der indførtes *ligningskommission* og *kæmnerstilling* som borgerligt ombud. I spidsen for bystyret stod fortsat *byfogeden*.

Med købstadskommunalloven af 26. juni 1868 begyndte et nyt afsnit i bystyret, idet borgerrepræsentationen afløstes af et *byråd*, hvis formand var en kgl. udnævnt *borgmester*. Først efter lov af 1. marts 1919 valgtes borgmesteren af byrådet; ved en samtidig retsreform forsvandt byfogedtitlen.

For Bogenses vedkommende har byens styre da været varetaget af følgende:

	Embedsmænd	Borgerrepræsentanter
·1682	1 borgmester	råd-mænd
1682-1838	1 byfoged	4 eligerede borgere
1838-1868	1 byfoged	1838-1860: 6 borgerrepræsentanter 1861-1868: 7 borgerrepræsentanter
1869-1918	1 byfoged beskikket som borgmester	1869-1917: 9 byrådsmedlemmer
1918·	1 borgmester (valgt)	1917-1966: 11 byrådsmedlemmer

Eligerede mænd indtil 1838

I perioden indtil 1838 blev byfogeden i Bogense i styret af byen bistået af 4 eligerede mænd. Af byfogedens indberetning fra 1789 fremgår det, at det var ham, der udpegede de eligerede mænd, og at de kunne fungere som sådan, indtil de frasagde sig det eller afgik ved døden. Man har i Bogense haft den rimelige opfattelse, at de eligerede mænd skulle repræsentere et bredt udsnit af borgerskabet; man skelnede mellem den formuende og den ikke-formuende (»fattige«) del af borgerne, og de udgjordes i det væsentlige af henholdsvis købmænd og håndværkere. Det var også tilfældet i 1789, hvor købmændene Holger Fahnøe og Christen Fahnøe, skrædder Peder Mortensen og maler og musiker Poul Strasborg var eligerede mænd.

Ved reskript af 2. marts 1787 blev bystyret lagt i fastere rammer. Indtil da har det sikkert afhængt af byfogeden, hvor stor indflydelse de eligerede mænd havde på de beslutninger, der blev truffet. Væsentligt ifølge det nye reskript var det, at der hvert år skulle lægges budget med overslag over indtægter og udgifter, og det skulle udarbejdes af byfoged og eligerede mænd og godkendes af stiftamtmanden. Hermed blev det understreget, at de eligerede mænd havde medansvar for byens økonomiske forhold. Af byfogedens indberetning fremgår det, at de eligerede mænd i Bogense »i rum Tiid tilforn« har haft disse pligter, og at de tillige har taget del i »Byens Jorders Eftersyn i Hartkorn«.

1797 fik borgerne ret til at vælge deres egne repræsentanter. Stemmedeltagelsen var dog på intet tidspunkt særlig stor. Eksempelvis afgav ved det første valg den 13. august 1797 kun 21 af 160 vælgere deres stemme. 1806 blev der afgivet 23 stemmer, 1820 38.

Rådstueprotokollen for perioden 1797-1866 er bevaret, og vi er i stand til at danne os et indtryk af den periode, hvor de eligerede mænd valgtes af deres medborgere:

Der holdtes rådstue omkring en halv snes gange om året. Normalt deltog byfogeden og de eligerede mænd, men undertiden indkaldtes alle borgere – d.v.s. de, der havde borgerskab – til »almindelig rådstuesamling«. En sådan annonceredes ved trommeslagning gennem byen. Enhver rådstuesamling overværedes af 2 vidner, der sammen med byfogeden underskrev referatet i protokollen.

I en af årets første måneder holdtes altid en almindelig rådstuesamling. Såfremt der var nogle af de eligerede mænd, der ønskede at blive fritaget for hvervet, foretoges der valg af nye, men det var langtfra hvert år, det var tilfældet. Derudover udpegedes de borgere, der det kommende år skulle have »Byens Bestillinger«, en række embeder eller hverv, der var borgerligt ombud: kærner og underkærner (der førte byens regnskab), 4 takserborgere (der foretog skatteligningen), 3 rodemestre (der forestod skatteoprævningen), overformyndere og underformyndere (der beskikkede værger og førte tilsyn med deres

virksomhed) samt fra 1827 4 markmænd (der førte tilsyn med byens jorder). I begyndelsen af perioden udpegede de borgere, der varetog disse funktioner, selv deres efterfølgere; fra ca. 1830 førtes den praksis, at byfoged og eligerede mænd udpegede kæmnerne, rodemestre og formyndere, mens takserborgere og markmænd udpegedes af borgerne.

Det, at der forholdsvis sjældent blev foretaget valg af eligerede mænd, må være et udtryk for et godt forhold mellem råd og borgere. 1797-1838 valgtes således kun 12 eligerede mænd. Flere af dem havde fungeret flere år, før der indførtes valg i 1797, og de, der var eligerede mænd i 1838, fortsatte alle som medlemmer af den nye borgerrepræsentation. Gennemsnitlig fungerede hver af disse 12 Bogense-borgere 15 år i deres embeder. Den, der først og fremmest kom til at sætte sit præg på forhandlingerne i rådstuen, var købmand Lars Borring, der var eligeret i mere end 40 år og yderligere fortsatte ét år som medlem af borgerrepræsentationen. De eligerede mænd var alle købmænd eller håndværkere. (En samlet oversigt over de eligerede mænd findes si. 204).

Og hvilke forretninger tog de eligerede mænd sig så af?

Ved de fleste rådstuesamlinger forelå der ansøgning om borgerskab. Enhver, der ønskede at drive en eller anden form for handel eller næring – eller blot ville ernære sig som daglejer, måtte give møde for byfoged og eligerede mænd og »begære at maatte nyde Borgerskab«. Var formaliteterne i orden, »aflagde de Lovens Ed og paadrog sig de samme Forpligtigelser og Forbindtligheder« som deres medborgere, og dermed var de antaget som borgere i byen.

Udover at foretage valg, besætte tillidsposter og tildele borgerskab skulle de eligerede mænd varetage byens tarv på bedste måde. Takserborgerne skulle påligne skat på grundlag af budget (i 1820'erne og 1830'erne årligt ca. 1.100-1.400 rdl.), og der skulle afsættes penge til vedligeholdelse og reparationer. 1799 var der således indkaldt til rådstuesamling i anledning af »Raadstuens Brøstfældighed, Taarnets og Uhrværkets Ubrugelighed« og svære mangler ved Søndre Port. Flere gange stod opmåling af marker, vedligeholdelse af gader og vandløb, brolægning, forbedring af havneforholdene og deslige på dagsordenen. Undertiden indkaldtes alle borgere til drøftelse af problemerne; undertiden indkaldtes kun en bestemt kategori næringsdrivende, f.eks. købmænd, til drøftelse af et bestemt anliggende.

Yderligere skulle de eligerede mænd udarbejde retningslinier for rådstuetjenerens og vægterens arbejde. Og det var dem, der måtte gribe ind, hvis arbejdet ikke udførtes tilfredsstillende. Den 19. februar 1800 vedtog de således for åbent tæppe at afskedige vægter Hans Nielsen »uagtet adskillige Paamindelser og Irettesættelser paa Mulcter, Arrestering og Afsættelse . . . for Efterladenhed og Drikfældighed«. Og mon ikke de tilstedeværende er blevet overrasket, da Hans Nielsen erklærede sig »velfornøjet med at blive entlediget fra Tjeneste«!

Borgerrepræsentationen 1838-1868

Med købstadsloven af 24. oktober 1837 ændredes bystyret på væsentlige punkter, idet de eligerede borgere erstattedes af en borgerrepræsentation, der fik »Adgang til at bestyre deres samtlige oekonomiske Anliggender, dog under Medvirkning og Tilsyn af den af Kongen beskikkede Embedsmand« (byfogeden), der skulle yde sikkerhed for, at hverken statens eller kommunens interesser blev tilsidesat. Ordningen kom til at gælde for perioden 1838-1868, og den er vi betydeligt bedre orienteret om, idet borgerrepræsentationens forhandlingsprotokol er bevaret for hele perioden.

Af et regulativ, udarbejdet for Bogense købstad i forbindelse med den nye købstadslov, fremgår følgende:

- Antallet af borgerrepræsentanter skal være 6.
- Skatteligning skal foretages af en ligningskommission, bestående af det forudgående års kærner og 6 borgere, »der vælges af det samlede Borgerkab ved et frit Valg«. Ligningskommissionen skal udgøres af 2 købmænd, 2 håndværkere og 2 avlsbrugere, der skal have været borgere i Bogense i mindst 3 år. Ligningskommissionen skal udfærdige ligningslister, der skal fremlægges til eftersyn, og det påhviler kærneren at lade opkræve den pålignede skat kvartalsvis (februar/marts, maj, august, november).
- Hvervet som kærner er fortsat borgerligt ombud; det er ulønnet, men kærneren vil kunne modtage »Varematerielløn . . . efter Omstændighederne og nærmere Bestemmelse«.

Regulativets bestemmelse om, at ligningskommissionens medlemmer skulle have været bosat i Bogense i 3 år og skulle vælges blandt bestemte næringskategorier, skulle sikre borgerne en retfærdig ligning, men den blev draget i tvivl af stiftamtet, der gennem prisguvernøren lod spørgsmålet forelægge for kancelliet. Dette meddelte gennem stiftamtet den 17. januar 1838, at disse bestemmelser burde bortfalde.

Det første valg til borgerrepræsentation i Bogense fandt sted den 3. februar 1838 ved en samling på rådstuen. Af 134 vælgere afgav 58 stemme, og resultatet blev, at de 4, der hidtil havde været eligerede borgere, farver J. H. Koch og købmændene Chr. Fr. Schou, Jørgen Fahnøe og Lars Borring, genvalgtes, mens skomager Johan Petersen og købmand Hans Olsen nyvalgtes.

Valget gjaldt for 6 år, og 1 af medlemmerne afgik efter tur hvert år. Genvalg kunne finde sted. 1861 udvidedes borgerrepræsentationen med 1 medlem, så at den ialt talte 7 medlemmer, og der holdtes fra nu af kun valg hvert 3. år, hvor henholdsvis 4 og 3 medlemmer afgik efter tur. Valget afholdtes en af de første dage i januar, og en af de forudgående dage holdtes der prøvevalg, ved hvilket der blev bragt kandidater i forslag. Deltagelsen i prøvevalget vidnede ikke om den store interesse for borgerrepræsentationens sammensætning. Ved prøve-

valget den 28. december 1860 mødte således kun godt 20 vælgere, og ved det endelige valg den 2. januar 1861 afgav 79 stemme. – Endnu ringere var valgdeltagelsen i 1867, hvilket måske hænger sammen med, at det var sidste gang, der foretoges valg til borgerrepræsentationen. Ved prøvevalget mødte kun 1 borger op! Redaktøren af Bogense Avis gik hjem og gav sine medborgere en opsang på grund af den »beklagelige Ligeegyldighed over Kommunens Anliggender. Hele Uleiligheden, som Vælgeren har, bestaar deri, at han inden Kl. 12 gaaer op paa Raadhuset og skriver 3 Navne paa en Stemmeseddel. Denne Opoffrelse er dog saare ringe«. Trods denne opsang mødte kun 33 borgere op ved det endelige valg og afgav stemme. – Når interessen for valgene ikke var større, skyldes det vel, at borgerne stort set var tilfredse med de beslutninger, der blev truffet i borgerrepræsentationen. Den bevarede forhandlingsprotokol vidner i hvert fald ikke om større uoverensstemmelser mellem borgerskab og råd.

Ved et møde umiddelbart efter valget blev der valgt formand og næstformand. I de godt 30 år, borgerrepræsentationen eksisterede, beklædte følgende formandsposten:

1838-1840 købmand Chr. Fr. Schou
 1841-1842 farver J. H. Koch
 1843-1845 købmand C. Q. Barfoed
 1846-1848 købmand P. A. Arnesen
 1849 købmand N. B. Thomsen
 1850-1860 købmand C. Q. Barfoed
 1861-1868 prokurator S. Møller

En af dem, der gennem sit arbejde i borgerrepræsentationen kom til at sætte sit præg på byens udvikling, var købmand *C. Q. Barfoed*, hvis gård lå i Adelgade. Kun 30 år gammel blev han 1842 medlem af borgerrepræsentationen, og ved dens ophør fortsatte han som medlem af det første byråd. Tilsammen 14 år var han formand for borgerrepræsentationen. 1861 afløstes han på denne post af prokurator *S. Møller*, der i de følgende årtier kom til at præge udviklingen i lige så høj grad.

Valgbare var de, der havde borgerskab, og en forudsætning herfor var, at man var ejer af gård eller hus, ansat til en vis grundtakst. Fortsat var det købmændene, der havde den største indflydelse på byens styre: Af de 33, der 1838-1868 havde sæde i borgerrepræsentationen, var 17 købmænd, 14 håndværkere, 1 læge og 1 prokurator. (En samlet oversigt over medlemmer af borgerrepræsentationen findes si. 204f.).

Samtidig med valg af formand og næstformand besattes diverse udvalgsposter. 1838-1861 valgtes blandt borgerrepræsentanterne 1 medlem til fattigkommission, skolekommission, kirkeinspektion og havnekommission samt 2 medlemmer til bygningskommission. Fattigkommissionen og skolekommissionen

loven af 1857 trådte i kraft i 1862, bestod der en række privilegier for handel og håndværk, og det var borgerrepræsentationens opgave at påse, at de blev overholdt. Ansøgning om at drive en eller anden form for handel eller håndværk skulle rettes til stiftamtet eller Indenrigsministeriet, men forinden skulle den være behandlet i borgerrepræsentationen, der gennem sin indstilling havde mulighed for at beskytte borgerne og hindre, at nogens interesser blev trådt for nær.

Det gjaldt f.eks. ved oprettelse af beværtninger, mindre industrivirksomheder, forretninger o.lign. (jvf. si. 59). Et område, hvor borgerrepræsentationen udviste stor aktivitet, var skolevæsenet. Det hørte til dens arbejde at oprette og besætte embeder, men dertil kom, at der på mange områder arbejdedes under for ringe forhold, og det førte til opførelse af en ny borgerskole (jvf. bind 3). Det var også borgerrepræsentationen, der stod bag opførelsen af byens rådhus i St. Annagade i midten af 1840'erne (jvf. si. 53). For at trække oplandets beboere til Bogense rettede borgerrepræsentationen flere gange i 1850'erne henvendelse til amtsrådet om anlæg af en vej mellem de to eksisterende landeveje mellem Odense og Bogense, med udgangen ved Lumby Mølle. Også indførelse af faste torvedage søgte borgerrepræsentationen at få gennemført.

Yderligere må det anføres, at det var i borgerrepræsentationens tid, at der etableredes et kommunalt samarbejde mellem de fynske købstæder. Købstæderne i Svendborg amt fremsatte i 1845 forslag om oprettelse af en fynsk kommunalforening, hvilket blev tiltrådt af de øvrige købstæder ved et møde den 27. september samme år. Det første møde for samtlige fynske købstæder blev holdt på rådhuset i Odense den 15. april 1846, og heri deltog både formanden og næstformanden for borgerrepræsentationen i Bogense. Interessen hos samtlige delegerede var stor, og det vedtoges at afholde møde 2 gange om året. Forsamlingen mødtes imidlertid sjældent mere end en enkelt gang om året, og i dag undrer man sig nok over, at man ikke oftere fandt lejlighed til at drøfte fælles problemer. Endnu i 1850'erne var der en udpræget tendens til, at hver by og hvert sogn klarede sit og ikke på grundlag af fælles drøftelser søgte at få en samlet løsning på fælles problemer.

Borgerrepræsentationen havde medansvar for byens økonomi. Følgelig gennemførte dens medlemmer skatteligningslister og tog sig af klager vedrørende ligning, hvilke der for øvrigt var forholdsvis få af. Selve ligningen foretoges af ligningskommissionen, hvis medlemmer valgtes uden for borgerrepræsentationen ved almindeligt valg i august måned. Interessen for dette valg var sædvanligvis ringe, hvilket bl.a. fremgår af Bogense Avis den 25. september 1865: »17 Vælgerne afgav deres Stemme – vistnok et kummerligt Antal; men det er dog større end Tallet af dem, der gavede Møde ved forrige Valg; thi da blev der kun afgivet en halv Snees Stemmer«.

Selve den kommunale forvaltning i tiden frem til 1869 var – set med nutidens øjne – beskeden. Det var som nævnt borgerligt ombud at være kæmner, og det samme gjaldt 2 strandsynsmænd, 4 taksationsmænd (jvf. takserborgerne si. 28) og 4 rodemestre (3 i selve byen og 1 i landdistriktet). Yderligere udpegedes en af byens borgere til at revidere regnskaberne. Ville han kontrollere de kontante midler, var de at finde i den jernkiste, som prokurator Møller under et af sine besøg i København lod indkøbe for 47 rdl., og om hvilken det bestemtes, at den skulle have sin faste plads på rådhuset!

Byfogeder 1789-1919

Byens embedsmand på det retslige og administrative område var byfogeden, og han havde en juridisk uddannelse. Mindst én gang om ugen holdt han ting; han deltog i borgerrepræsentationens og senere byrådets møder, og han var ansvarlig for, at der opretholdtes ro og orden i byen. Med andre ord dommer, kommunaldirektør, borgmester og politimester i én person. Han fik ingen overvældende løn; til gengæld var hans gård fritaget for skatter, og der var tillagt hans embede en del af byjorden. I Bogense drejede det sig om 12 tdr. land, der langt tilbage i tiden var blevet tillagt borgmesterembedet »for at staa Borgerne bi med Raad og Veiledning«. Da borgmester afløstes af byfoged, fulgte jorden med, og det var vel baggrunden for en strid i 1890 om, hvorvidt byens embedsjord tilhørte staten eller kommunen. Byrådet holdt selvfølgelig på, at den tilhørte kommunen, og det var i den anledning, de gamle papirer blev fundet frem.

Indtil 1787 havde Bogense udover byfogeden en byskriver, men embedet blev da nedlagt, og hans funktioner udførtes fremover af byfogeden. 1737-1847 var byfogeden tillige birkefoged i Gyldensteen Birk, fra 1847 tillige herredsfoged og herredsskriver i Skovby herred. Samtidig foretoges en ændring i herredsdistriktet: Skovby herred fik tillagt Klinte og Grindløse sogne og afgav til gengæld Sønder sø og Vigerslev sogne. Den pågældende embedsmand var således i sine funktioner knyttet til såvel byen som herredet.

1789-1918 beklædte følgende byfoged-embedet (fra 1869 tillige borgmester-embedet) i Bogense:

- 1789-1807 Niels Thygesen Bang
- 1807-1822 Ole Christian Friis
- 1822-1830 Christian Ehler Hertz
- 1830-1865 Hans Kofoed Baadsgaard
- 1866-1871 Alexander Halberg
- 1871-1890 Claudius Nissen
- 1890-1896 Karl K. L. Jürgens
- 1896-1902 Otto Wineken
- 1902-1912 Carl Chr. Rasmussen
- 1912-1918 Axel Frederik Gad

Niels Thygesen Bang (f. 1752 i Katterup, exam. jur. 1784, d. 1812 i Bogense) afløste i 1789 Morten Roe som byfoged og byskriver, og det var ham, der samme år udarbejdede den flere gange citerede indberetning om forholdene i Bogense. Og den måtte han for øvrigt indlede med en undskyldning over for »hans Højvelbornhed Stiftamtmanden«: Han var blevet udnævnt til byfoged den 13. februar, men han var først kommet til Bogense den 18. juni: »En ligesaa haard som langvarig Forraadnelses Feber, der holdte mig i Kiøbenhavn i Sængen en 14ten å 16 Ugger og endnu hiemsøger mig med Smærte i Lædemoed og Been, der og gjør mig Gangen smærtelig, er Skyld i, at jeg ej før nu kom til Bogense«.

Niels Thygesen Bang beklædte embedet indtil 1807, hvor han afløstes af *Ole Chr. Friis* (f. 1772 i Trondhjem, exam. jur. 1798, d. 1822 i Bogense). Kort tid efter at han var kommet til Bogense, mistede han sin unge kone, og han giftede sig derpå med en datter af snedker H. H. Lindhardt i Bogense. Selv døde han i embedet, kun 50 år gammel.

Chr. Ehlert Hertz (f. 1795 i Nørhaa, cand. jur. 1819, d. 1866 i Ålborg), der er den næste byfoged i rækken, var søn af den senere biskop J. M. Hertz i Ribe. 1822 udnævntes han til byfoged og byskriver i Bogense, men det var kun begyndelsen på en lang karriere, idet han 1830 blev udnævnt til herredsfoged i Bølling-Nørre herreder, siden til byfoged i Frederikssund og borgmester i Århus. 1858-61 var han medlem af Folketinget. – I sin tid som embedsmand i Bogense ydede han en stor indsats for etableringen af byens havn. Det var således ham, der foretog den første beskedne indsamling, for at arbejdet kunne sættes i gang, og siden indtrådte han sammen med 3 af byens købmænd i den kommission, der organiserede hele arbejdet.

Hans Kofoed Baadsgaard (f. 1793 i Viborg, cand. jur. 1818, d. 1865 i Bogense) er nok den mest fremtrædende af Bogenses byfogeder. Han overtog embedet i 1830 og var nok efter nogle års forløb på udkig efter et bedre, men 1843 fornedes stillingen som byfoged og byskriver i Bogense som nævnt med embedet som herredsfoged og herredsskriver i Skovby herred, og derefter beklædte han begge embeder indtil sin død i 1865. Nok var tiderne gunstige og byen i naturlig fremgang, men Baadsgaards navn dukker op gang på gang, og han fik indflydelse på mange ting. Det var således ham, der stod bag opførelsen af det nye rådhus i 1846-47 og oprettelsen af »Spare- og Laanekassen for Bogense og Omegn« i 1854. – Da han i 1855 fejrede sit 25 års jubilæum som byfoged i Bogense, overrakte byens borgere ham et sølvservice som tak for den humane adfærd, han altid lagde for dagen som embedsmand. Da han døde, blev hans kiste båret fra hjemmet til kirken af herredets sognefogeder, fra kirken til graven af byens borgere.

1866 efterfulgtes han af *Alexander Halberg* (f. 1814 i København, cand. jur. 1838, d. 1891 i København). Efter at have beklædt embeder som kopist og fuld-

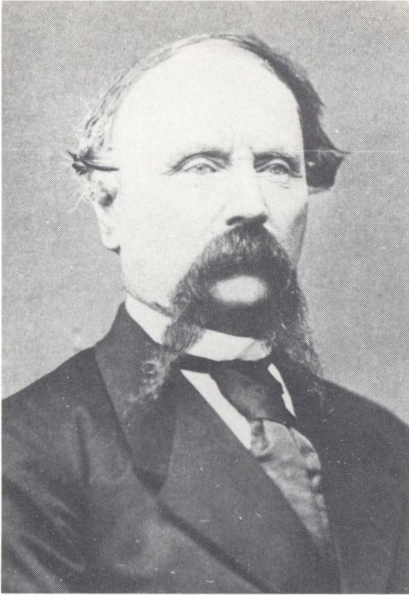

Hans Koefoed Baadsgaard (1793-1865), by- og herredsfoged i Bogense 1830-65.

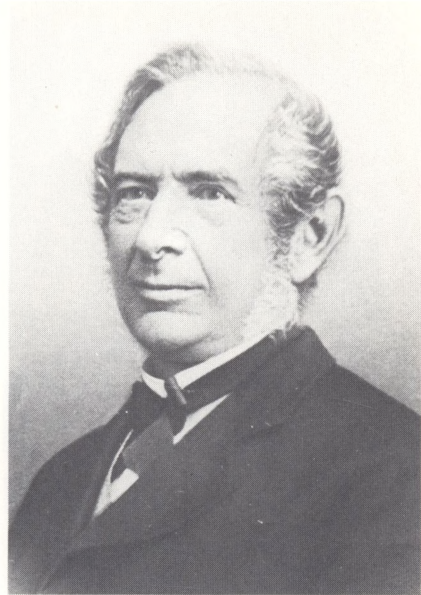
mægtig ved institutioner i København, var han blevet udnævnt til herredsfoged i hertugdømmet Slesvig, men 1864 fik han som dansk embedsmand sin afsked. 1866 kom han til Bogense som by- og herredsfoged, og den 1. januar 1869 tiltrådte han tillige som borgmester, jvf. købstadskommunalloven af 1868. Han forlod dog allerede byen i 1871, hvor han udnævntes til herredsfoged på Lolland.

Hans efterfølger, *Claudius Nissen* (f. 1814 i Hjørring, cand. jur. 1841, d. 1898 på Frederiksberg) havde også haft embede i Slesvig og havde fået sin afsked i 1864. 1866-71 havde han været ansat ved Gældskommissionen i København, og derefter fulgte 20 år som by- og herredsfoged og borgmester i Bogense. 1889 følte han, at helbredet var svigtende, og han talte i den forbindelse om at trække sig tilbage. Repræsentanter for byen og samtlige kommuner i jurisdiktionen ønskede, før det skete, at hædre borgmesteren for hans »velvillige, humane og retsindige Færd« som embedsmand, og det skete ved en festmiddag på hotellet, hvor han af byen og herredet fik overrakt et sølvtøjsskab.

Borgmester Nissen lod sig pensionere året efter, og han efterfulgtes af *Karl Kr. Ludvig Jürgens* (f. 1851 i Fredericia, cand. jur. 1874, d. i Fredensborg 1921). Efter at have haft stillinger i Generaldirektoratet for Skattevæsenet og Finansministeriet ønskede han at fortsætte embedsvejen som by- og herredsfoged og borgmester, og disse embeder skulle han komme til at beklæde i 4 købstæder:

Claudius Nissen (1814-98), by- og herredsfoged og borgmester i Bogense 1871-90.

Alexander Halberg (1814-91), by- og herredsfoged 1866-71, fra 1869 tillige borgmester i Bogense.

1890-96 i Bogense, 1896-1904 i Ringsted, 1904-10 i Silkeborg, 1910-18 i Frederikssund.

Hans efterfølger, *Otto Wineken* (f. 1847 i Helsingør, cand. jur. 1871, d. 1919 i København), beklædte også kun embedet som by- og herredsfoged og borgmester i Bogense i 6 år. Han havde en fortid som overretssagfører i København og embedsmand ved Statsbanerne, da han 1896 søgte embedet i den nordfynske købstad, og han foretrak åbenbart provinsen frem for hovedstaden, idet han 1902 overtog embedet som by- og herredsfoged og borgmester i Ærøskøbing.

Til gengæld sluttede *Carl Chr. Rasmussen* (f. 1842 på Egholm i Limfjorden, cand. jur. 1870, d. 1912 i Bogense) sin karriere som embedsmand i Bogense. Han havde haft vidt forskellige embeder, været by- og birkefuldmægtig i Præstø, embedsmand ved de lolland-falsterske jernbaner, sagfører i Maribo, protokolsekretær i Folketinget og herredsfoged på Bornholm, da han 60 år gammel udnævntes til by- og herredsfoged og borgmester i Bogense. Da han 1912 fik bevilget sin afsked, blev han boende i Bogense; han var imidlertid svagelig og døde allerede samme år.

Otto Wineken (1847-1919), by- og herredsfoged og borgmester i Bogense 1896-1902.

K. K. L. Jürgens (1851-1921), by- og herredsfoged og borgmester i Bogense 1890-96.

I modsætning til sine 3 umiddelbare forgængere kom Bogenses sidste by- og herredsfoged *Axel Frederik Gad* (f. 1865 i Alsted, cand. jur. 1890, d. 1939 i Tibirke) til at virke en længere årrække som embedsmand på Nordfyn. Efter at have beklædt embeder i Nakskov, Ålborg og siden igen i Nakskov søgte han 1912 til Bogense, hvor han varetog embederne som by- og herredsfoged og borgmester. 1918 nedlagde han som den sidste på Fyn embedet som kgl. udnævnt borgmester, og med den nye retsplejelovs ikrafttræden i 1919 udnævntes han til dommer i Bogense og Lunde, Skam og Skovby herreder, et embede, han beklædte, indtil han pensioneredes i 1935.

1919 indvarsledes således en ny epoke både i retspraksis og kommunalt styre. By- og herredsfogeder udnævntes til dommere samtidig med, at der oprettedes embeder som politimestre (jvf. si. 168) og folkevalgte borgmestre trådte i stedet for by- og herredsfogeder i deres funktion som beskikkede borgmestre (jvf. si. 41).

For en by som Bogense betød det, at den hidtidige by- og herredsfoged afløstes af dommer, politimester og borgmester. Med byfoged-embedet fulgte oftest udnævnelse til kancelliråd, justitsråd eller etatsråd, og sådanne kunne man

By- og herredsfoged Axel F. Gad (1865-1939). Som den sidste kgl. udnævnte borgmester nedlagde han sit embede i 1918 og fortsatte som dommer i Bogense og omliggende herreder.

Carl Chr. Rasmussen (1842-1912), by- og herredsfoged og borgmester i Bogense 1902-12.

nu ikke længere træffe i Bogenses gader. Byens sidste etatsråder var borgmester Nissen og redaktør Pagh.

Byråd, udvalg og kommissioner 1869-1938

Med købstadskommunalloven af 26. maj 1868 afløstes borgerrepræsentation af byråd med beskikket borgmester i spidsen. I begyndelsen af 1869 vedtoges »Vedtægt af Styrelsen af de kommunale Anliggender i Bogense Kjøbstad«, og af den fremgår følgende:

- Byrådet består af 9 medlemmer.
- Der nedsættes 6 udvalg: Udvalg for Kasse- og Regnskabsvæsen, Udvalg for Fattigvæsenet, Udvalg for Skolevæsenet, Udvalg for Havnevæsenet, Det tekniske Udvalg samt Sygehusudvalg. – Borgmesteren er formand for Udvalget for Kasse- og Regnskabsvæsen og Udvalget for Havnevæsen, mens de øvrige udvalg selv vælger deres formand. – Hvert af udvalgene afgiver hvert år inden 1. september et overslag over det følgende kalenderårs påregnede indtægter og udgifter til Udvalget for Kasse- og Regnskabsvæsen.

- Til støtte for byrådets medlemmer af Udvalg for Fattigvæsenet vælges yderligere 3 fattigforstandere, »der skal gaa Udvalget til Haande og varetage den egentlige Forsørgelse«; de 3 fattigforstandere fungerer i hvert sit distrikt af byen.
- Udover Udvalg for Skolevæsen nedsættes en skolekommission, bestående af sognepræsten og yderligere 2 medlemmer, hvoraf det ene kan vælges uden for byrådets midte; det påhviler skolekommissionen at føre tilsyn med undervisningen og lærernes embedsførelse samt udarbejde den årlige plan for undervisningen.
- Under Det tekniske Udvalg henhører »brolægningsvæsen, vejvæsen, dæmningsvæsen, tilsyn med markedsplads, grusgrave og lergrave, vandvæsenet, byens offentlige pumper og vandbeholdninger samt offentlige vandingssteder og vandløb«.
- Yderligere vælger byrådet af sin midte medlemmer til Bygningskommission, Sundhedskommission og Kirkeinspektion.
- Udover byrådet vælges en *ligningskommission*, bestående af 7 medlemmer. Den foretager skatteansættelsen, og den skal være tilendebragt hvert år inden udgangen af november, gældende såvel »Skat efter Formue og Lejlighed« og »Næringskat«. Hvert år i juni foretages en tillægsligning for personer, der er tilflyttet kommunen, efter at hovedligningen er foretaget. De kommunale skatter forfalder til udbetaling inden udgangen af januar, april, juli og oktober.
- De kommunale regnskaber revideres af 2 *revisorer*, der vælges af samtlige vælgere for et tidsrum af 6 år. Revisionen skal hvert år være tilendebragt inden 15. juli, og regnskabet skal tilstilles byrådet senest 1. august.
- Af »*embedsmænd og bestillingsmænd*« lønner kommunen kæmner, politibetjent, vægter og reservevægter, havnefoged samt opvartningskone ved sygehuset og opsynsmand ved Fattiggården.

Kæmneren, der fører byens regnskaber, har en løn, der er normeret til 200 rdl. om året. Politibetjenten får 100 rdl. om året samt en uniform hvert 3. år. Vægteren lønnes med 2½ rdl. om ugen i perioden fra 1. oktober til 1. april, med 2 rdl. om ugen resten af året samt uniform hvert 3. år og fodtøj. Reservevægteren aflønnes med 10 rdl. om året. Opvartningskone ved sygehuset og opsynsmanden ved Fattiggården aflønnes med henholdsvis 25 og 44 rdl. om året, og derudover har de fri bolig, brændsel og lys; opsynsmanden ved Fattiggården får yderligere 4 mark om ugen som opsynsmand ved arbejdsanstalten. Havnefogeden er ansat under havneudvalget og aflønnes af dette med 150 rdl. om året. Sluttelig skal der afsættes beløb til tambur, bud der ombærer skattebilletter og forretter byrådets ærinder, for pasning af sprøjter og gadelygter samt for ringning med rådhusklokken.

Såvidt vedtægterne for de kommunale anliggender i Bogense fra 1869. Principet med valgt byråd, selvstændig ligningskommission, diverse udvalg under byrådet og årlig revision er det samme den dag i dag, men i takt med den voksende administration er der sket ændringer hen ad vejen:

1866 var borgerrepræsentationen gået over til at holde 2 ordinære møder om måneden, og den praksis videreførtes af byrådet (1866-84: 1. og 3. lørdag i hver måned, 1885-93: 1. og 3. fredag i hver måned, 1894-97: 1. og 3. torsdag i hver måned). 1898 fandt man det rimeligt kun at holde 1 ordinært møde om måneden (1898-1903: 1. torsdag i hver måned, 1904 - ca. 1910: 1. lørdag i hver måned, ca. 1910 - ca. 1922 1. mandag i hver måned, derefter i resten af perioden 1. fredag i hver måned). Derudover indkaldtes der til ekstraordinære møder, såfremt der var sager til drøftelse. Møderne holdtes om aftenen; nogle år efter århundredskiftet »tillod man sig« dog at holde møderne kl. 3 om vinteren.

Som nævnt i vedtægterne af 1869 bestod byrådet af 9 medlemmer. 1917 øgedes antallet til 11 medlemmer.

Bogense havde som tidligere nævnt haft borgmester indtil 1682. Stillingen genindførtes ved købstadskommunalloven af 1869, og i praksis betød det, at byfogeden tillige beklædte embedet som borgmester. Alexander Halberg var blevet udnævnt til by- og herredsfoged i Bogense i 1866, og 1869 blev han byens første borgmester i nyere tid. 1871 udnævntes Claudius Nissen til by- og herredsfoged, og kort tid efter beskikkedes han tillige som borgmester. Samme procedure fulgtes, da Bogense fik ny by- og herredsfoged i henholdsvis 1890, 1896 og 1902. Følgende beklædte borgmesterposten, indtil byfogedembedet afskaffedes:

1869-1871 Alexander Halberg

1871-1890 Claudius Nissen

1890-1896 Karl K. L. Jürgens

1896-1902 Otto Wineken

1902-1912 Carl Chr. Rasmussen

1912-1918 Axel Frederik Gad

Ifølge ny retsordning i 1919 udnævntes byfogederne til dommere, og årene forinden afviklede de deres embede som beskikket borgmester. For Bogenses vedkommende skete det i 1918, hvor borgmester Gad androg om at måtte blive fritaget for embedet. Han havde rang i 5. klasse og skulle tiltales »ærværdige og højædle Herre«; han var den sidste statsbeskikkede borgmester på Fyn, og med en sådan tog Bogense – og hele Fyn – altså afsked i 1918.

Det første borgmestervalg i byrådet fandt sted den 23. august 1918. Gad entledigedes den 22. september, og samme dag overtog byens første folkevalgte borgmester, kredslæge P. Trautner, embedet.

Med årene steg antallet af udvalg og kommissioner betydeligt. Ved byrådets start fandtes der som nævnt kasse- og regnskabsudvalg, fattigudvalg, skoleudvalg, havneudvalg, teknisk udvalg, sygehusudvalg, skolekommission, bygningskommission, sundhedskommission og kirkeinspektion, hvortil byrådet af sin midte i de fleste tilfælde valgte 2 eller 3 medlemmer. De fleste af udvalgene suppleredes med ét eller flere medlemmer, valgt uden for byrådet. Flere af byens embedsmænd var fast medlem af visse udvalg, således sognepræsten af skolekommissionen og kirkeinspektionen, brandinspektøren af bygningskommissionen, politimester og distriktslæge af sundhedskommissionen.

I årene frem til århundredskiftet oprettedes yderligere valgbestyrelse og valglisteudvalg, brandkommission, markudvalg, alderdomsunderstøttelses- og enkebørnsudvalg samt gasværksudvalg, i årene efter århundredskiftet rådhusudvalg, legatudvalg, badehusudvalg, vandværksudvalg, elektricitetsudvalg, svendeprøveudvalg, gade- og vejudvalg, socialudvalg m.v. Derudover valgtes rodemestre, jordboniteringsmænd, voldgiftsmænd, strand-, vand- og hegnsynsmænd, hvis hverv var kommunalt ombud, repræsentanter til fredningsnævn, diverse bestyrelser m.v. På dette område har det uden tvivl forholdt sig i Bogense som i de øvrige fynske købstæder: Fra indførelsen af byråd og til årene frem mod 2. verdenskrig mere end fordobledes antallet af udvalg og kommissioner, og det blev med tiden ret tidkrævende at sidde i byrådet.

Også antallet af ansatte ved den kommunale administration øgedes betydeligt med årene:

I borgerrepræsentationens første dage var det som nævnt borgerligt ombud at være *kæmner*. Fra omkring midten af århundredet fik byen fast kæmner, der førte byens regnskab som bijob ved siden af andet erhverv. I perioden frem til 1919 havde Bogense følgende kæmnere blandt byens borgere:

ca. 1850-1878	avlsbruger Jørgen Fahnøe
1879-1883	sagfører V. Christensen
1883-1892	sagfører Joh. Hubert
1892-1904	købmand Otto Kaalund
1904-1917	Købmand Chr. Lauesen
1917-1918	købmand Søren Leth
1919	herredsfuldægting Knud Lyhne

Da den første kæmner, Jørgen Fahnøe, efter mange års tjeneste fik bevilget afsked, blev der tillagt ham en årlig pension på 300 kr. Hvervet blev overtaget af en af byens advokater, der var medlem af byrådet, men da der 1883 konstateredes uregelmæssigheder ved regnskabsføringen samt en mindre kassemandgel, blev det vedtaget, at kæmneren for fremtiden ikke kunne være medlem af byrådet; samtidig forøgedes kationen for overtagelse af kassen til 6.000 kr.

Kæmneren havde normalt kontortid nogle timer daglig. Da købmand Chr. Lauesen fratrådte i 1917, var arbejdsområdet vokset betydeligt; foruden for de egentlige kommunale regnskaber havde kæmneren ansvaret for havnevæsenets, vandværkets, gasværkets og elektricitetsværkets regnskaber. Det var store områder, og ved kæmnerskiftet blev der stillet lokale i den gamle realskole i St. Annagade til rådighed; indtil da havde kæmneren måttet udføre arbejdet i sin privatbolig. Samtidig blev der ansat en kæmnerassistent. Til ny kæmner udpegede byrådet købmand Søren Leth, og han tiltrådte 1. juli 1917. Den nye ordning var mere tilfredsstillende, men på grund af visse uoverensstemmelser kom den kun til at fungere i kort tid. 1. januar 1919 ansattes såvel en kommunebogholder som en kommunekasserer, og blandt ansøgerne udpegedes cand. jur. Knud Lyhne og kæmnerens hidtidige sekretær, frk. Polly Jelvad. Knud Lyhne forsvandt imidlertid hurtigt ud af billedet. Inden året var omme, sagde han sit job op for at hellige sig sin sagførervirksomhed. Kort tid forinden havde han søgt stillingen som politimester i Bogense, men havde ikke fået den. Efter at den nye politimester var tiltrådt, ansattes han som sekretær hos denne.

Fra 1919, hvor den nye ordning trådte i kraft, og frem til krigens tid har Bogense kommune haft følgende kommunebogholdere og kommunekasserere:

Kommunebogholder:	1919-1924	S. S. Kurtemann-Agermose
	1925-1934	P. K. Petersen
	1934-1964	V. Lauridsen
Kommunekasserer:	1919-1921	P. Jelvad
	1922-1924	P. K. Petersen
	1925-1934	G. Lorentzen
	1934-1947	H. Pedersen

Udover kommunebogholder og kommunekasserer, der 1919 erstattede kæmneren, var der følgende kommunalt ansatte med ansvar for enkeltområder: elektricitetsværksbestyrer, gasværksbestyrer, vandværksbestyrer, skolebetjent, arrestforvarer (der tillige var rådhusjener), politibetjent (der tillige var fattiggårdsbestyrer), sygeplejerske ved sygehuset i Rådhusstræde og sygeplejerske ved epidemisygehuset. 1929 oprettedes i Bogense en stilling som stads- og havneingeniør, og som sådan virkede H. P. Hansen indtil 1945.

1924 indførtes folkeregister i alle kommuner med mere end 2.000 indbyggere. En følge af socialreformen i 1933 var oprettelse af socialkontor.

Kommunale valg 1869-1938

»Politiske Hensyn ere heldigvis ikke gjorde gjældende hverken ved nærværende eller foregaaende kommunale Valg her i Byen«, skrev Bogense Avis efter byrådsvalget i januar 1894, og det samme kunne noteres frem til valget i 1906.

Valgperioden var 6 år, og der holdtes valg hvert 3 år, hvor den Almindelige Vælgerklasse og den Højstbeskattede Vælgerklasse skiftevis valgte henholdsvis 5 og 4 repræsentanter til byrådet. Valgret havde enhver mand, der var fyldt 25 år og havde været bosat i kommunen og svaret skat i mindst 1 år; det gjaldt dog ikke borgere, der var fundet skyldige i vanærende handlinger eller havde modtaget fattigunderstøttelse. Den Højstbeskattede Vælgerklasse udgjordes af de borgere, der det forudgående år havde betalt 2/3 af den pålignede skat (1873 eksempelvis 21 rdl. og 57 skil. og derover, 1879 58 kr. og 80 øre og derover).

Første valg til byrådet fandt sted 4. januar 1869. Det var at betragte som et suppleringsvalg, idet de 7, der havde været medlemmer af borgerrepræsentationen, fortsatte som medlemmer af byrådet, indtil den Almindelige Vælgerklasse afholdt valg 1870, den Højstbeskattede Vælgerklasse i 1873. Byrådet skulle således kun suppleres med 2 medlemmer: Den Almindelige Vælgerklasse valgte redaktør C. Pagh, mens den Højstbeskattede Vælgerklasse valgte købmand I. A. Møller. I stedet for afdøde læge J. H. A. Bache valgte den Almindelige Vælgerklasse købmand G. Lauesen. Valget fandt sted på rådhuset om formiddagen kl. 9-12. – Bogenses første byråd kom således til at bestå af købmand A. Detleffsen, muremester P. G. Lund, prokurator S. Møller, redaktør C. Pagh og købmand G. Lauesen, repræsenterende den Almindelige Vælgerklasse, og købmand C. Q. Barfoed, farver H. J. Løgstrup, maler A. R. Bardram og købmand I. A. Møller, repræsenterende den Højstbeskattede Vælgerklasse.

Valgdeltagelsen havde været større end ved de forudgående valg til borgerrepræsentationen. Af den Almindelige Vælgerklasse havde 51 afgivet stemme, af den Højstbeskattede Vælgerklasse 37. Den øgede interesse for kommunens anliggender kunne aflæses i valgdeltagelsen ved de efterfølgende valg:

<i>Den Almindelige Vælgerklasse:</i>	1870:	64 af 299 vælgere afgav stemme
	1876:	151 af 347 vælgere afgav stemme
	1882:	146 af 328 vælgere afgav stemme
<i>Den Højstbeskattede Vælgerklasse:</i>	1873:	44 af 99 vælgere afgav stemme
	1879:	44 af 79 vælgere afgav stemme

Der var således tale om en valgdeltagelse på ca. 40%. Der kunne afgives stemme på alle, der var valgbare, idet man på den blanke stemmeseddel blot anførte navnene på dem, man ønskede valgt. Forskellige foreninger, bl.a. Håndvær-

kerforeningen, lod i dagene forud for valget afholde prøvevalg; der var som regel kun beskeden tilslutning, men man opnåede ved disse prøvevalg at få bragt kandidater i forslag, og stemmeafgivningen kunne være vejledende for det endelige valg.

Første gang, hvor politiske hensyn gjorde sig gældende ved byrådsvalget i Bogense, var i 1906, hvor der for sidste gang holdtes valg af den Almindelige Vælgerklasse: Socialdemokraterne og de radikale opstillede en fællesliste, og det samme gjorde Handels-, Håndværker- og Arbejderforeningen. De 2 lister fik henholdsvis 3 og 2 kandidater.

En ny valglov blev vedtaget 20. april 1908, og efter den stemtes der første gang ved valget i marts 1909. De 2 vælgerklasser var afskaffet, og der skulle af samtlige vælgere – uberygtede mænd og kvinder over 25 år, som havde fast bopæl i kommunen og som ikke var under fattigforsorg eller ude af rådighed over deres bo – vælges et samlet byråd, der på grund af regnskabsårets omlægning skulle tiltræde 1. april. Af byrådets medlemmer ønskede kun 2 at blive genopstillet. Imidlertid indkaldte 9 af byens foreninger til et møde, hvor man enedes om en fællesliste, og den fik stor opbakning. Derudover opstillede markbeboerne en liste, men da den var uden stillere, kunne den ikke godkendes. – Det blev det sidste upolitiske kommunevalg i Bogense. Andre steder havde politiske forhold gjort sig stærkt gældende: I Odense indvalgte således 8 socialdemokrater i byrådet.

I slutningen af 1800-tallet var interessen for *politiske foreninger* blevet styrket. I sidste halvdel af 1880'erne dannedes flere konservative klubber på Nordfyn, bl.a. »Vissenbjerg konservative Klub« og »Særslev og omliggende Sognes konservative Klub«, og sidstnævnte omfattede også Bogense. Venstre-mændene organiserede sig i »Demokratiske Foreninger«, og en sådan fandtes også for Særslev og omliggende sogne. 1889 dannedes »Kommunal Venstreforening«, bestående af »venstresindede« sogneråds- og amtsrådsmedlemmer på Nordfyn, og den virkede i de følgende år for samarbejde mellem de nordfynske kommuner med henblik på løsning af fælles problemer. Særlig aktiv ved dannelsen af disse foreninger på Nordfyn var venstre-manden Klaus Berntsen og den konservative Rasmus Chr. Sørensen Allesø.

Socialismen havde holdt sit indtog i Bogense valgkreds den 3. februar 1889, hvor der holdtes et møde på Vissenbjerg kro, indkaldt af odenseanske socialdemokrater, men resultatet blev ikke – som ventet – dannelse af en politisk forening: »Dirigenten lod foretage en Afstemning, om man ønskede en Forening dannet strax, hvilket gav til Resultat, at en halv Snæs Hænder rakes i Veiret derfor, hvoraf Nogle dog skyndte sig med at faa Haanden ned igjen« (Bogense Avis). Det varede dog ikke længe, før der dannedes en socialdemokratisk forening i Vissenbjerg.

Højre var det stærkeste parti i Bogense, og der skulle gå endnu nogle år, før socialdemokratiet vandt indpas. Skrædder R. B. Jørgensen og modelsnedker H. Larsen fik 1897 stablet en forening på benene, men der var kun få, der sluttede sig til. – Første gang, foreningen søgte at gøre sig gældende, var ved valget af bestyrelse til »De fattiges Kasse« i 1899. Dette valg havde aldrig fremkaldt stor interesse, men denne gang forholdt det sig anderledes. De 3 siddende bestyrelsesmedlemmer var villige til at modtage genvalg, men den socialdemokratiske forening havde opstillet 3 kandidater, deriblandt de 2 nævnte initiativtagere til foreningen. Af 394 vælgere mødte ikke mindre end 125 frem, og det var imponerende, eftersom der ved de to forudgående valg kun var afgivet henholdsvis 10 og 13 stemmer! Og resultatet var givet på forhånd: De 3 afgående bestyrelsesmedlemmer genvalgtes med henholdsvis 116, 105 og 97 stemmer, hvorimod socialdemokraternes 3 kandidater kun fik henholdsvis 19, 14 og 4 stemmer. Endnu lykkedes det at holde socialdemokraterne nede!

Hertil havde redaktøren af Bogense Avis, højre-manden C. Pagh, gjort, hvad han kunne. Det første socialdemokratiske møde i Bogense var blevet afholdt i teatersalen den 1. december 1896. Efter redaktørens opfattelse fik mødet »et for Socialistbevægelsen kummerligt Udfald«. Der »lød Latter og ironiske Bemærkninger fra Tilhørernes Kred, der i det hele taget syntes tilbøielige til at tage Sagen fra den gemytlige Side«. – Diskussion udeblev, og initiativtagerne måtte konstatere, at forsøget på at få dannet en socialdemokratisk forening i Bogense var mislykkedes. Der arbejdedes imidlertid videre med sagen, og foreningen blev en realitet den 12. oktober året efter. Det var således forholdsvis sent, socialdemokratiet fik fast grund under fødderne i Bogense.

1905 dannede de radikale en forening i Bogense. – Herefter var der 4 politiske foreninger i byen, og det blev socialdemokraterne, de radikale, konservative og venstre, der dominerede de kommunale valg i mellemkrigstiden, hvor der ved samtlige byrådsvalg var 4 politiske kandidatlistes. – Ved byrådsvalget i 1913 var der yderligere en »Jernbane- og Postfunktionærliste« og en »Afholdsliste« (kaldet »Konditorlisten«, eftersom byens konditor stod øverst på listen!), men de gjorde sig ikke gældende. I den følgende periode kom byrådet til at bestå af 3 socialdemokrater, 1 radikal, 3 konservative og 2 venstre-mænd.

Kun ved valget i 1917 opstillede konservative og venstre en fællesliste. – Dette valg blev for øvrigt – efter indgivet klage – kasseret af Indenrigsministeriet: Redaktør Fledelius var blevet valgt, men han stod ikke opført på valglisten, eftersom han endnu ikke havde været bosat 2 år i kommunen, og dertil kom, at man havde anvendt samme stemmeseddel både til byrådsvalg og til valg af kommunale revisorer. Konservative, venstre og radikale opstillede til omvalget den 22. maj en fællesliste, og den tilfaldt 6 af byrådets 11 mandater, mens den socialdemokratiske liste tilfaldt de resterende 5 mandater, deriblandt redaktør

Fledelius, der nu havde boet i byen i 2 år og følgelig var valgbar! – Valgdeltagelsen var fortsat stigende: Byen havde 1917 1147 vælgere; den 14. marts stemte 758, den 22. maj 838 (henholdsvis 66% og 73%). Og udviklingen fortsatte i 1920'erne: I 1921 stemte 88%, i 1929 90% af vælgerne ved byrådsvalget.

Det spændende ved byrådsvalgene i 1920'erne og 1930'erne var stemmefordelingen mellem socialdemokratiet og de øvrige partier. Valgene i 1921, 1925 og 1929 gav samme resultat: Socialdemokraterne fik 5 mandater i byrådet, radikale, konservative og venstre hver 2. Ved valgene i 1933 og 1937 fik socialdemokraterne 6 mandater og dermed flertal i byrådet; med kun 5 mandater i byrådet kunne det ikke blive til 2 til hvert af de andre partier; i 1933 var det venstre, i 1937 de radikale, der måtte nøjes med ét mandat. – Ved det følgende valg, den 5. maj 1943, fik socialdemokratiet 5 mandater og mistede dermed flertallet i byrådet.

Og hvilken betydning fik så mandatfordelingen for valg af borgmester?

Den sidste beskikkede borgmester i Bogense trak sig som nævnt tilbage i 1918. Det var sket i de andre fynske købstæder, og nu ønskede borgmester Gad at følge trop, hvilket byrådet accepterede. De borgerlige partier rettede henvendelse til to uden for byrådet, overlærer P. Christensen og købmand G. V. Larsen, med opfordring til at blive borgmester, men ingen af dem ønskede at overtage posten. Efter en diskussion om, hvorvidt den kommende borgmester skulle vælges ved afstemning blandt vælgerne eller blandt byrådets medlemmer, hvor det sidste synspunkt sejrede, udpegede socialdemokraterne som deres kandidat redaktør N. Fledelius, til trods for at han kun havde boet kort tid i byen, mens de borgerlige partier foreslog kredslege P. Trautner og kantor J. C. Povlsen. Ved 1. afstemning fik Trautner de fleste stemmer, men ikke over halvdelen. Derefter trak Fledelius sit kandidatur tilbage, og Trautner valgtes ved 2. afstemning.

Bogense havde hermed fået sin første folkevalgte borgmester. – *Peter Trautner* var født i Bogense 1869 som søn af praktiserende læge, senere stiftsfysikus T. M. Trautner. Han tog embedseksamen 1894 og overtog 1897 praksis efter læge Klein, faderens efterfølger. 1915 udnævntes han til kredslege i det nordfynske lægedistrikt. Han tog ivrigt del i byens liv, og han var medlem af byrådet i perioderne 1906-09 og 1913-17. Han var radikal, men var respekteret af alle byrådets partier, og det kom da også til udtryk, da han 1918 valgtes til borgmester uden at være medlem af byrådet. 1921 indvalgtes han igen i byrådet, indtil han af helbredshensyn trak sig tilbage i 1925. – Det var i de vanskelige år efter verdenskrigen, han kom til at gøre sin indflydelse gældende. Således sørgede han i årene med højkonjunkturer for rigelig skatteudskrivning, hvilket kom byen til gode, da konjunkturerne var nedadgående. Som forhandlingsleder var han kendt for at holde fast ved sine meninger – også i tilfælde, hvor han stod

Bogenses første folkevalgte borgmester, læge Peter Trautner (1918-25).

Redaktør Niels Fledelius, borgmester i Bogen-
se 1925-43.

helt alene. – Trautner var aktiv på adskillige andre områder; bl.a. var det ham, der stod bag oprettelsen af Nordfyns Museum (jvf. bind 3). Han døde i 1932.

Selve borgmesterskiftet fandt sted ved et byrådsmøde den 28. september 1918, og alt fik et fredeligt forløb, idet alle havde indset, at det var tidens krav, at borgernes repræsentanter selv valgte den, der skulle stå i spidsen for byens styre. Trautner genvalgtes i 1921 med redaktør N. Fledelius og sagfører Jul. Petersen som modkandidater.

1925 stod valget mellem de samme 3 kandidater. De borgerlige partier havde 6 af 11 mandater, men man kunne ikke samles om én kandidat. Resultatet blev, at redaktør Fledelius valgtes ved lodtrækning, idet han og Trautner ved 3. afstemning fik hver 5 stemmer. Kort tid efter trak Trautner sig som nævnt tilbage fra byrådsarbejdet.

Niels Fledelius (1881-1948) var oprindelig cigarmager. 1915 var han kommet fra Fredericia til Bogen som lokalredaktør for Fyns Socialdemokrat, og som den dygtige taler, han var, blev han hurtigt sit partis førstemand. Han indvalgtes i byrådet 1917 (jvf. si. 46). 1929 genvalgtes han som borgmester til trods for, at socialdemokraterne ikke havde flertal i byrådet, og det skyldtes igen, at de borgerlige partier ikke kunne samles om én kandidat. Ved valget i 1933 fik

socialdemokraterne flertal i byrådet, og Fledelius genvalgte uden modkandidat. Det samme gentog sig efter valget i 1937. Fledelius beklædte posten indtil 1943, hvor det socialdemokratiske flertal blev brudt og Bogense fik en radikal borgmester, en konservativ 1. viceborgmester og en venstremand som 2. viceborgmester (henholdsvis sparekassedirektør Georg Rasmussen, bogtrykker Carl Rasmussen og landsretssagfører H. Dela). Fledelius havde sæde i byrådet indtil 1948. Han var en dygtig forhandler, og som byrådsmedlem gennem 31 år og som borgmester gennem 18 år fik han naturligt en afgørende indflydelse på byens udvikling i mellemkrigstiden.

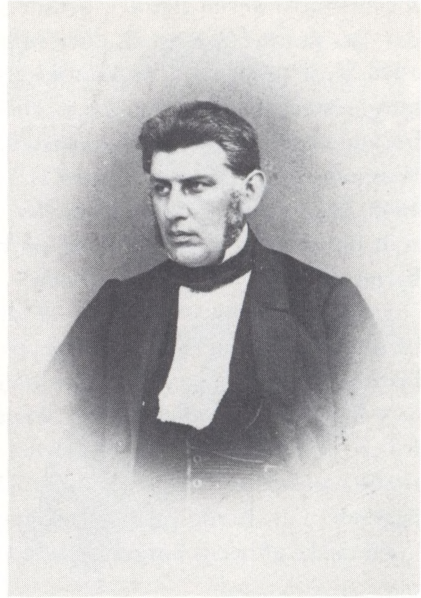
I perioden 1869-1938 havde 89 sæde i Bogense byråd, og repræsentationen blandt de enkelte erhverv har næppe afvejet betydeligt fra forholdene i andre byer: Knap 55% repræsenterede handelsstanden, håndværk og industri, knap 35% funktionærstanden og de liberale erhverv, mens kun 10% var avlsbrugere, fiskere og arbejdere. I første halvdel af perioden dominerede købmænd og førende håndværkere, hvorimod der ikke var større interesse for kommunale anliggender i det brede lag af befolkningen.

En række af byens borgere opnåede gang på gang genvalg til byrådet:

Prokurator S. Møller	1869-1900
Redaktør C. Pagh	1869-1912
Købmand H. Bech	1870-1876, 1882-1888, 1891-1897
Kantor C. A. Møller	1883-1894, 1897-1903
Købmand J. Hendriksen	1883-1897
Cigarfabrikant V. Nielsen	1914-1946
Redaktør N. Fledelius	1917-1948
Sagfører Jul. Petersen	1921-1936
Kalkbrænder Knud Jørgensen	1925-1943
Lærer Johs. Andersen	1929-1943

Gennemgående synes de, der var valgt af den Almindelige Vælgerklasse, at have siddet forholdsvis lang tid i byrådet (gennemsnitlig 10½ år), og det kunne tyde på mere stabilitet i denne klasse end i den Højtbeskattede Vælgerklasse (gennemsnitlig 6½ år). Blandt de politiske byrådsmedlemmer har socialdemokraterne gennemgående siddet længere i byrådet end de borgerlige partiers repræsentanter (henholdsvis 11 og 6½ år).

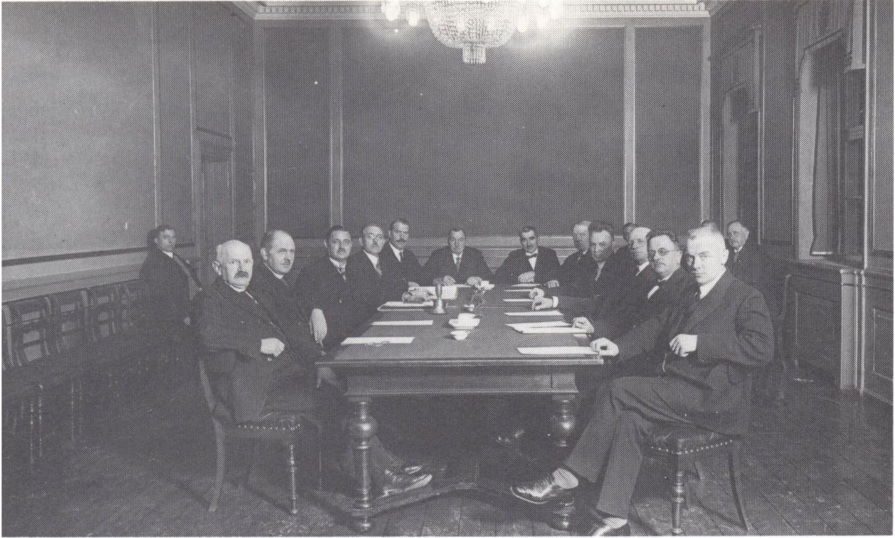
Redaktør *Chr. Pagh* (1841-1912) var medlem af byrådet i mere end 40 år, valgt af den Almindelige Vælgerklasse. Han stammede fra Fredericia, hvor han var udlært som bogtrykker. 1865 overtog han Bogense Avis, som han redigerede indtil 1904. Han indvalgte i det første byråd 1869, og han blev på mange måder en aktiv mand for sin by. Udover at være formand for fattigudvalget og sko-

To, der frem for andre kom til at præge det politiske liv i Bogense i anden halvdel af 1800-tallet, var redaktør Chr. Pagh (t.v.) og prokurator Sophus Møller (t.h.), der var medlem af borgerrepræsentationen og byrådet i henholdsvis 43 og 39 år.

leudvalget og medlem af ligningskommissionen, gjorde han en stor indsats for Bogense Bank og Håndværkerforeningen. 1902 blev han medlem af Landstinget, og 1909 valgtes han til formand for Købstadsforeningen. Som følge heraf kunne han i sine senere år ikke så aktivt tage del i byrådets arbejde som tidligere, men alligevel var han genstand for stor hyldest, da der på 40-årsdagen for hans indtræden i byrådet holdtes en festmiddag for ham. 1888 udnævntes han til kancelliråd, 1912 til etatsråd. Han døde samme år.

En anden fremtrædende kommunalpolitiker var prokurator *Sophus Chr. Møller* (1824-1905), søn af birkedommer i Gyldensteen birk J. P. Møller. 1844 tog han lærereksamen, 1854 juridisk embedseksamen. 1857 begyndte han som prokurator i Bogense, og gennem 40 år udførte han et fortjenstfuldt arbejde som bogholder og regnskabsfører og senere direktør for »Spare- og Laanekassen for Bogense og Omegn«. 1861 indvalgtes han i borgerrepræsentationen, og så længe den endnu eksisterede, var han dens formand. 1869 fortsatte han i byrådet, hvoraf han var medlem indtil år 1900. En årrække var han medlem af kasse- og regnskabsudvalget. 1864-66 repræsenterede han som højremand Bogense-kredsen i Folketinget. Siden stillede han sig ikke mere, men varetog med interesse sin bys anliggender. Han døde 1905.

Byrådet i Bogense 1929-33: fra venstre isenkræmmer Ellef Hansen, prokurist Carl Johansen, borgmester Niels Fledelius, kommunebogholder P. K. Petersen, kalkbrænder Knud Jørgensen, cigarfabrikant V. Nielsen, assistent Alfred Rasmussen, kontorbestyrelser Valdemar Jørgensen, lærer Johs. Andersen, boelsmand Poul Christensen, sagfører Julius Petersen og lærer Anton Rendby. I baggrunden til højre og venstre arrestforvarer og arrestbetjent, der fungerede som rådhusjenere.

Det er sjældent at støde på mænd, der som redaktør Pagh og prokurator Møller indtog pladser i borgerrepræsentation og byråd i henholdsvis 43 og 39 år, og det siger sig selv, at de på mange måder fik indflydelse på byens udvikling i sidste halvdel af 1800-tallet. – I første halvdel af dette århundrede har cigarfabrikant V. Nielsen og redaktør N. Fledelius søgt at gøre dem rangen stridig med henholdsvis 32 og 31 års medlemskab af byrådet.

Udover til byrådet foretoges der offentligt valg til ligningskommission, kommunalrevision og bestyrelse for »De fattiges Kasse«.

Valg til ligningskommission fandt sted i august måned. Kommissionen bestod af 7 medlemmer, og princippet var det samme som ved byrådsvalg: 4 medlemmer valgtes af den Almindelige Vælgerkasse, 3 af den Højstbeskattede Vælgerklasse. Valget gjaldt for 6 år. Ret til at stemme havde de samme, som stemte til byrådet. Størst var interessen nok for valget i 1909, hvor systemet med de to vælgerklasser var afskaffet og der skulle vælges en »helle« ligningskommission. Ved omlægning af regnskabsåret var valget henlagt til november, og der indkom 2 lister, én fra socialdemokraterne og én fra Håndværkerforeningen og Grundejerforeningen. Resultatet blev, at nær 40% af vælgerne mødte frem; Håndværkerforeningen og Grundejerforeningen besatte 5 af pladserne, social-

demokraterne de 2 sidste. Atter måtte de borgerlige partier erkende, at socialdemokraterne havde et ord at skulle have sagt i Bogense! – Ligningskommissionen forblev i de følgende årtier en selvstændig institution, hvortil borgerne valgte deres egne repræsentanter. Det samme gjaldt de 2 revisorer, der valgtes tillige med repræsentanter til byrådet, ligeledes for en 6-årig periode. Også til bestyrelse for »De fattiges Kasse« foretoges der offentligt valg (jvf. si. 46, 188).

Kommunale bygninger, byens rådhus

Bogense har som andre købstæder haft en række kommunale bygninger at tage vare på. Der fandtes i 1800-tallet 3 kommunale kasser med hvert sit budget og regnskab. Blandt kærnerkassens aktiver fandtes rådhuset og sygehuset, blandt fattiggassens fattiggården og en række stiftelser, blandt skolekassens selve skolen. – I denne forbindelse skal omtales byens forskellige rådhus (sygehuse er omtalt si. 178, fattiggård og stiftelser si. 187, 190f og skoler bd. 3).

Der kendes fra tiderne 3 rådhus i Bogense. Det ældste, der var i ét stokværk med kælder og tårn, lå på en åben plads midt i St. Annagade (jvf. kortet si. 11). Byfogeden beskriver i 1839 rådhuset som en bygning på 10 fag, hvoraf de 7 var af grundmur; de sidste 3 fag var en tilbygning af bindingsværk, og dér fandtes rådstuen. Desuden rummede den retssal og 3 ret mangelfulde arrester; disse var uden kakkellovn, og det havde til følge, at arrestanterne måtte opholde sig i sengen, når det var koldt.

Allerede i slutningen af 1700-tallet omtales bygningen som værende meget brøstfældig. Den havde ganske vist formedelst 57 rdl. fået en tiltrængt omgang i 1774, men det stod så galt til, at man dårligt turde færdes i bygningen. I slutningen af 1700-tallet vurderedes byens godt og vel hundrede gårde og huse til en samlet sum af knap 26.000 rdl., rådhuset til 150 rdl., og det fortæller noget om, hvad det var værd rent bygningsmæssigt. I forbindelse med vurderingen udarbejdedes en inventarliste, og den fortæller lidt om, hvordan der så ud inden døre. Af inventar er anført en jernovn, en ildklemme og en ildskuffe, i retssalen et tingbord, to lange bænke langs vinduerne samt en gammel træstol, der dog udskiftedes med 4 nye stole. Et skab og en dragkiste var røget med ved den auktion, der 1773 holdtes efter byfoged Holst, og der var formedelst 6 rdl. anskaffet et arkivskab, hvor byens dokumenter kunne opbevares. Den tekniske afdeling omfattede en brænder til at mærke smørtræ med, et jern til at mærke kvæg med, en jerngryde til at koge smørelse til byens sprøjter i samt en stor vandøse, der anvendtes, når byens bæk skulle renses. Dertil kom en gammel fane og en ældre og en ny tromme, der benyttedes af tamburen. Af remedier fra den sidste mindre behagelige afdeling er anført en jernlænke med håndjern, en pisk og en lås til arrestkammeret. – Det var, hvad der var af kommunale og retslige herligheder i slutningen af 1700-tallet, og mere skulle der åbenbart ikke til.

Den gamle bygning klarede sig dog igennem indtil 1846, hvor det blev besluttet at opføre et nyt rådhus. Det gamle rådhus blev nedrevet, og 1. maj påbegyndtes på samme sted – dog helt ud til St. Annagade – opførelsen af et nyt.

Udgifterne beløb sig til 7.781 rdl., og de blev efter amtsrådets beslutning fordelt med 2/5 til byen og 3/5 til herredet, idet bygningen samtidig skulle tjene som ting- og arresthus. Opgaven havde oprindeligt været lagt i hænderne på kaptajn Chr. Hansen, Odense, mens hans projekt viste sig at være for dyrt. Arbejdet blev derefter overladt 3 af byens egne håndværkere, og de opførte en bygning – ifølge Literis Mando efter tegning udført af arkitekt Kr. Rasmussen, Svendborg – i 2 etager, den nederste rummende arrest og bolig for arrestforvareren, den øverste byrådssal og retslokale. – Chr. Hansen krævede en erstatning på 50 rdl., fordi hans projekt ikke kom til udførelse, men borgerrepræsentationen fandt, at 35 rdl. var nok!

Hvor lille byen endnu var fremgår af den diskussion, der forud havde været ført om rådhusets placering. Bl.a. var det bragt i forslag, at det skulle placeres på vestre side af Torvet, men man besluttede at opføre det midt i St. Annagade – vel 100 m fra Torvet – med den begrundelse, at rådhuset skulle placeres *midt* i byen!

Bygningen stod færdig i sommeren 1847, og den højtidelige indvielse fandt sted den 13. september i nærværelse af Christian VIII og kronprins Frederik. Kongen med følge ankom til byen kl. 2 efter at have aflagt besøg på Gyldensteen. I Adelgade var der rejst æresport, og fra Østerport og hertil paraderede brand- og politikorpset. Ved æresporten modtoges majestæten af byens embedsmænd, medlemmer af borgerrepræsentationen m.fl. Efter at byfogeden havde budt velkommen, begav byens gæster sig i procession til det nye rådhus. Efter at alle havde indfundet sig i rådhusalen, blev der afsunget en kantate, og derefter holdt byfogeden den egentlige indvielsestale. I en kort tale gav majestæten udtryk for, at retfærdigheden aldrig måtte rokkes på dette sted, og at de ansvarlige altid måtte vide at behandle alle med humanitet. Efter at kongen med følge havde beset det nye rådhus, blev der aflagt besøg i arbejdsanstalten og fattiggården, ved havnen og toldboden, og dermed var det kongelige besøg slut. – Om aftenen deltog 300 af byens borgere i en storstilet fest på rådhuset, hvortil musikken leveredes af Fredericia Brigadekorps.

Det eneste, der manglede, var rådhusklokken, skænket byen i længst forsvunden tid af velstående borgere. Den ophængtes først 1848. Hidtil var den blevet betjent af vægteren, men nu var det arrestforvareren, som tillige var rådhus tjener, der fik til opgave at besørge ringningen.

Byen var stolt af sit nye hus, der foruden at rumme ret og rådstue anvendtes til mange andre formål. Retssalen var ikke større end en almindelig stue, hvorimod byrådssalen havde en sådan størrelse, at den kunne benyttes til valg,

Det andet af byens tre rådhus, opført i St. Annagade 1846-47. Den højtidelige indvielse overværedes af Christian VIII og kronprins Frederik.

session, auktioner, foredrag og festlige sammenkomster, såsom Håndværkerforeningens årlige fællesspisning med efterfølgende bal til langt ud på de små timer. Af borgerrepræsentationens forhandlingsprotokol 1848 fremgår det, hvad det kostede at leje rådhusets lokaler: Bal: 5 rdl., koncert 2 rdl., skuespil 3 rdl. og »enkelte Præstationer af lignende Art: 4 rdl. pr. Aften«.

Der skulle imidlertid ikke gå mere end 75 år, før forholdene blev for trange. En ny retsplejelov skulle træde i kraft 1919, og den krævede mere plads, end rådhuset i St. Annagade kunne frembyde. 1918 vedtog byråd og amtsråd at opføre et nyt rådhus. Trods økonomiske trange tider var der enighed om at tilvejebringe den fornødne kapital. Kun borgmester Gad stemte imod. Det var imod hans opfattelse at lade opføre et så dyrt rådhus, og det var medvirkende til, at han kort tid efter trak sig tilbage som borgmester (jvf. si. 48).

Den gamle forestilling om, at rådhus og torv hører sammen, dukkede atter op, men resultatet blev, at rådhuset opførtes for enden af Østergade. Her lå en gammel bygning, som var opført af Søren Borring i 1780 og nu anvendtes som havehus og pakhus, samt et snedkerværksted, til hvis maskiner en vindmølle ydede kraft. Disse bygninger overtoges af byen, og de fjernedes, da det nye rådhus var opført.

Der blev udskrevet en arkitektkonkurrence, og det vindende projekt var udført af arkitekt Jørgen Jepsen, København. Den 4. august 1919 blev grundstenen

Sit nuværende rådhus fik Bogense i 1921. Fra starten tjente det yderligere som ting-, arrest- og domhus.

nedlagt, og i løbet af det følgende år rejstes bygningen, bestående af en hovedbygning i 2 etager med 2 sidefløje, arrestbygning samt bolig til arrestforvareren. I stueetagen fandtes politimesterens kontor, politivagt, detentionslokale, dommerkontorer, kæmner- og borgmesterkontor m.m., på 1. sal retssal, byrådsal, udvalgsværelser m.m. I kælderen var der arkivrum, hvor Nordfyns Museum senere fik til huse. – I tagrytteren over hovedbygningen placeredes den gamle rådhusklokke.

Det nye rådhus var – som det hed sig – »bygget med korrekt Fremsynethed«. Politi, retsvæsen og kommunal administration var fortsat under ét tag. Der var rigelig plads til alle, men byggeriet havde også kostet den nette sum af 720.000 kr., hvoraf knap 1/3 blev udredet af kommunen, resten af amtet og staten. Det var det mest imponerende byggeri, man havde været vidne til i Bogense i mands minde, og det kom også til udtryk ved ejendomsvurderingen i 1920: De større gårde i byen vurderedes til 70-80.000 kr., hotellet til 100.000 kr., kommuneskolen til 125.000 kr., det nye rådhus til 800.000 kr.

Øg sikken en herlighed det rummede. Arresten omfattede 1 større celle og 9 enkeltceller, og fangerne kunne få både karbad, brusebad og fodbad, beredtede Bogense Avis!

Den festlige indvielse fandt sted den 23. juni 1921 under nærværelse af en række indbudte gæster. Under selve indvielseshøjtideligheden om eftermiddag

For enden af Østergade lå der oprindelig et par ejendomme, men de fjernedes i 1920 for at give plads for det nye rådhus. I bygningen til venstre var der indrettet snedkerværksted, hvis motorer blev drevet af en vindmølle på grunden.

gen blev der talt af stiftamtmand, borgmester samt byggeudvalgets formand, malermester Axel Blangsted, og derefter blev de nye lokaliteter vist frem for byens borgere. Om aftenen var der middag på hotellet for indbudte gæster og håndværkere, og dagen sluttede med procession til anlægget, hvor der var folkefest.

Byen havde fået ikke mindre end et »ting-, arrest-, råd- og domhus«, og dagen havde formet sig som en festdag. Ca. 1500 havde overværet selve indvielsen, og ca. 5000 havde taget del i folkefesten om aftenen. To smukke sange, forfattet af højskoleforstander Rasmus Nielsen, Særslev, indrammede den højtidelige indvielse:

I: Mel.: Længe var Nordens

Nær ved det blanke,
bølgende Havspejl
ligger en gammel fredelig Stad,
omsust af Vinden,
svalet af Sølufte,
varmet i Solens
lysende Bad.

Engang i gamle
længst forsvundne Dage
knejste paa Næsset
Bøgenes Top;
nu er det blaa og
teglrøde Tage,
Kirke og Skole,
som rager op.

Maatte dens stærke,
skærmende Mure
yde bestandig
Lovene Ly,
da vil det blive
sikkert at færdes,
herligt at bo
i Bogense By!

II: Mel.: Brat er Slaget rammet

Lov og ret er tvende
gode gamle Ord,
som enhver bør kende
i det høje Nord.
Alle maa sig føje
efter Lovens Aand,
ingen Retten bøje
for en gavmild Haand.

Maatte Byens Fædre
finde vise Raad,
der er ingen bedre
Grund for mandig Daad!
Maatte de, der freder
her om Lovens Bud
virke, saa det spreder
Lys og Glæde ud.

Da skal denne Bygning,
nær ved Hav og Bælt,
med sin høje Rygning
og sit Klokke-Telt
gennem Tider smykke
baade By og Egn
og paa Borgerlykke
staa som synligt Tegn.

Den 29. juni kunne rådhuset tages i brug af den kommunale administration, hvorimod retten først holdt sit indtog den 1. august.

Det overvejedes, om museet skulle have lokaler i det gamle rådhus, men det blev byens Odd-Fellow-loge, der 1922 overtog bygningen.

Handel og omsætning

Det er handel og næring, der gennem tiderne har været livsbetingelser for en købstad som Bogense, og følgelig kommer disse områder til at indtage en forholdsvis stor plads i denne forbindelse.

Den, der ville drive handel eller næring i byen, måtte løse borgerskab. Handels- og næringsfrihed var en følge af næringsloven af 1857, og indtil den trådte i kraft, havde byfoged, eligerede mænd og borgerrepræsentation ansvaret for, at diverse privilegier blev overholdt.

Den, der ønskede at drive en eller anden form for organiseret handel eller næring, rettede henvendelse til magistraten, der behandlede sagen og tog stilling til, om ansøgningen kunne anbefales. At det ikke altid var tilfældet fremgår af borgerrepræsentationens forhandlingsprotokol:

Oftest indkom der ansøgning om borgerskab som værtshusholder, men på dette område var man ret tilbageholdende, da Bogense i forvejen havde et stort antal beværtninger. Det fremgår eksempelvis af forhandlingsprotokollen den 25. oktober 1849, hvor daglejer Jacob Rasmussen, Agerup, ansøgte om at måtte drive værtshus: »Repræsentanterne var af den Formening for Tiden ikke at kunne Anbefale Suplicantens Andragende paa Grund af, at man ikke indsaae, at der var nogen Trang til Oprettelse af flere Næringsveie i denne Retning«.

Adskillige ansøgte om borgerskab som farver eller garver, men også på dette punkt måtte der udvises en rimelig tilbageholdenhed. 1851 anbefaledes eksempelvis oprettelse af en tobaksfabrik, 1852 af et rebslageri og 1857 af et rugbrødsbageri. Til gengæld kunne man 1855 ikke imødekomme en ansøgning fra tobaksspinder Deleuran: »Man besluttede at udtale sig om det mindre ønskelige i at faa en Tobaksfabrik anlagt i en saa indskrænket Maaalestok, at Fabrikanten ikkun vilde arbeide med egne Hænder, hvoraf man ei troede at kunde vente nogen gavnlig Konkurrence vilde fremstaa«. – Man kunne heller ikke være imødekommende over for skipper Jørgensens kone og datter, der 1852 ansøgte om at måtte »forfærdige og sælge al Slags Modepynt«, da der i forvejen var 5 modehandlersker i Bogense.

Det var købstæderne, der havde de nævnte privilegier, og følgelig måtte borgerrepræsentationen gøre sin indflydelse gældende, hvis noget i landdistriktet kunne true byens handel og næring. Det var således tilfældet i 1843 og 1852, hvor der søgtes etableret et handelshus i Klintebjerg og et brændevinsbrænderi

i Veflinge. I begge tilfælde frygtede man, at det ville blive til skade for byens handel og næring, og indstillede, at bevillingerne ikke blev givet.

I Bogense har man ført et borgerskabsregister. Det dækker perioden 1798-1859, men man er nok først begyndt at føre det i 1820'erne, idet oplysningerne for de første 169 borgere, der er indført i registret, er mangelfulde. I en lang række tilfælde mangler angivelse af tidspunkt for løsning af borgerskab eller angivelse af profession. Registret er ført regelmæssigt fra 1828, og vi erfarer, hvem der frem til 1. april 1859 fik bevilget borgerskab. I alt drejer det sig om 277 personer, i gennemsnit knap en halv snes om året. Antallet kunne variere meget: I 1832 fik 4 borgerskab, året efter 14; i 1854 fik 4 borgerskab, året efter 17. Der ansøgte om at få borgerskab inden for en ganske bestemt profession; for flere af købmændene gjaldt det dog, at de samtidig ansøgte om bevilling som brændevinsbrænder eller ølbrygger, en enkelt som gørtler. Ønskede man at udvide sin profession, måtte der en ny ansøgning til. Det gjaldt eksempelvis Hans Knudsen, Nr. Esterbølle, der 1831 fik borgerskab som værtshusholder og 1833 ansøgte om tillige at få borgerskab som spækhøker. De 277, der fik borgerskab 1828-59, fordelte sig på følgende professioner:

købmænd	48	garvere	3
skomagere	26	hjulmænd	3
skippere	21	kobbersmede	3
snedkere	19	tømrere	3
farvere	12	urmagere	3
murere	12	glarmestre	2
(klein-, grov)smede	12	guldsmede	2
skræddere	10	handskemagere	2
bagere	8	jernstøbere	2
brændevinsbrændere	8	bundtmager	1
malere	8	blikkenslager	1
rebslagere	7	gørtler	1
sadelmagere	7	hattemager	1
værtshusholdere	6	marskandiser	1
(ø)lbryggere	5	møller	1
(spæk)høkere	5	pottemager	1
slagtere	5	skibstømrer	1
bødkere	4	skorstensfejer	1
(kunst)drejere	4	sæbesyder	1
møllere	4	tobaksfabrikant	1
vævere	4	træskomand	1
bogbindere	3	vognmand.....	1
felberedere	3		

For perioden 1798-1827 gælder det, at halvdelen af dem, hvis profession er anført, ansøgte om borgerskab som købmand, skomager, snedker, skrædder eller smed.

Hvad de nye borgeres hjemsted angår, viser materialet, at 30% af dem i forvejen var bosat i Bogense (ofte var det søn, der overtog faderens virksomhed); 45% kom fra det øvrige Fyn, mens 25% kom fra den øvrige del af landet eller fra udlandet og slog sig ned i Bogense.

Efter næringslovens ikrafttræden skulle der ikke længere søges om borgerskab, men løses næringsbrev.

I 1700- og 1800-tallet betegnede en borger en person, der havde løst borgerskab. I 1774 havde Bogense 60 borgere, i første halvdel af 1800-tallet gennemgående ca. 150 borgere, og det var dem, der blev indkaldt, når der var sager, der skulle drøftes på rådstuen.

Handel er omsætning af varer, og en sådan har i en by som Bogense gennem tiderne været realiseret under vidt forskellige former. Vi vil i det følgende se nøjere på tre forskellige former for handel, sådan som den har fundet sted i sidste århundrede via byens havn, i dens købmandsgårde og på torv og markedsplads.

Skibsfart – import og eksport

Når en by er beliggende ved havet, er det naturligt, at der etableres en eller anden form for skibsfart. Når en egentlig form for skibsfart først kom ind i billedet på et ret sent tidspunkt for Bogenses vedkommende, skyldtes det, at det var fladstrand, byen var omgivet af. På kortet si. 11 ses en forlængelse ud i stranden, betegnet som en skibsbro. En sådan var det nu ikke, men en ca. 20 alen lang stendæmning, hvor både kunne lægge til. Skibe, der anløb Bogense, måtte blive liggende et godt stykke ude, og herfra transporteredes varerne i både ind til stranden, hvorfra de med hest og vogn transporteredes ind til selve byen. »Sejladsen er i en slet Stand«, hedder det da også i en indberetning fra anden halvdel af 1700-tallet.

Alligevel udskibedes der årligt nogle varer. Pontoppidan nævner eksempelvis korn, grøntsager og »hiemgjort Tøy«, sidstnævnte uden tvivl de nordfynske væveres produkter. På det tidspunkt, hvor Pontoppidan indhentede sine oplysninger, ejede købmændene i Bogense 5 skibe, og de gjorde op mod en halv snes rejser om året, deraf de fleste til Norge, København og Flensborg. Den største skibsladning, der er registreret før havnens anlæggelse, var på 489 tdr. korn. Følgelig har det ikke været større skibe, Bogense-købmændene har været i besiddelse af i 1700-tallet.

Sammenlignet med de øvrige fynske købstæders var Bogenses handelsflåde beskeden. Literis Mando anfører på grundlag af skibsfartberetningen fra 1828

antallet af skibe, hjemmehørende ved fynske toldsteder, og det var Middelfart og Bogense, der måtte registrere det mindste antal skibe:

Svendborg	95 skibe med	1842 kommercelæster
Assens	47 skibe med	288 kommercelæster
Fåborg	40 skibe med	697 kommercelæster
Odense	32 skibe med	453 kommercelæster
Kerteminde	28 skibe med	195 kommercelæster
Nyborg	18 skibe med	513 kommercelæster
Middelfart	7 skibe med	50 kommercelæster
Bogense	6 skibe med	98 kommercelæster

Man kunne have forventet, at Bogenses handelsflåde var vokset i årene efter anlægget af havnen, men det var ikke tilfældet. 1844 forøgedes den med skibene »Viktoria« og »Karoline Lovise Fahnøe«, og den talte da 9 skibe med 144 kommercelæster. Navnet på sidstnævnte skib fortæller os, at det fortsat var byens købmænd, der holdt skibe, idet en væsentlig del af deres varer importeredes og eksporteredes ad søvejen.

De følgende årtier var som nævnt gunstige for handel og dermed for skibsfart. Antallet af skibe steg betydeligt: I 1850'erne var således 15-20 skibe hjemmehørende i Bogense, i 1860'erne 10-15.

I løbet af 1860'erne gik udviklingen som nævnt i stå. Kun 6-8 skibe var hjemmehørende i Bogense i 1870'erne, og efter at jernbanen 1882 var kommet til byen, transporteredes færre af købmændenes varer ad søvejen.

I 1890'erne var der som nævnt atter fremgang at spore. I årene efter århundredskiftet var 20-30 sejlskibe med 200-300 reg. tons hjemmehørende i Bogense, siden yderligere en del mindre fartøjer og fiskerbåde, og da var det et andet liv, der formede sig i havnen, end i de dage, hvor det var købmændenes skibe, der lagde til. 1920 var eksempelvis 5 sejlskibe, 1 motorskib og 44 både hjemmehørende i Bogense.

Det var dog ikke kun byens egne skibe, der lastede og lossede. Havnen blev anløbet af andre skibe, deriblandt en del udenlandske, især norske, svenske og tyske. Af de årlige havneberetninger fremgår antallet af indgåede skibe, og mellem år og dag blev det til en betragtelig del. 1850-80 er der i gennemsnit registreret ca. 250 hver vej om året, 1880-1900 ca. 300, i årene frem til 1. verdenskrig ca. 260. Det samme billede giver beretninger fra 1920'erne, hvorimod tallet er faldende i 1930'erne. 1938 indgik der således 147 skibe i Bogense havn. – Det er tillige angivet, hvor stor en del af skibene der gik i indenlandsk og i udenlandsk fart. I 1800-tallets sidste halvdel var således 20-25% af de udgåede skibe i udenlandsk fart, i de første årtier efter århundredskiftet ca. 50%. I tiden

indtil 1890 var det dampskibene, der dominerede den indenrigske fart, mens sejskibene var i overtal fra 1890 og de følgende årtier. I den udenrigske fart dominerede sejskibene i hele perioden.

Bogense Avis bragte med jævne mellemrum skibslisten, og borgerne havde derved mulighed for at følge med i, hvad der skete i havnen. Eksempelvis var der følgende ind- og udgåede skibe i dagene 18.-23. juli 1861:

Indgået:

- 18/7: Jagten »Grethe & Line« af Kerteminde (fra Kerteminde med byg og havre)
19/7: Jagten »De 8 Sødskende« af Middelfart (fra Middelfart med stykgods)
Jagten »De 6 Sødskende« af Svendborg (fra Christianssand med trælast)
20/7: Jagten »Marie Abalone« af Odense (fra Fakse med kalksten)
22/7: Bådfører C. M. Bruun, Bogense (fra Fredericia med diverse varer)
Bådfører L. Jensen, Bogense (fra Vejle med mursten og ost)
Jagten »Haabet« af Bogense (fra Flensborg med stykgods)
23/7: Jagten »Carl & Nanna« af Bogense (fra København med stykgods)

Udgået:

- 20/7: Jagten »De 8 Sødskende« af Middelfart (til Kiel med korn)
Jagten »Grethe & Line« af Kerteminde (til Kiel med korn)
Galeasen »Anna Marie« af Sønderho (til Holland med korn)
Jagten »Marie Abalone« af Odense (til Vejle, ledig)
22/7: Jagten »De 6 Sødskende« af Svendborg (til Faxe, ledig)
Bådfører L. Jensen, Bogense (til Samsø med ost)
Jagten »Høgen« af Bogense (til København med brænde).

Det var først og fremmest landbrugsprodukter, der opkøbtes af købmændene og udførtes fra Bogense. I de årlige regnskaber figurerer diverse korn- og frøsorter, kreaturer, flæsk, kød, smør, ost, æg, kalk, uld, skind, huder m.v.

Ikke mindst havde Bogense stor udførsel af kornvarer. I 1770'erne udførtes der om året ca. 10.000 tdr. korn, i 1780'erne 8.000 tdr. korn, i 1790'erne 12.000 tdr. korn, og det steg til det dobbelte i årene efter århundredskiftet. Siden var eksporten dalende (1842 eksempelvis 13.665 tdr.), men fra midten af århundredet atter stærkt stigende. I 1860'erne udførtes der således i gennemsnit ca. 45.000 tdr. korn om året, i 1870'erne ca. 35.000 tdr. Rekord blev sat i 1865, hvor der udførtes 63.809 tdr. korn. Store partier er uden tvivl opkøbt fra Gyldesteen og Harritslevgård. Størsteparten af kornlasterne gik til udenrigske havne (Norge, Nordtyskland).

Efter at jernbanen 1882 var kommet til Bogense, udførtes under 10.000 tdr. korn pr. skib om året, og skibsfartoversigterne kan ikke længere betragtes som en målestok for byens handelsomsætning.

Billedet af de varer, der indførtes, er mere varieret. Hele 1800-tallet igennem indførtes der trælast, jern, kul, manufakturvarer, salt, sukker, sirup, ris, kaffe, te, tobak, vin og spirituosa. Hen mod slutningen af århundredet blev petroleum, oliekgær, klid, majs, mursten, tagsten og drænsrør, glasvarer, porcelænen, stentøj og fajance mere dominerende blandt de indførte varer, og siden kom diverse former for kunstgødning, fyringsprodukter og øvrige byggematerialer til.

Den årlige udførsel og indførsel over havnen tog sig med 20 års mellemrum således ud:

Beretning over Bogense Handel og Skibsfart

Indførsel	1860	1880
Garn, manufakturvarer	23.437 pund	5.064 pund
Jern og andre metaller	87.721 pund	96.881 pund
Stenkul	4.890 pund	14.018 pund
Trælast	15.922 kubikfod	82.043 kubikfod
Sukker	51.907 pund	15.512 pund
Sirup	19.109 pund	4.251 pund
Salt	741 tønder	26.631 pund
Kaffe	24.789 pund	36.059 pund
Te	579 pund	547 pund
Tobak, cigarer	8.695 pund	1.274 pund
Brændevin, anden spirituosa	1.087 viertler	577 viertler
Vin	1.482 viertler	10.984 pund
Boghvedegryn		21.595 pund
Risengryn, sagogryn		16.460 pund
Petroleum		17.957 pund
Bark		72.457 pund
Oliekgær		115.000 pund
Klid		848.654 pund
Mursten		652.100 stk.
Tagsten		27.500 stk.
Drænsrør		56.850 stk.
Glasvarer, stentøj, fajance		256 pund

Udførsel	1860		1880	
	Udlandet	Indlandet	Udlandet	Indlandet
Byg	14.608 tdr.	1.056 tdr.	7.758 tdr.	1.917 tdr.
Havre	4.466 tdr.	330 tdr.		
Hvede	4.138 tdr.	347 tdr.	6.176 tdr.	2.283 tdr.
Rug	4.531 tdr.	6.120 tdr.	8.158 tdr.	199 tdr.
Boghvede		20 tdr.		
Ærter	207 tdr.	263 tdr.	10 tdr.	61 tdr.
Raps	670 tdr.	216 tdr.		269 tdr.
Hørfrø		41 tdr.	123 tdr.	
Malt	2 tdr.	5 tdr.		
Ialt	28.622 tdr.	8.398 tdr.	22.225 tdr.	4.729 tdr.
Rajgræsfrø			3.500 pund	143.270 pund
Flæsk, kød	2.004 pund			
Ost	160 pund			17.707 pund
Smør				3.212 tdr.
Æg				43.789 snese
Skind og huder ...		2.781 pund		43.835 pund
Kalkuld		908 pund		21.844 pund
Kreaturben		7.016 pund		41.200 pund
Klude				88.404 pund
Gammelt jern				16.778 pund
Jernstøbegods				58.225 pund
Kvæg, svin, får og lam				469 stk.

Accise og told

I byerne var der ansat toldere, og de administrerede flere forskellige former for afgifter, der opførtes på et samlet toldregnskab. Af varer, der førtes til byen landværts, skulle der ifølge forordning betales accise, og den blev 1793 henlagt under toldvæsenet. Af varer, der førtes til byen søværts, skulle der betales told, og dertil kom en afgift for produceret brændevin. Væsentlige dele af afgifterne kom byen til gode. Nok var Bogense et beskedent toldsted, men alligevel var der tale om betydelige beløb.

Bogense havn med Toldboden i baggrunden.

Ved byens indfaldsveje var der opført acciseboder, og her opkrævede betjente afgift af kreaturer og varer, som bønderne bragte til byen. Leverandørerne var selvfølgelig interesseret i at slippe så billigt som muligt, og betjentene har næppe haft noget attråværdigt job. 1826 fastsatte Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet bestemmelse om, at al kreatur- og varetransport til Bogense kun måtte foregå ad de to landeveje, der førte til Sønderport og Østerport, samt ad dæmningsvejen, der førte til Strandporten, og opkrævning fandt sted ved disse porte. Transport ad anden vej til byen blev betragtet som smugleri.

I Bogense lå der en accisebod ved Sønderport. Den var opført i slutningen af 1700-tallet og anvendtes til formålet, indtil ordningen ophævedes 1852. Indtil boden blev nedrevet i 1917, anvendtes den til privatbeboelse. Den var efterhånden ret forfalden og til gene for trafikken, idet den ikke lå i flugt med de øvrige huse, men ragede helt ud på gaden. Gaden, der er anlagt her, bærer navnet Gl. Toldbodvej, og det refererer ganske enkelt til byens gamle accisebod.

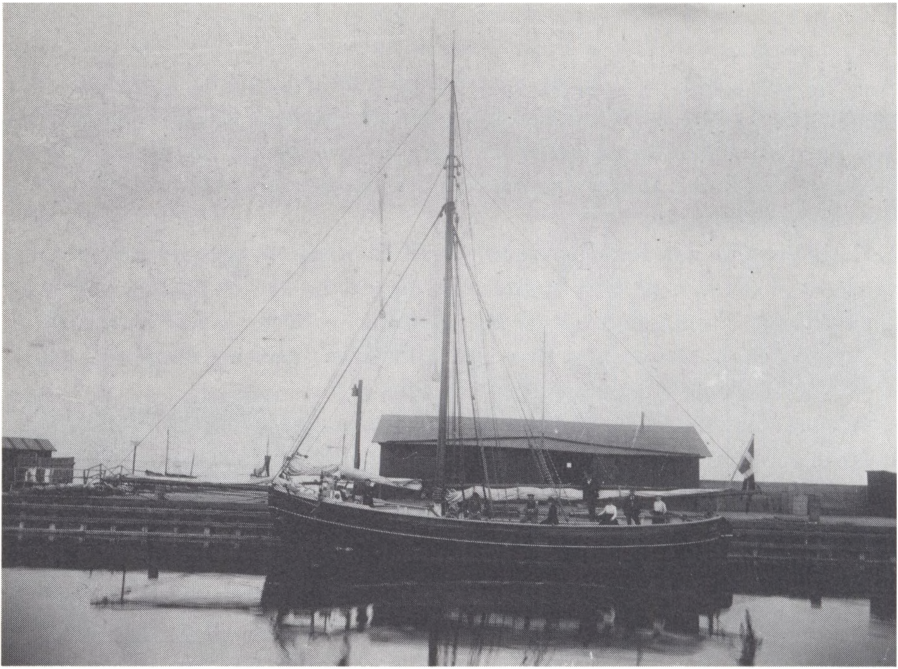
Efter 1852 opkrævedes der fortsat skibsafgift for at anløbe havn, havnepenge (bropenge) for benyttelse af havn samt told af de varer, der indførtes. Dertil kom brændevinsafgiften, der beregnedes efter det antal potter brændevin, der blev brændt i byen. Af indførselstold og brændevinsafgift blev der betalt krigsskat. Selv om brændevinen kunne købes for en billig penge, må det have været betragtet som luksus at nyde samme, idet brændevinsafgiften indtil 1886 var belagt med 50% krigsskat.

Havnepengene gik først og fremmest til havnens vedligeholdelse. En takst var trådt i kraft kort tid efter havnens færdiggørelse, og den havde i 1830'erne givet en gennemsnitlig indtægt på 550 rdl. om året. Herfor kunne man ikke klare udgifterne, og taksten blev flere gange forhøjet. Omkring midten af århundredet beløb denne indtægt sig til 2-3.000 rdl. om året.

Selv om Bogense ikke kunne komme på højde med de øvrige fynske kystbyer, bragtes der efterhånden gennem toldstedet gode penge til byen. Fra slutningen af 1850'erne og indtil 1873 figurerer told- og skibsafgifter med en samlet indtægt på 10-14.000 rdl. om året. I årene indtil 1909 indbragte indførselstolden gennemsnitlig 24.000 kr. om året; kun i en kortere periode omkring århundredskiftet lå beløbet noget lavere. 1909 indførtes en ny toldlov, og indtægterne reduceredes dette år til 11.583 kr. Den årlige skibsafgift beløb sig til 2.000-3.500 kr., havnepengene til 9.000-15.000 kr.

I gode tider kunne brændevinsafgiften og den derpå lagte krigsskat måle sig med indførselstolden. Omkring 1860 havde Bogense 12 brændevinsbrænderier, hvad der dog ikke var noget imod antallet ved århundredets begyndelse (jvf. si. 79). Disse 12 brændevinsbrænderier producerede omkring 250.000 potter brændevin om året, men med årene reduceredes antallet af brænderier og følgelig produktionen af brændevin. Brændevinsafgiften svandt ind, – og det samme gjorde antallet af toldassistenter, idet deres væsentlige opgave bestod i at føre tilsyn med brændevinsbrænderierne.

År	Potter brændevin	Brændevinsafgift (excl. krigsskat)
1858	255.000	12.241 rdl.
1865	233.000	11.055 rdl.
1870	207.000	8.549 rdl.
1875	167.000	13.697 kr.
1880	111.000	7.311 kr.
1885	82.000	5.146 kr.
1890	22.000	2.651 kr.
1897	16.000	1.423 kr.

Toldkrydser Nr. 22, der var stationeret i Bogense.

Med det efterhånden beskedne antal brænderier i Bogense måtte der indføres brændevin, i 1889 således 31.400 potter.

Til sammenligning anføres et par oversigter over de årlige indtægter ved Bogense toldsted (idet der ses bort fra få mindre indtægter, der ikke er registreret hele perioden):

	1867	1886	1904
Indførselstold	12.718 rdl.	18.088 kr.	32.130 kr.
Krigsskat af samme	1.777 rdl.	2.467 kr.	1.460 kr.
Pakhusleje	47 rdl.	18 kr.	12 kr.
Skibsafgifter	1.173 rdl.	2.185 kr.	
Brændevinsafgift	9.188 rdl.	4.885 kr.	
Krigsskat af samme	4.594 rdl.	2.442 kr.	
Havnepenge	3.377 rdl.	9.136 kr.	16.388 kr.

Det var toldinspektøren, fra 1852 toldforvalteren, der havde ansvar for accise og told, og han havde indtil 1805 og 1851 henholdsvis en toldkontrollør og en toldkasserer til at bistå sig. Det praktiske arbejde udførtes af konsumtionsbetjente, senere benævnt toldassistenter.

Det at have en overordnet stilling ved toldvæsenet i mindre byer var ikke sådan lønnet, at det kunne føde en familie. Stillingerne som toldinspektør/toldkasserer og postmester var således kombineret i Bogense indtil midten af 1800-tallet. – 1725 blev den kun 21-årige Peter Bøgvad toldinspektør og postmester efter sin far, Kr. P. Bøgvad, og han efterfulgtes 1779 af sin søn Christian Bøgvad, der i folketællingslisten fra 1787 betegnes som tolder, postmester og konsumtionsinspektør, i folketællingslisten fra 1801 som postmester og toldkasserer. På det pågældende tidspunkt var der ansat en anden som toldinspektør, og postmesteren nøjedes med at føre toldregnskabet. Familien Bøgvad kom således til at beklæde embeder ved toldvæsenet og embedet som postmester i Bogense i mere end 100 år. Omkring 1850 fik toldkassereren sin afsked fra postvæsenet, og der var fra det tidspunkt tale om særskilte stillinger som toldforvalter og postmester.

Siden Christian Bøgvad i 1779 tiltrådte stillingen som toldinspektør, har følgende beklædt stillingen som toldinspektør/toldforvalter i Bogense:

1779-1793	Christian Bøgvad
1794-1800	Christoffer Brockdorff
1801-1805	Jens Chr. Søtoft
1806-1810	Arent Dahl
1812-1822	Schack Grønwald
1823-1840	Martin Brünnich
1841-1845	Søren Lindemann
1846-1869	L. P. Bülow
1870-1876	Christian von Bülow
1876-1882	Søren N. Greisen
1882-1899	Christoffer Jørgensen
1899-1907	Mogens B. Christensen
1907-1911	N. P. L. Thoning
1911-1921	Carl A. Jørgensen
1922-1929	K. M. Weber
1929-1940	Valdemar Spanner
1940-1947	Carl Chr. Dimcker
1947-1961	H. H. G. Andersen
1961-1969	H. G. Meinertsen

Ikke mindst på markedsdage var der liv i købmændsgårdene. Landboerne kom til byen, og der »pareredes« i gårde og stalde. Billedet stammer fra Levinsohns gård på hjørnet af Østergade og Adelgade.

Byens købmænd

Det var købmændene, der dominerede handelen i Bogense.

Ifølge folketællingslisten var der i 1787 5 købmænd i Bogense: Sig. Otte Brandt, Holger Fahnøe, Ditlev W. Jørgensen og Christen Fahnøe, hvis gårde lå i Adelgade, samt Søren Borring, hvis gård lå i Østergade. Deres husstande omfattede 52 personer, deraf 32 tjenestefolk: købmandskarle, gårdskarle, avlskarle, kokkepiger, bryggerspiger, vogtersker m.fl. De fleste af købmændene havde skib, og flere af byens søfolk og daglejere har uden tvivl været i deres brød.

Ved næste folketælling var der 7 købmænd i Bogense: Iver Fahnøe, Jens Larsen, Ditlev W. Jørgensen og Christen Fahnøe i Adelgade, Lars Borring og Jacob Fahnøe i Østergade samt Michel Jensen Lund i St. Annagade. Det billede, denne liste giver af husstandene og deres sammensætning, er det samme: ialt 66 personer, deraf 36 tjenestefolk.

I den følgende tid øgedes antallet af købmænd betydeligt. På folketællingslisterne fra 1834 og 1845 er der opført 19 købmænd, på folketællingslisten fra 1850 21, og dertil kommer en del, der betegner sig som spækhøkere.

Købmændene var ret velhavende. Deres gårde var anselige og udgjorde i be-

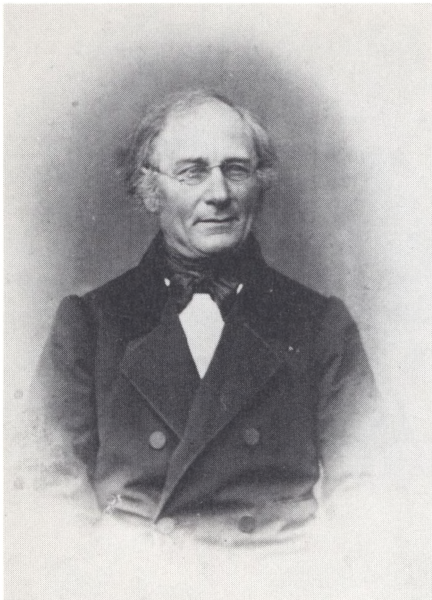
Købmand Hirsch Levinsohn (t.v.) drev en omfattende virksomhed i købmandsgården på hjørnet af Østergade og Adelgade i 1840'erne og 1850'erne. 1862 måtte han afhænde den, og den blev bestyret og senere købt af hans prokurist Hannibal Bech (t.h.), der drev den indtil 1899.

gyndelsen af 1800-tallet nær 25% af byens taksering, og dertil kom, at flere af dem ejede betydelige arealer i bymarken.

Når talen er om købmandsstanden i Bogense i 1700-tallet, er der 2 slægter, der dominerer billedet: *Borring* og *Fahnøe*.

Tidligere er nævnt Søren Borring (1735-1823), søn af fuldmægtig Jens Jørgensen, Bogense, og dennes 2. hustru, Christiane Ulrike Borring, datter af herredsfogeden i Lunde og Skam herreder. Det var Søren Borring, der omkring 1760 erhvervede op til flere gårde i Østergade og St. Annagade og lod foretage ombygninger, så at de kom til at fremstå som én gård med forhus på 22 fag mod Østergade. Snart efter giftede han sig med en datter af købmand L. Brandt, Bogense, og han blev med årene en anset og velhavende mand, der foruden af den store gård i Østergade var ejer af en del jord omkring byen og havde 3 fartøjer liggende i havnen.

Den betydelige forretning blev ført videre af sønnen Lars Borring (1761-1853), gift med Mette Cathrine Fahnøe, datter af en anden af byens ansete købmænd, Holger Fahnøe. Lars Borring havde 2 gårde med pakhuse i sin besiddelse og var som ejer af disse ejendomme til en samlet vurderingssum af 4.900 rdl.

Købmand Moses Jacobsen (t.v.) ejede fra 1840 en gård i Adelgade, og her etablerede han sig som manufakturhandler. 1849 overtoges forretningen af Jacobi Rosenberg (t.h.), der havde været handelsbetjent i forretningen. 1898 afhændede Rosenbergs enke ejendommen til bdr. N. og Kr. Petersen.

byens største grundbesidder ved 1800-tallets begyndelse. Uden tvivl har han været en mand, byens borgere har haft tillid til, idet han var eligeret borger i mere end 40 år (jvf. si. 29). Selv på sine gamle dage politiserede han, »saa det havde Fynd«. Han døde 1853, knap 92 år gammel. Ægteskabet med Mette Cathrine havde da været 67 år. – Der var i ægteskabet flere børn, bl.a. sønnen Søren Borring (1789-1870), gift med Dorothea Helene Fahnøe, der 1812-13 drev en af faderen oprettet købmændsgård i Adelgade og 1813-45 var ejer af Bryggergården, og sønnen Laurits Stephan Borring (1798-1884), der blev en kendt filolog.

Fahnøe-familien kom fra Fanø til Bogense i 1600-tallet. Gl. Jørgen Fahnøe døde her i 1654. I 1700-tallet var der i Bogense 4 familiefædre ved navn Fahnøe, og de ernærede sig som købmænd og skippere. På folketællingslisten 1787 er der af slægten to købmænd i Adelgade, Christen Jørgensen Fahnøe (1733-1813) og Holger Fahnøe (1730-1799). Sidstnævnte efterfulgtes af sønnen Iver Peter Fahnøe (1768-1831), denne igen af sønnen Jens Brandt Fahnøe (1804-88). Med tiden blev yderligere 4 af slægten købmænd i Bogense: Jacob Hansen Fahnøe (1762-1816) og havnefoged Jørgen Fahnøe (1781-1852), der begge havde

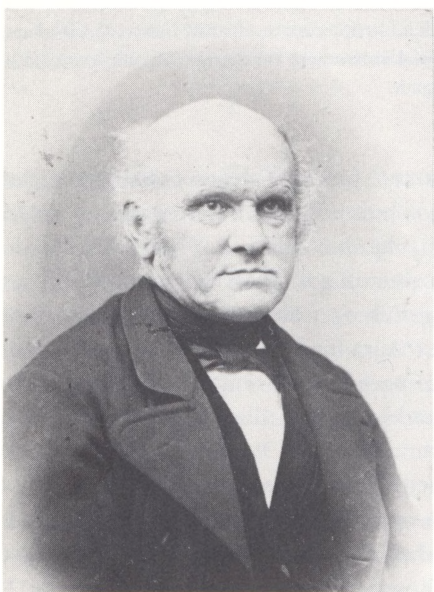

Flere af byens købmænd specialiserede sig som manufakturhandlere: (T.v.) Gjøde Lauesen, der 1850 åbnede forretning i den sydlige del af Adelgade, og (t.h.) Arthur Storch, der 1877 overtog Chr. Samsons forretning i Østergade. En anden af byens manufakturhandlere var Søren Leth, der havde butik i den ældre del af hotellet, senere i »Trappen« i Adelgade.

gårde i Østergade. Det var førstnævntes søn Jørgen Fahnøe (1804-1880), der 1845-55 var medejer af Borrings gamle købmandsgård i Østergade og siden blev kirkeværge og kæmner. Hans bror, Johannes Fahnøe (1799-1869), havde forretning i Adelgade, men kaldte sig i modsætning til de øvrige kun høker.

Byens købmænd var dygtige forretningsfolk og trak mange kunder til. Men også på anden måde kom de til at betyde meget for byen. I 1800-tallet var halvdelen af eligerede borgere, medlemmer af borgerrepræsentation og byråd købmænd, og adskillige af dem havde en række andre tillidshverv. Det gjaldt i århundredets første halvdel bl.a. købmændene Lars Borring, Michel Jensen Lund, Hans Ditlev Clasen, Jørgen Fahnøe, Niels Jensen, Chr. Fr. Schou, Hans Olsen, Hirsch Levinsohn, Moses Jacobsen og P. A. Arnesen, i århundredets sidste halvdel bl.a. brødrene Chr. Q. Barfoed og Harald Barfoed, M. J. Rosenberg, G. Lauesen, Andreas Detleffsen, Arthur Storch, Laurits Barfoed, H. Bech, O. H. Jensen, Otto Kaalund og J. Hendriksen. Alle betegnede sig som købmænd; flere af dem havde dog slået sig på manufaktur og isenkram.

Harald og Chr. Q. Barfoed var præstesønner fra Avernakø. Chr. Q. Barfoed (f. 1812) overtog 1838 en købmandsgård i den sydlige del af Adelgade, og 1842

To, der kom til at betyde meget for handelslivet i Bogense, var brødrene Chr. Q. Barfoed og Harald Barfoed, der begge tog borgerskab i Bogense omkring 1840 og etablerede sig som købmænd i gårde i den sydlige del af Adelgade og i Østergade. Begge var i flere perioder medlem af borgerrepræsentation og byråd. Øverst Chr. Q. Barfoed og hustru Marie, nederst Harald Barfoed og hustru Christine.

Chr. Q Barfoeds søn Laurits Barfoed og dennes hustru Marie. Laurits Barfoed overtog faderens part af Bogense Kul- og Trælasthandel og blev siden firmaets leder.

tog *Harald Barfoed* (1814-94), der arbejdede i broderens forretning, selv borgerskab som købmand og etablerede sig i Østergade. 1892 kunne han fejre 50 års jubilæum for sit borgerskab som købmand i Bogense. Begge var fra 1842 til 1876 i flere perioder medlem af borgerrepræsentation og byråd. Det samme gjaldt i tiden, der fulgte, købmændene H. Bech (1870-97), J. Hendriksen (1883-97) og Søren Leth (1903-17).

Endelig må nævnes købmand *G. V. Larsen*, der kom til at spille en betydelig rolle for Bogense i begyndelsen af dette århundrede. Han var født 1860 i Middelfart som søn af manufakturhandler I. R. Larsen, fik sin uddannelse i Odense og kom tidligt ind i firmaet Elias B. Muus. 1889 løste G. V. Larsen borgerskab i Bogense og drev i de følgende år den store gamle købmandsforretning i Østergade så stærkt fremad, at den blev den førende på Nordfyn, hvad angår handel med korn, foderstoffer og grovvarer. I 1925 købte G. V. Larsen såvel forretning som ejendom; 1935 overgik forretningen til et aktieselskab under navnet G. V. Larsens Efterfølger. – I en årrække var G. V. Larsen en af byens forgrundsfigurer. Han var således selvskreven som formand for byens Handelsstandsforretning, var i mange år formand for Bogense Bank, og da Bogense 1918 skulle have sin første folkevalgte borgmester, henvendte man sig til ham, omend han ikke var medlem af byrådet. Han var imidlertid ikke interesseret i at overtage

Købmandsgården Østergade 19 bestod oprindeligt af 4 gårde, der i løbet af 1700-tallet sammenbyggedes, hvorved gården i det væsentlige fik den form, den har den dag i dag. 1925 overtoges gården af købmand G. V. Larsen, og den benævnes ofte G. V. Larsens gård.

posten som borgmester. 1935 flyttede G. V. Larsen med familie til København, og her døde han 2 år efter, 76 år gammel.

Byens købmandsgårde lå i Adelgade og Østergade, de to gader, der fra gammel tid af gennem byporte stod i forbindelse med oplandet. I Adelgade lå størstedelen på lange og smalle grunde på den vestlige side af gaden. De var opført i bindingsværk, enkelte i 2 etager, de fleste i 1 etage med kvist, der ofte strakte sig over flere fag. I Adelgade var det de to gårde, som tilhørte familien Fahnøe, der tog sig mest imponerende ud. De havde henholdsvis 19 og 20 fag til gaden og blev kun overgået af Borrings gård i Østergade, der havde 22 fag til gaden. De fleste gårde havde kun en halv snes fag, men til gengæld som regel lange sidebygninger og følgelig ret stor gårdsplads, og alt i alt gjorde de et velhavende indtryk i forhold til de mindre beboelsesejendomme i de øvrige gader.

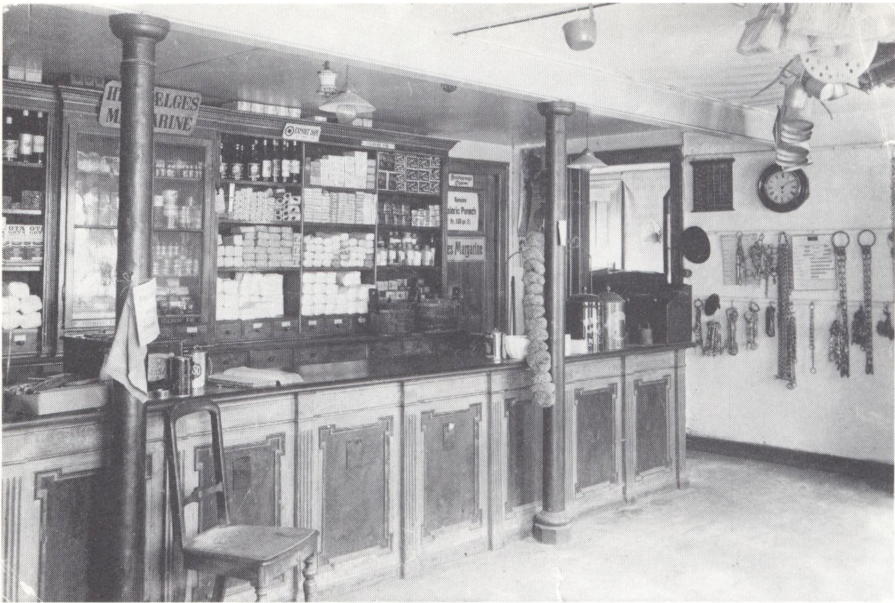
Som tidligere nævnt har Bogense endnu delvis bevaret et par gamle købmandsgårde (jvf. si. 19f). De øvrige er ombygget, men der er stadig i Adelgade ejendomme, der fremtræder i deres flerlængede form med en rummelig gårdsplads.

1855-1925 ejedes gården af firmaet Elias B. Muus. 1855 overtog købmand Andreas Detleffsen (t.v.) ledelsen, og da han i 1888 blev udnævnt til direktør for Handelsbanken i Odense, blev han afløst af købmand G. V. Larsen (t.h.), der som kun 29-årig løste borgerskab i Bogenese.

Takket være Emmy Larsens historiske interesse har vi en detaljeret skildring af hendes barndomshjem i Østergade, byens mest omfattende købmandsgård, både hvad angår bygningerne og deres indretning og livet, som det formede sig i en større købmandsgård omkring århundredskiftet. I forhuset var der butik og privatbeboelse. I butikken stod der kaffemaskine, bølter med margarine, tønder med ris, salt, gryn og ærter, glasskabe med tobak og vin; fra loftet hang der køkkenudstyr, på væggen piske, reb, kotøjr og bidsler. Under den lange disk var der skuffer med sukker og mel, et rum til sæbe – og glas med bolsjer ikke at forglemme, mens poser med afvejede varer, krydderier, konserver og deslige havde plads på bagdisken. I bagbutikken lå tønder med brændevin, sprit og eddike. Gulvet var hvidskuret og bestrøet med sand.

En blandet landhandel – vil nogen sige, og udtrykket passer i og for sig godt. De store købmandsgårde havde deres blomstringstid, før brugsforeninger dukkede op på landet, og købmandsgårdene indtjente noget mere på landboerne end på byens egne beboere. Landboerne kom ikke til byen hver dag, men når de kom, forsynede de sig til længere tid, og i de fleste tilfælde har der nok været godt læs på vognen, når de kørte hjem; indkøbet gjaldt alt, hvad de havde brug for i hverdagen: kolonialvarer, porcelæn, klædevarer, tømmer etc., hvoraf købmanden havde et stort sortiment. Først i anden halvdel af 1800-tallet begyndte specialforretninger at dukke op.

I købmandsgårdens butik handlede der med alt – fra køtøjr til chokolade, som indehaverens datter, Emmy Larsen har udtrykt det i sin skildring af livet i købmandsgården i begyndelsen af århundredet.

Ved siden af butikken lå skænkestuen eller »bondestuen«, hvor bønderne kunne spise deres medbragte mad; på bordet stod snapseflasken og tobaksdåsen, hvoraf enhver med ærinde kunne forsyne sig. Ved siden af butikken lå også kontoret, hvor der var plads til 4 ved den høje pult, hvor man vel at mærke ikke sad, men stod og arbejdede. Kontorpersonalet bestod af en prokurist, en bogholder og en ung pige, butikspersonalet af en kommis og to lærlinge. De fleste var på kost i købmandsgården.

I forlængelse af butikken lå beboelsen med køkken, dagligstue, kabinet, spise-stue og en stue til børnene, mens soveværelser og gæsteværelser lå på 1. sal. De ansatte havde deres værelser i fløjen ud til St. Annagade.

I de øvrige længer var der pakhuse, lagerrum og stalde med plads til ca. 30 heste – gårdens egne og kundernes – og det forlyder, at det på store dage kneb med pladsen. Det var f.eks. tilfældet, når der var marked eller der afholdtes valg. På sådanne dage kom bønderne fra omegnen kørende til byen, og mens man var på Torvet for at handle eller høre på valgtaler, stod hestene staldet op i den købmandsgård, hvor man normalt handlede. Over stalde, pakhuse og lagerrum var der kornlofter, ét til hver kornsort.

Købmandsgården drev også tømmerhandel, og en anelig tømmerplads lå på den anden side af Teglgårdsvej, langs hvilken også gårdens have lå.

I forhus, øvrige længer og sidehuse var der liv fra tidlig morgen. Forretningen åbnede kl. 7 og lukkede kl. 20, om lørdagen dog først kl. 21. – At handelen gik livligt, er der beviser på: G. V. Larsen hørte hvert år til byens bedste skatteydere. Og han tog ingenlunde alle kunderne: 1865-1905 var der blandt byens 10 højeste skatteydere hvert år 5-9 købmænd. – Og sådan havde det altid forholdt sig: På den ældste bevarede skatteliste fra 1822 var de 2 højst beskattede købmand Iver Fahnøe (102 rdl.) og købmand Lars Borring (71 rdl.), og derefter fulgte bagermester Jens Fyhr (39 rdl.) og købmand Søren Borring (38 rdl.).

Købmændene havde som nævnt i 1800-tallet selv skibe eller parter i sådanne; en del havde en større eller mindre del af byjorden og var tillige avlsbrugere, og dertil kom, at adskillige havde eller fik bevilling som brændevinsbrændere og værtshusholdere.

Det var forbudt at brænde brændevin privat. Der blev nok brændt lidt hist og her, men det var begrænset, hvad det kunne blive til. Der blev dengang drukket betydeligt mere brændevin end nu; nok skulle der erlægges en brændevinsafgift til toldvæsenet, men den tåler ikke sammenligning med vore dages spiritusafgifter. Fremstilling af brændevin var ikke kompliceret, og i 1800-tallets første halvdel havde de fleste købmænd og værtshusholdere eget brænderi. Af rekvisitter krævedes der bryggerkedel med hat, kobberrør og træbeholdere, og materialerne var korn og kartofler, som købmanden avlede på sin egen jord; havde han ikke nok, kunne han for rimelige priser købe hos byens øvrige avlsbrugere.

Brændevinsbrænding var således for størstepartens vedkommende en bibe-skæftigelse. Følgelig kan det ikke aflæses i folketællingslisterne, hvor mange brænderier der var i Bogense. Poul Christensen anfører i sit materiale antallet af brænderier i begyndelsen af 1800-tallet, og der kan suppleres med tal fra de årlige toldregnskaber, idet det her er anført, hvem der betalte afgift:

ca. 1800:	34 brænderier
1816:	29 brænderier
1834:	20 brænderier
1850:	13 brænderier
1865:	11 brænderier
1877:	8 brænderier
1889:	4 brænderier

De sidste brænderier i Bogense blev nedlagt i 1890'erne. Sidste gang, brændevinsafgiften figurerer på toldregnskabet, er 1897.

I 1850'erne og 1860'erne producerede hver brændevinsbrænder gennemsnitlig godt 20.000 potter – en pot svarede knebent til en liter – i 1870'erne og 1880'erne godt 15.000 potter om året. I de senere år faldt antallet af brænderier, mens produktionen relativt var stigende. Det var de mindre brænderier,

Byens købmandsgårde havde størstedelen af deres kunder blandt oplandets landbrugere, der bragte deres korn til købmandsgårdene og til gengæld forsynede sig med alt, hvad de havde brug for i hverdagen: kolonialvarer, porcelæn, klædevarer, tømmer o.m.a.

der standsede produktionen, mens de bestående øgede kapaciteten. Det sidste år, der brændtes brændevin i Bogense, produceredes der 16.467 potter, og heraf svarede der en afgift på 1.423 kr. og 45 øre.

Nok var brændevinsbrænding en bibeskæftigelse, men indtægterne betød en del for brænderne. Det kom bl. a. til udtryk i 1841, hvor brændevinsbrænderne i Bogense protesterede, da det fra regeringens side var på tale at forbyde anvendelsen af korn ved fremstilling af brændevin på grund af de høje kornpriser. Det samme gjorde sig som nævnt gældende i 1852, hvor borgerrepræsentationen afviste en ansøgning om oprettelse af et brændevinsbrænderi i Veflinge, idet man ikke ville udsætte brænderierne i Bogense for eventuelt tab.

Når talen er om købmænd i 1800-tallet, må det understreges, at deres handel og deraf følgende velstand i langt højere grad end i dette århundrede var baseret på oplandets bønder. Købmændene aftog ikke alene deres korn, men også animalske produkter som smør, æg og ost. I årene frem mod 1800 var landbrugerets kår blevet forbedret, og det kom købmændene til gode. Kornafgrøderne var voksende og som følge deraf eksporten. Handel og skibsfart øgedes, og det aflæstes tydeligst i et voksende antal købmænd, der etablerede sig i Bogense.

Købmandsgårdens loft rummede betydelige kornmagasiner. Bogense havde stor udførsel af korn. I 1860'erne og 1870'erne udførtes således gennemsnitlig 40.000 tdr. korn om året. Størsteparten af kornlasterne gik til norske og nordtyske havne.

Efter krigene i begyndelsen af århundredet, statsbankerot m.v. fulgte krisetider, og det ramte købmændene i Bogense hårdt, ikke mindst i 1830'erne. »I Marts fallerede Kjøbmændene Valentin Burkhardt, L. Hartmann og Ditlev Klarsen i Bogense, og kort efter gik Kjøbmand Lassen den samme Veie«, er der anført af Literis Mando for året 1831. Omkring 1. april 1833 holdtes sidste auktioner over købmand Iver Rudebæks ejendomme og købmand J. P. Fahnøes gård i Adelgade, og den 20. april samme år blev købmand Simon Iversen i Borrings gamle købmandsgård i Østergade erklæret fallit. 1835 kom turen til købmænde-

Der læsses kornsække på vogne, der holder i Østergade. Billedet er taget den 22. april 1925, hvor man benyttede denne læssemetode for sidste gang. Der var kommet flere biler til byen, og politiet fandt, at det var farligt at spærre halvdelen af Østergade med hestevogne.

ne Chr. Jantzen og P. K. Larsen. – Der har altså ikke altid været gode tider for købmændene i Bogense.

Det var også nok på baggrund af krisens kulmination i 1830'erne, at borgerrepræsentationen i 1843 protesterede mod oprettelse af et handels-pakhus ved Klintebjerg, hvorom et firma i Odense havde ansøgt. Fra gammel tid af havde det været således, at bønderne købte deres varer, hvor de solgte deres korn, og nu var købmændene i Bogense bange for konkurrence. Af borgerrepræsentationens 6 medlemmer var de 4 købmænd, og de har nok uden besvær fået deres to kolleger overbevist om det rimelige i at protestere! – At stiftamtet ikke tog protesten til følge er en anden sag. Det pågældende firma fik lov til at opføre pakhuset, og der opstod hurtigt en lille by på stedet, hvorfra der de følgende år udførtes ikke ubetydelige kornmængder. Havde Bogense-købmændene fået deres vilje, havde der måske ikke ligget nogen by ved Klintebjerg i dag.

Omkring 1840 var krisen overvundet, og 1840'erne og 1850'erne betød frem-

På hjørnet af Adelgade og Torvegade, hvor Bogense Bank nu har sin bygning, havde købmand J. Hendriksen forretning, indtil han 1891 købte »Borgmestergården«. Det ene af byens to postbude er i færd med at tømme postkassen.

gang for byerne. Der var de fleste af årene i sidste halvdel af 1800-tallet opført godt 20 købmænd på skattemisterne i Bogense, og med en enkelt undtagelse var de at finde på den øverste tredjedel af listerne. Det var et forholdsvist stort antal sammenlignet med andre fynske byer. I Odense var der eksempelvis i 1787 22, i 1850 44, der betegnede sig som købmænd, i Bogense på de samme tidspunkter 5 og 21. Odense havde 8 gange så mange indbyggere som Bogense, men som anført var det oplandet, købmændene i første række var afhængige af.

Efter næringslovens ikrafttræden 1862 åbnede høkere forretninger på landet, og senere kom der brugsforeninger til, hvor landbefolkningen kunne få en del af sine varer. Trods denne konkurrence, dalende kornpriser og mindre eksport af korn fra midten af 1870'erne synes Bogense-købmændene at have klaret sig. En del af dem specialiserede sig og klarede sig på denne måde. På den baggrund opstod isenkramforretninger, manufakturforretninger og trælasthandler. På et ret tidligt tidspunkt fik Bogense en isenkramforretning, omkring midten af 1800-tallet etablerede købmændene G. Lauesen og M. J. Rosenberg manufak-

Medlemmer af byens førende købmændsfamilier samlet omkring 1870 i haven hos købmand Harald Barfoed i Østergade. I baggrunden købmændene Harald Barfoed og Gjøde Lauesen.

turforretninger i Adelgade, og 1877 fulgte købmand Arthur Storch efter i Østergade. – 1883 slog 3 af byens købmænd, A. Detleffsen, H. Bech og L. Barfoed, deres trælsthandler sammen og dannede »Bogense Kul- og Trælsthhandel« på lejet plads ved havnen og med kontor og lager i en ejendom for enden af Kirkestræde. Da Detleffsen 1889 rejste fra byen, overtoges hans part af købmand G. V. Larsen. Efter købmand Bechs død i 1916 var G. V. Larsen og L. Barfoed indehavere af virksomheden, der efterhånden beskæftigede et ret stort antal.

Når købmændene havde fælles problemer, mødtes de og drøftede dem. 1865 var problemet eksempelvis købmændenes servering for kunderne. »Dette Trakterings- og Tilgiftsuvæsen« havde købmændene i Odense søgt at afskaffe, og Bogense Avis opfordrede den 11. maj de lokale købmænd til at gøre det samme, men det skete ikke, da de frygtede, at kunderne fra landet ville holde sig væk. 1871 protesterede de mindre købmænd. Et læserbrev i Bogense Avis den

14. januar indledtes med følgende ord: »Tidligere indskrænkede man sig til at skjænke Kunderne en Snaps Brændevin. Nu nøies man ikke engang med Vin og Cigarer; der opvartes ogsaa med Kaffe og Hvedebrød«. – Jo, nu gik det for vidt! Problemet drøftedes, og – serveringen fortsatte. Da det 1890 til med viste sig, at en del købmænd ulovligt udskænkede brændevin, tog 6 af dem konsekvensen og løste tillige borgerskab som værtshusholdere.

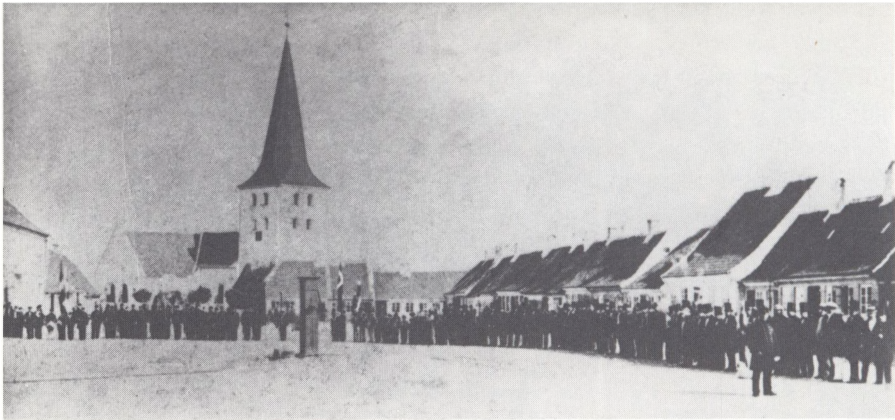
I og for sig var der noget rigtigt i protesten. Den store købmand kunne uden videre anvende adskillige hundrede rigsdalere på brændevin, cigarer og blødt brød til kunderne – nye såvel som gamle, og de muligheder havde den lille købmand ikke. Men det hørte tiden til og fortsatte ind i næste århundrede.

Et andet problem var lukketiden – eller rettere sagt åbningstiden, for der holdtes åbent de fleste af ugens timer, daglig fra morgen til aften. 1881 enedes byens købmænd om i sommermånederne at lukke kl. 16 om søndagen. 1883 traf de aftale om at lukke kl. 21 på søgnedage, kl. 20 om søndagen, dog kl. 18 i månederne juni og juli. En helligdagslov 1891 begrænsede søndagshandlen, men den blev først forbudt ved helligdagsloven af 1904. Den 28. august dette år kunne købmændene for første gang holde fri – hele dagen!

Omkring midten af 1800-tallet eksisterede der en handelsforening i Bogense, og det var den, der indbød til aktietegning, da der i 1861 fremsattes planer om at oprette en telegraflinie fra Odense til Bogense. 1880 ændrede den navn til »Bogense Handelsstandsforening«, og som sådan kunne den i 1980 markere sit 100 års jubilæum. Større byer har gennem tiderne haft sådanne sammenslutninger, og de har set det som deres opgave at forbedre uddannelsen inden for handelen og fremme samfærdselsmulighederne. Det var således Handelsforeningen, der flere gange prøvede at puste liv i skibsforbindelsen Bogense-Juelsminde og i 1872 rettede henvendelse til amtsrådet med henblik på anlæg af en landevej fra Odense til Bogense over Lumby Mølle og Bladstrup. 1910 tog foreningen initiativ til oprettelse af »Bogense Handelsaftenskole«. En årrække var købmand G. V. Larsen formand for Handelsstandsforeningen, og han afløstes i 1930'erne af direktør Axel Schmidt.

Foreningen har det meste af perioden haft 20-25 medlemmer, hvoraf størstedelen har været at finde blandt byens købmænd (eksempelvis år 1900: 21 medlemmer, deraf 18 købmænd).

Købmændene har således gennem tiderne været en afgørende faktor i byens handelsliv, og de har naturligt sat deres præg på byens udvikling. En del af deres velstand blev også byens velstand.

Et af de ældste billeder, der haves af Torvet i Bogense, blev taget Sct. Hansdag 1863, før deltagerne i Skyttelaugene marcherede til Fredskoven. Torvet var rammen om adskillige markeder året igennem, og det var også her, der blev holdt offentlige valgmøder. Først senere i århundredet beplantedes Torvet med lindetræer.

Torvedag og marked

Bogense har fra gammel tid af haft en ugentlig torvedag og et vist antal årlige markeder. Det var en ret, købstæderne havde, og der foreligger fra 1600- og 1700-tallet flere kgl. reskripter, der giver Bogense tilladelse til at afholde markeder på ganske bestemte dage. Eksempelvis anfører Pontoppidan 1767, at der i Bogense afholdes 3 markeder om året: den 17. juni, den 5. september og den 22. oktober. I sin udvidede udgave fra 1774 tilføjer Pontoppidan, at der yderligere afholdes marked hver torsdag i fasten.

Så tidligt som 1697 nævnes torsdag som den ugentlige torvedag i Bogense, og det nævnes i samme forbindelse, at man har indført en fast torvedag for at undgå handel ved dørene om søndagen. Hele den periode, der behandles her, synes man at have holdt fast ved torsdag som fast torvedag. Når borgerrepræsentation og byråd et par gange må gøre en indsats for at bevare torsdag som fast torvedag, skyldes det sandsynligvis, at falbyden af varer ved dørene har taget overhånd. – I 1846 er det »Haandværkerstanden og den arbejdende Klasse«, der rejser spørgsmålet, og »Borgerrepræsentanterne maa aldeles tiltræde Menigmænds Ønske i denne Henseende«. Ønsket motiveres med, at »Smaafolk meget ofte . . . har meget besværligt ved at forskaaffe de nødvendige Leveartikler«. Byfogeden traf de nødvendige foranstaltninger, og fremover var der ikke problemer med den faste torvedag – bortset fra enkelte perioder, hvor der var stigende tendens til, at de handlende falbød deres varer ved folks døre.

Det var først og fremmest slagtere, bønder og gartnere fra oplandet, der havde stude på Torvet om torsdagen, normalt fra morgen til middag, og der solgtes smør, æg, ost, grøntsager, kød, flæsk, fjerkræ, grise m.m. Varerne var udstillet i boder, der stod i et par lange rækker, og her forsynede byens borgere sig. Normalt var det indrettet sådan, at slagterne, bønderne, gartnerne o.a. havde deres boder liggende samlet.

Torvepriserne blev aftrykt i avisen, og vi kan konstatere, at torvepriserne i Bogense lå under torvepriserne i Odense, hvad der vel næppe undrer:

	Odense februar 1875	Bogense februar 1875	Odense oktober 1875	Bogense oktober 1875
Smør, pr. pund	0,90 kr.-1,08 kr.	0,66 kr.	1,15 kr.-1,20 kr.	0,92 kr.-1,00 kr.
Æg, pr. snes	1,00 kr.-1,08 kr.	0,90 kr.	0,95 kr.-1,00 kr.	0,75 kr.
Ænder, parret	3,00 kr.-3,66 kr.	3,00 kr.	2,80 kr.-3,35 kr.	2,66 kr.
Oksekød, pr. pund ..	0,29 kr.-0,41 kr.	0,25 kr.-0,33 kr.	0,25 kr.-0,35 kr.	0,25 kr.-0,35 kr.
Kartofler, pr. skp. ...	0,83 kr.-0,91 kr.	0,83 kr.	0,70 kr.-0,80 kr.	0,75 kr.

De mindre markeder holdtes på Torvet, de større på markedspladsen ved Forstaden. Markedshandlen adskilte sig fra torvehandlen ved, at den var fri, hvilket indebar, at også fremmede købmænd og handlende kunne komme og falbyde deres varer. En markedsdag frembrød større konkurrence blandt leverandørerne end en torvedag; til gengæld var der et større udvalg, og det havde til følge, at der som regel kom mange mennesker til byen, når der var marked. Omsætningen var imidlertid meget svingende. De enkelte markeder fik normalt et par ord med på vejen i Bogense Avis, og vi læser mellem år og dag bemærkninger som »Livlig Omsætning« . . »et stort Antal Besøgende, Omsætningen kun liden« . . . »faa Handlende, ringe Omsætning« . . . »rask Omsætning uagtet høie Priser« osv.

Omkring 1850 afholdtes der årligt 6 markeder: 3 fastemarkeder, et sommermarked i juli og 2 efterårsmarkeder i henholdsvis september og november. Siden 1844 havde der eksisteret den ordning, at der ved markedet i september handlede med kramvarer, ved markedet i november med føde- og fedevare. Kram er en gammel betegnelse for butiksvare, i denne forbindelse anvendt om mindre ting, der solgtes på markeder, hvilket Bogense havde tilladelse til ifølge reskript af 1819. På krammarkedet i Bogense solgtes yderligere en del manufakturvarer: På Sletten var der hele 1800-tallet igennem en betydelig væveindustri. De fleste gårdmænd og husmænd havde et efter brugets størrelse

Parti fra forstaden. Billedet stammer fra tiden før 1875, idet gaden her først blev brolagt dette år.

passende areal med hør. Talrige væve var i gang over hele Nordfyn, og der tilberedtes betydelige mængder linned, der viden om var kendt for sin gode kvalitet. Størsteparten afsattes til købmænd i Odense, men en del gik til Bogense, hvor for øvrigt et par ernærede sig som vævere. Også sadelmagere, skomagere, rebslagere o. a. afsatte en del af deres varer på markeder.

Fastemarkeder havde kun det med faste at gøre, at de var placeret i fastetiden. Det var kvægmarkeder, og de trak naturligt en del landboere til. Det midterste fastemarked kaldtes fra gammel tid af »Pigernes Marked«. Det var årets største hestemarked med præsentation af avlshingste, men det var skik, at tjenstepigerne denne dag fik fri for at tage til Bogense og sælge, hvad de havde vævet og spundet i de lange vinteraftener. Men de skulle også more sig, og flere steder i byen var der denne dag arrangeret bal. Dette marked bevarede betegnelsen »Pigernes Marked« til frem i 1930'erne. Men allerede 1912 kunne Bogen- se Avis konstatere, at markedet længe havde haft mere med hingste end med piger at gøre. Hvad samme avis skrev i 1859 gjaldt ikke mere: »Gaderne vrimlede af luxuriøst klædte Bondepiger, hvoraf man maa slutte, at Manufacturhandlerne vist ikke gjorde de daarligste Forretninger«. 1928 måtte samme avis konstatere, at det efterhånden også var så som så med hingste til kåring ved dette marked!

Det marked, der tiltrak sig den største opmærksomhed, var sommermarkedet, hvortil der efterhånden var henlagt en del gøgl. I Bogense Avis står der eksempelvis følgende at læse den 4. juli 1862 og den 5. juli 1865:

»Vort Krammarked i Onsdags var talrigt besøgt . . . Paa Forlystelser manglede der ikke; vi havde ikke mindre end tre Karouselbaner paa Markedet, hvoraf især de to trak en Deel Publikum til sig, – der var alle Slags Gjøglere, navnlig Taskenspillere, Gadesangere, Linedansere, Lirekasser m. m., ja der var endog fiirbenede Kunstnere, nemlig saakaldte »kloge Heste«, som dansede og vare vel dresserede. Her var en Hurlumhei og Skrigen, saa maan næsten kunne tænke sig i Dyrehaven, men imidlertid forstyrrede Regnen dog det Hele! . . . Paa Hestemarkedet udenfor Byen var Omsætningen ikke videre god«. – »Der blev gjort særdeles gode Forretninger af saadanne Folk, der spekulere i Almuens altfor store Hang til Forlystelser. Der var da ogsaa sørget godt for Publikums Underholdning i forskjellige Retninger; tvende Karouseller konkurrerede med hinanden, et Kunstberiderselskab gjorde forbausende Kunststykker, en ganske lille Mand stillede sin dvergagtige Skikkelse tilskue, Sangerinder opvartede med de skjønneste osv. osv. . . Til Handel og Omsætning mærkede man ikke synderligt«.

Tonen i det sidste referat er lidt ironisk. Bogense Avis havde 1863 fået ny redaktør, og han har åbenbart fundet det påfaldende, at det var gøglet, der dominerede ved sommermarkedet. Men det var der tradition for på Fyn. Sommermarkedet i Bogense holdtes som regel omkring 6. juli-festen i Fredericia og St. Knuds marked i Odense, og når gøglerne var på de kanter, tog de Bogense med. Efterhånden var det det marked, der trak flest folk til. De kom for at møde sig, og de tjente – som samme avis skrev – »ikke de Næringsdrivendes Gavn, men Værtshusholdernes og Gøglernes«.

Ved det sidste efterårsmarked forsynede borgerne sig med fødevarer, grøntsager og frugt til vinteren. Mange gartnere fra omegnen – nogle så langt fra som Stige og Harndrup – kom til Bogense med deres varer, og markedet blev populært kaldt »Hvidkålsmarkedet«.

Behov for at afholde marked må have været stort, for omkring 1860 indførtes yderligere månedsmarkeder. De forskellige markeder blev som nævnt omtalt i avisen, og vi har her mulighed for at følge, hvad der skete året rundt, eksempelvis 1875:

7. januar:	Månedsmarked:	Tilført et halvt hundrede køer; handelen nogenlunde. Prisen på gode kalvekøer: 140-160 kr.
4. februar:	Fastemarked:	Tilført en del køer og heste. Heste var ikke efterspurgt; prisen for gode kalvekøer stigen: 160-180 kr.

25. februar: Pigernes Marked: Ikke stærkt besøgt på grund af stærk kulde, dog en del landboere. Hestemarkedet uden synderlig betydning. Prisen på jævnt gode heste: 700 kr.
4. marts: Månedsmarked: Tilført mange køer. Markedet besøgt af mange landboere.
11. marts: Fastemarked: Tilført et halvt hundrede heste. Ubetydelig omsætning.
13. maj: Månedsmarked: Markedet godt besøgt. Især efterspørgsel efter kvier og magert kvæg, der på denne årstid indkøbes til fedning på græsgange i marsken.
4. juni: Månedsmarked: Tilført ca. 25 køer. Kun ubetydelig handel. Pris for en god kalveko: 180 kr.
3. juli: Sommermarked: Tilført et halvt hundrede heste; omsætningen kun ringe. Havde samlet en del landboere – »for Morskabs Skyld«. Markedet frembød de sædvanlige forlystelser; især karrusellerne trak folk til.
2. september: Månedsmarked: Tilført ca. 100 køer; der forlangtes indtil 200 kr. for en god kalveko.
14. oktober: Månedsmarked: Uheldigt vejr; markedet dårligt besøgt. Tilført ikke så få kreaturer; ret livlig omsætning.
4. november: Månedsmarked: Tilført et halvt hundrede kreaturer; omsætningen trykket. Priserne for nedadgående.
8. november: Efterårsmarked: Godt besøgt. Temmelig stor tilførsel af køer; de bedste køer kostede 150 kr. Ubetydelig omsætning af heste. Handel med grøntsager, frugt m.v.

Ifølge bekendtgørelse fra Indenrigsministeriet blev de officielle markeder i Bogense fra 1877 ansat til at omfatte følgende: mandag før fastelavn (heste), tirsdag efter 2. søndag i fasten (heste og kvæg), tirsdag efter midfaste søndag (heste og kvæg), torsdag efter sidste fredag i juni (heste og kram), sidste tirsdag i september (kvæg og får samt grøntsager).

1884 var der yderligere kommet et kreaturmarked til i december. Dertil kom, at der årligt holdtes et marked i Skamby og i Kappendrup, hvor der handlede heste, kvæg og får.

Mens torvehandlen steg i 1890'erne, var interessen for markeder aftagende. Efterhånden afholdtes der færre markeder, og omkring 1. verdenskrig var det kun de tre store markeder, der kunne samle folk: »Pigernes marked« i februar,

sommermarkedet i juli og »Hvidkålsmarkedet« om efteråret. I 1930'erne var »Pigernes marked« og »Hvidkålsmarkedet« kun en skygge af, hvad de havde været; kun sommermarkedet med alskens gøgl kunne skabe liv på Torvet.

Der har i forbindelse med handel under forskellige former været anført en del priser, og de vil altid synes beskedne. Det lyder jo forjættende, når man erfarer, at en flaske øl i 1880'erne kostede 9 øre og ved en ny lovs ikrafttræden steg til 10 øre, hvad der fik folk til at hamstre i stor stil. Synet af en regning, hvoraf det fremgår, at en hel familie kunne spise og drikke på en af byens restauranter for få kroner, får én til at ønske sig tilbage til hine tider, men det er et spørgsmål, om købekraften var så meget anderledes dengang end nu.

Bogense Avis bragte 1893 en oversigt over almindelig dagløn og årsløn, og den bringer én på andre tanker. Der er tale om gennemsnitstal, omregnet i kroner og øre:

	Dagløn	Årsløn
1819-39	43 øre	143 kr.
1839-49	66 øre	218 kr.
1851	76 øre	253 kr.
1871	103 øre	340 kr.
1883	129 øre	425 kr.
1893	172 øre	517 kr.

Indtil 1. januar 1875 brugtes rigsdaler, mark og skilling, derefter kroner og øre. 1 rigsdaler var lig 6 mark eller 96 skilling. Ombytning fandt sted på Toldkammeret, og der var travlt i dagene omkring nytår det pågældende år. For en rigsdaler fik man en daler, for 48 skilling en krone. En skilling svarer således til en to-øre. Og dem blev der regnet med dengang. For en sådan kunne børnene hos spækhøkeren få et kræmmerhus med slik – eller brystsukker, som det hed dengang.

Næring og erhverv

De to mest betydningsfulde erhverv for Bogense i 1800-tallet var handel og håndværk; mod århundredets slutning voksede der imidlertid en del industri frem. Der har i byen desuden altid været borgere, der har ernæret sig ved fiskeri og avlsbrug, men de har udgjort beskedne grupper i forhold til de førstnævnte erhvervsgrupper.

Det er af flere grunde forbundet med usikkerhed at lave en egentlig erhvervsfordeling af befolkningen. For fiskeriets og især for avlsbrugets vedkommende gælder det, at de for mange har været en bibeskæftigelse. Man har ved tællinger i 1800-tallet skelnet mellem forskellige erhvervsgrupper: »de, som lever af produkters forædling og forarbejdning«, »de, som lever af handel og varers omsætning«, »de, som lever af jorden« og »de, som har deres næring af søen«, men der er tale om så vidt forskelligt sammensatte grupper, at det kan være misvisende at bruge det som eneste grundlag, når man vil give et billede af en bys erhvervsliv. Dertil kommer forholdet mellem de enkelte erhvervs såkaldte hovedpersoner (selvstændige) og bipersoner (medhjælper, tyende).

Ser vi alene på antallet af hovedpersoner, gælder det for Bogenses vedkommende, at håndværket så afgjort er dominerende i 1800-tallet. Inden for handel har der været et langt mindre antal hovedpersoner, men handlen har til gengæld stillet krav om et forholdsvis langt større folkehold end håndværket. I 1834 var der eksempelvis 6 gange så mange selvstændige håndværkere som handlende, men de to gruppers folkehold havde nøjagtigt samme omfang. Fiskeri og avlsbrug var beskedne grupper i forhold til de to andre. Skal man forsøgsvis fordele den del af byens befolkning, der i 1800-tallet var beskæftiget med håndværk, handel, fiskeri og avlsbrug som hovederhverv, må det blive noget i retning af: håndværk 50%, handel 40% og fiskeri og avlsbrug tilsammen 10%.

Ifølge 4. udgave af Trap var Bogenses samlede befolkning omkring 1920 fordelt på følgende grupper:

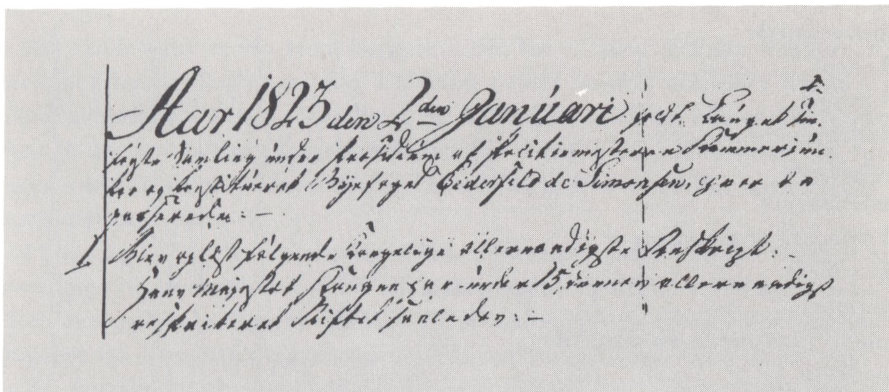
Håndværk og industri	1011 personer
Handel	572 personer
Transport	265 personer
Landbrug og mejeridrift	259 personer

Fiskeri	123 personer
Immateriel virksomhed	180 personer
Tyende	140 personer
Lever af egne midler	123 personer
Lever af off. understøttelse	33 personer
Uden angivet erhverv	41 personer

Håndværk

Hver del af byen havde sit præg. I det foregående er nævnt Adelgade og Østergade som de gader, hvor købmændene og andre handlende havde deres gårde. I sidegaderne lå der mere beskedne ejendomme, de fleste bestående af forhus på forholdsvis få fag og 1 eller 2 mindre sidebygninger. Her havde håndværkerne, der hørte hjemme i den mere beskedne del af købstadssamfundet, deres værksted og beboelse. Også når det gjaldt det offentlige liv, indtog de en beskednen holdning. Vi skal således et godt stykke ind i 1800-tallet, før håndværkerstanden i Bogense for alvor gjorde sig gældende i offentligheden.

Udøvere af en bestemt række håndværk har altid hørt med til en købstads faste »inventar«. Dens beboere har i dagligdagen stillet krav om en række fornødenheder, og dem har byens egne håndværkere søgt at opfylde. Det gælder føde og klæder, og det gælder hjemmets inventar. Ikke alle har stillet samme krav til tilværelsen, men et vist behov har der altid været på en lang række områder. Gode tider har naturligt øget levestandarden, og det er bl.a. kommet byens håndværkere til gode.

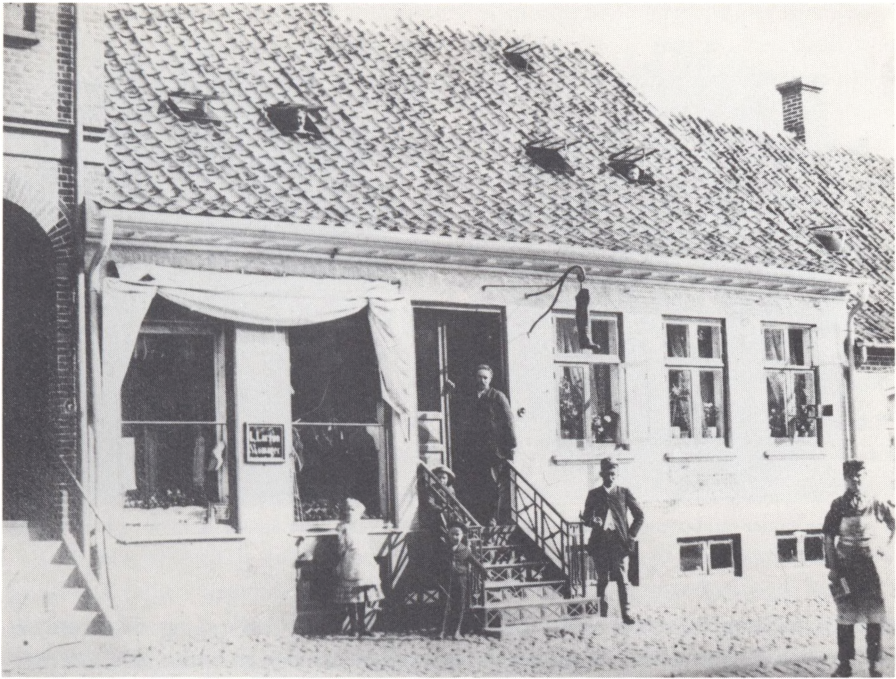

Bogense havde et så stort antal skomagere, at de 1823 kunne danne deres eget laug. Laugets forhandlingsprotokol er bevaret, og det fremgår af uddraget, at den første laugsforsamling holdtes den 2. januar 1823 »under Præsidium af Politimesteren Kammerjunker og konstitueret Byfoged Cederfeld de Simonsen«, og at der blev oplæst det kongelige reskript, der gav tilladelse til oprettelse af et skomagerlaug i Bogense.

Gennem tiderne har håndværkerne værnet deres økonomiske interesser gennem gilder og laug, og dertil kom en beskyttelse fra myndighedernes side, idet den, der ville drive næring, som nævnt måtte ansøge om borgerskab. Derfor er der en vis garanti for, at der har været et rimeligt forhold mellem byens behov og antallet af næringsdrivende på de forskellige områder.

Følgende oversigt på grundlag af folketællinger 1801, 1845 og 1890 viser antallet af håndværkere inden for de forskellige fag. Medtaget er såkaldte hovedpersoner, der er angivet som udøvere af de pågældende håndværk, men ikke bipersoner, eksempelvis svende, der er bosat i mesters ejendom:

	1801	1845	1890
Bagere	4	6	9
Blikkenslagere			3
Bogbindere		1	1
Bogtrykkere			1
Bødkere	3	3	1
Drejere	1	1	3
Farvere	1	2	3
Garvere, felberedere	3	4	8
Glarmestre	1	1	1
Guldsmede		2	1
Gørtlere	1	2	
Handskemagere	3	1	
Hattemagere	2	1	
Hjul- og karetmagere	1	3	2
Kobbersmede	1	1	1
Malere	1	2	7
Murere	4	4	5
Møllebyggere			1
Rebslagere	3	4	4
Sadelmagere	5	6	4
Skomagere, træskomagere	10	22	13
Skræddere	6	11	4
Slagtere		3	5
Smede (grovsmede, kleinsmede)	5	4	4
Snedkere	12	12	5
Tobaksspindere			1
Tømrere	2	4	3
Urmagere		1	4
Vævere	3	4	3

På billedet ses skomager L. Larsen i butiksdøren til sin ejendom i Adelgade, og han havde som de fleste skomagere svend og lærling. Han var i 28 år formand for »Haandværkerforeningen af 10. September 1876«.

Der skulle være et vist antal borgere inden for et håndværk, før der med rimelighed kunne dannes et laug. I Odense er der bevaret arkivalier fra ca. 25 håndværkerlaug, i Assens, Svendborg og Nyborg fra 5-7 laug. I de øvrige fynske byer er der kun bevaret laugsprotokoller fra et enkelt laug eller to, og det må tages som et tegn på, at der inden for de enkelte professioner ikke har været behov for at organisere sig.

I Bogense har der kun eksisteret et enkelt *håndværkerlaug*. Som det fremgår af oversigten havde Bogense et stort antal skomagere, og der blev ved kgl. reskript af 15. november 1822 givet tilladelse til, at »Skomagermestrene i Vor Kjøbstad Bogense udi Vort Land maae sammesteds oprette et Laug« – dog på det vilkår, at de, der allerede havde etableret sig som mestre, selv måtte afgøre, om de ønskede at indtræde i laug; var det ikke tilfældet, kunne der ikke fratages dem nogen af de rettigheder, de hidtil havde haft.

Laugsprotokoller for såvel mestre som svende er bevaret, og det er det eneste materiale, vi har at støtte os til for Bogenses vedkommende, når det gælder

Et par, der vidner om borgerlig soliditet: Kobbersmed Andreas Peter Storch (d. 1898) og hans hustru Laura.

håndværkerlaug. Laugets vedtægter er indført i protokollen, og det fremgår heraf, at »ingen maae sig af Skomager Haandværk ernære, enten selv at arbejde eller Svende eller Drengene at antage og holde, førend han har vundet sit Borgerkab og er udi Skomagerlauget indskreven; forseer nogen sig herimod, bøde første Gang 4 Rd., anden Gang dobbelt og tredie Gang straffes paa Kroppen«.

Den første laugsforsamling blev holdt den 2. januar 1823 under ledelse af den konstituerede byfoged. Til oldermann valgte skomagemester Jens Woldiederich, og han udvalgte som sine to bisiddere kollegerne Christen Madsen og Andreas Jørgensen.

Magistraten havde tilsyn med laugene, og laugsforsamlingerne, der fandt sted i oldermannens hus, holdtes under forsæde af byfogeden. Hvad der foregik havde primært med læreforhold og optagelse af svende og mestre at gøre. Lærekontrakter blev forelagt, og når lærlingen efter en ikke fastsat årrække følte sig duelig, udførte han sit svendestykke. »For Lauget og aaben Lade« mødte han og præsenterede sine støvler eller sko, og erklærede laugsmestrene sig tilfredse, blev han erklæret for svend. Var det en svend, der ønskede at slå sig ned som skomagemester, udførte han et mesterstykke, og fandt mestrene det antageligt, blev vedkommende optaget i laugets som mester. 1830-39 aflagde 18 svende eller mesterstykke, og der blev antaget 9 lærlinge. 1835 vedtoges det, at svendestykket for fremtiden skulle »forfærdiges i Oldermannens Huus og i dennes Overværelse«.

Lauget omfattede ca. 20 mestre. De samledes normalt 4 gange om året, hvor

de betalte tidepenge (afgift til laugsladen). Kun en enkelt gang måtte en mester udelukkes af lauet. Han var ikke mødt i længere tid og havde ikke betalt sine tidepenge; han erklærede sig »fattig«, og følgen var altså, at han blev udelukket af lauet.

Hvert andet år valgtes der oldermænd, i 1840'erne 3. juledag, siden 2. nytårsdag. Når valget havde fundet sted, flyttedes laugsskiltet og laugsladen til den nye oldermænds hus. Genvalg fandt ikke sted, og dermed undgik man, at den samme sad som oldermænd i en uoverskuelig årrække. 1823-63 nåede således 20 skomagermestre at fungere som oldermænd for lauet. Ved mødet, der var indkaldt i januar 1863, var der kun mødt få, og der måtte indkaldes til et ekstramøde. Dette møde er ikke refereret; på det tidspunkt var næringsloven trådt i kraft, og mødet er sandsynligvis ikke blevet afholdt. Til gengæld blev der holdt et møde den 19. maj 1869, og de tilstedeværende besluttede at uddele ladens beholdning – 5 rdl. og 2 skilling – »i Velgjørende Øjemed« til 4 af laugets ældre medlemmer. Hermed var der sat punktum for Bogenses eneste håndværkerlaug.

Tidligere er omtalt krisetider, der bevirkede, at flere af købmændene i Bogense gik fallit i begyndelsen af 1830'erne. Tidernes ugunst kan også spores i skomagernes laugsprotokol, hvoraf det fremgår, at 4 skomagermestre i 1830 og 1831 lånte henholdsvis 10, 10, 5 og 4 rdl. af laugsladen. Siden gik det bedre, og enkelte af standen turde måle sig med byens købmænd. Eksempelvis havde skomagermester Poul Winther Bendt i 1845 to skomagersvende og en skomagerlærling, en garversvend og en tjenestepige i sit brød, hans kollega skomagermester Johan Petersen en skomagersvend, to lærlinge, en tjenestekarl og en tjenestepige.

Svendene udgjorde deres egen afdeling af lauet. De kaldte sig »Brødreselskabet«, og de samledes ligeledes 4 gange om året for at betale tidepenge. De 4 samlinger fandt ifølge bestemmelserne sted 3. påskedag, St. Hansdag, Mikkelsdag og 3. juledag. Nye svende og tilrejsende svende blev indskrevet i selskabets protokol (1825-31 ialt 16), og derudover var der kun på programmet at vælge oldgesel, sådan som formanden for et svendelaug benævntes. I modsætning til oldermændene fungerede han kun et kvartal.

Kun et par gange i perioden 1823-61, hvor svendenes protokol er ført, var der særlige sager til drøftelse. De 11. december 1846 var der indkaldt til ekstraordinær samling efter begæring af skomagersvend H. H. Almind. En af brødrene, P. Randbølle, havde »udskjældt ham for Dreng«. Almind ville ikke gå til retten, men have sagen afgjort i brødreselskabet. Modparten erklærede, at han »ikke havde opført sig som det sømmer sig for en anstændig og ærekjær Svend«, men det kom til et forlig: »Hvad der var skeed og saa for fremdeles skulde være forglemt, og ingen i Fremtiden maatte lade ham noget høre i den

Anledning«. Da det var vedtaget, blev forsamlingen hævet. Almind, der ikke vilde have siddende på sig, at han havde opført sig en læredreng, kunne ånde lettet op!

Den anden gang var i 1850, hvor en skomagersvend i Bogense var anklaget for »imod svarende Skik og Brug og stridende mod Laugs Artiklernes Lydende at gaae i Arbeide for en anden Mester uden paa belovlig Maade at være Bragt i Arbeide«. Den pågældende svend betalte en mulkt og blev derefter erklæret forligt med brødrene!

Det er, hvad der har været af uoverensstemmelser i lauet gennem 40 år, og det må være et bevis på, at mestre og svende respekterede de forhåndenværende bestemmelser. Der stilledes visse krav for at blive mester og svend, og de synes til fulde at være blevet respekteret.

Det skal i samme forbindelse nævnes, at Bogense havde yderligere et laug, omend det ikke var noget decideret håndværkerlaug. Det var ligbærerne, der havde organiseret sig, og det var ikke noget særsyn. De fleste købstæder havde et ligbærerlaug, og der er sager vedrørende et sådant i Bogense fra 1799. Lauget talte på det tidspunkt en halv snes medlemmer, alle håndværkere i byen, og det var deres pligt at bære deres afdøde brødre og deres pårørende til graven.

I praksis fungerede lauet som det omtalte skomagerlaug. Der valgtes oldermand og 2 underoldermænd. Tilsyn med lauet førtes af byfogeden, der for øvrigt oprindeligt fik halvdelen af laugets indtægter som supplement til sin løn. – Ligbærernes funktion er behandlet i anden forbindelse (bd. 3).

Ligbærerlauget var der måske mere liv i end skomagerens! I 1919 var de utilfredse med deres aflønning og udsendte 1. strejkevarsel. Kommunen fandt sig ikke i stand til at forhøje deres løn, men de fik tilladelse til at forhøje deres takster med 50%!

Skomagerne var som nævnt den eneste gruppe, der udgjorde så mange, at der kunne dannes et laug. Bogense havde dog næppe forholdsvis flere skomagere end andre byer. Til gengæld havde Bogense forholdsvis mange farvere, fæberedere og rebslagere, og vi nærmer os hermed industrien, der på flere områder er fremvokset af diverse håndværk.

Der skete store omvæltninger i farveteknikken omkring 1860, og indtil da må farveri betragtes som håndværk. I slutningen af 1700-tallet havde Bogense 1 farver, i midten af 1800-tallet 2, men de drev til gengæld betydelige virksomheder. De havde gårde i Adelgade på linie med købmændene, og de tjente nærmere at blive sammenlignet med disse end med de øvrige håndværkere. De havde således tyende i et omfang som købmændene: Ifølge folketællingslisterne havde Johannes Raffenberg 1801 6 tjenestefolk, P. C. Larsen og J. H. Koch 1834 henholdsvis 6 og 3, J. H. Koch og Jacob Hasselbalck i 1845 henholdsvis 9 og 7 (farversvende, lærlinge, gårdskarle, avlskarle, husjomfruer og tjenestepiger).

Bogense havde et ret stort antal felberedere, der tilberedte skind og afsatte deres produkter til sadel-, handske- og skomagere. På billederne ses felbereder Hans Fyhr (1814-76) og hans hustru Ane Kirstine, f. Jørgensen (1821-89). – Man trak selvfølgelig i stadstøjet, når man skulle noget så fornemt som fotograferes!

Felberedernes og rebslagernes virksomheder var mere beskedne. I slutningen af 1700-tallet var der 1 felbereder i Bogense, i midten af 1800-tallet 4. Ingen af dem havde svende eller lærlinge. Felberederne tilberedte skind ved brug af alun og salt (hvidgarvning), og de afsatte deres produkter til sadel-, handske- og skomagere. Siden anvendtes bark til forarbejdning af skind, og det er forklaringen på den ret betydelige import af bark til byen (jvf. si. 65). Med de nye fremskridt fulgte en ny betegnelse. Den, der tilberedte skind, kaldte sig ikke længere felbereder (Fell, tysk = skind), men garver. Som industrivirksomhed opførtes 1883 et garveri i Adelgade ved Gl. Toldbodvej af garver Th. Woldiederich. Men han var ikke den eneste, der var beskæftiget på dette område. I 1890 var der yderligere 7, der på håndværkerbasis ernærede sig som garvere eller skindberedere, og antallet steg yderligere efter århundredskiftet.

Bogense havde ord for at være en garverby, og adskillige var beskæftiget inden for dette erhverv. 1903 brændte »Bogense Garveri«. Ejeren lod det genopføre med moderne former for teknik med speciale i seletøjslæder og træskolæder, men han havde på dette område strakt sig for vidt. 1905 gik han konkurs, og virksomheden blev købt af garver Jens Madsen Jensen, Rødby, til den

Hasselbalcks gård, Adelgade 80, som den tog sig ud i sidste århundrede og efter en senere modernisering. I midten af sidste århundrede ejedes gården af farver Jacob Hasselbalck. Den overtoges siden af Steen Hasselbalck, hvis navn står på skiltet. Han udlejede farveriet i 1880 og rejste til Amerika. Huset i forgrunden (nedrevet 1911, da ca. 200 år gammelt), ejedes af tobakshandler A. Deleuran, de følgende af en rebslager, en blikkenslager og en bundtmager.

Efter Hasselbalcks gård ses en af byens mange beværtninger. Ifølge en opgørelse fra 1908 havde Bogen 26 beværtninger, hvilket var én pr. 83 indbyggere, og det blev kun overgået af to byer i Danmark!

Garvermester J. P. Petersen, der døde 1923, 92 år gammel. Han havde gennem en lang årække drevet en solid forretning, og han testamenterede byen et legat på 50.000 kr.

ene af hans sønner, Carl Johannes Jensen, der drev virksomheden indtil 1954, hvor den overtoges af den nuværende ejer, Carl Holger Jensen. Der er således endnu en rest tilbage af byens garveri-tradition.

Et af byens solide garverier overtog garver J. P. Petersen efter faderen, der havde oprettet det engang i 1800-tallet. Da J. P. Petersen døde 1923, 92 år gammel, skænkede han sin fødeby et legat på 50.000 kr.

I 1800-tallet og i begyndelsen af 1900-tallet var der 3 til 5, der ernærede sig som rebslagere i Bogense. Reberbanerne, hvoraf der havde været flere i Bogense, bl.a. ved Østerport, Sønderport og langs marken ved Gyldensteensvej, blev oprindeligt betragtet som offentlig ejendom, og rebslagerne betalte leje af banerne. Den sidste reberbane, der lå ved Enggade, blev nedlagt ca. 1960. Kun en enkelt af rebslagerne havde ansat en svend, og der udviklede sig på dette område ikke større industri i Bogense.

Over håndværksniveau hævdede sig kun farvere og garvere, og vi er da fremme ved den tid, hvor industrien holdt sit indtog i vore mindre købstæder.

Håndværkerforeninger

Med næringsloven af 1857 skabtes der fri næring for alle; laugene havde udspillet deres rolle, og det er uden tvivl på den baggrund, at »Bogense Haandværkerforening« dannedes. En række af byens håndværkere havde den 9. januar 1860 indkaldt til et møde, og her vedtoges det at danne en forening. Den første aften tegnede der sig 27 medlemmer. Foreningen startede under beskedne former med lokale på hotel »Kattegat«, men flyttede siden til restauratør Philippsen, 1904 til Bogense Hotel, hvor den disponerede over mødelokale, læsestue, billardstue og spillestue.

Håndværkerforeningen blev hurtigt byens største forening. Ved århundredskiftet talte den 190 medlemmer, deraf 97 håndværkere og 31 handlende; ved 50-års jubilæet i 1910 talte den 270, i årene op mod 2. verdenskrig nær 300 medlemmer.

Det var ifølge foreningens love dens mål »at give den talrige Klasse af Haandværksmestre Leilighed til at samles for indbyrdes at udveksle Meninger og Ideer og dermed fatte Beslutninger, sigtende til Standens Vel«, og det har den bestandig søgt at opfylde. Foreningen har været særdeles aktiv, og den har gennem årene stået bag mange initiativer:

Således stiftedes »Forening til Understøttelse af rejsende Haandværkssvende«, hvis formål det var at afskaffe betleri ved dørene. Det var ofte den eneste mulighed, en håndværkssvend havde for at klare sig, når han var på valsen, og Bogense var den første by, der organiserede en sådan understøttelse for omreisende svende. Understøttelsen bestod i et døgn kost og logi samt 1 kr. i rejsepenge, og det havde den ønskede virkning. 1883 noterer Bogense Avis, at »den Slags Tiggeri aldeles er ophørt her i Byen«. – Året efter åbnedes »Bogense Svendehjem« (jvf. si. 192).

Det var Håndværkerforeningen, der stod bag oprettelsen af *Teknisk Skole* i 1868, og det var på foreningens initiativ, at der 1877 åbnedes et såkaldt *Industri-magasin*. Det havde til huse i en ladebygning på hjørnet af Adelgade og Østergade, og formålet var, at håndværkere her kunne afsætte deres varer. Her udstillede snedkere, drejere, bødkere, kurvemagere, skomagere, sadelmagere, rebslagere, vævere o. a., og landboerne havde på denne måde let ved at få et overblik over diverse tilbud, når de var i byen for at købe ind. Varerne var samlet på ét sted, og det syntes tidssparende for alle parter. Initiativet blev hilst velkommen, og det blev endog omtalt i en hovedstads-avis: »Bogense Haandværkerforening har nylig iværksat en Tanke, som det forekommer os fortjener at komme under Overveielse og mulig Gjennemførelse ogsaa i andre Byer«. – I længden viste udbyttet sig dog ikke at svare til forventningerne, og magasinet ophørte sin virksomhed 1887.

Foreningen varetog også sine medlemmers interesser ud over det rent faglige. Fra starten oprettede den en håndværkersygekasse, som siden blev udskilt fra foreningen og fortsatte som en selvstændig institution med det formål at yde sine medlemmer – omkring århundredskiftet ca. 200 – syge- og begravelshjælp.

Flere gange i 1800-tallet skaffede foreningen midler til legater for trængende borgere (»Borgerlegatet«, »Bogense Haandværkerforenings Legat«), og 1913 opførtes på Gyldensteensvej en fribolig med 5 lejligheder for gamle medlemmer af foreningen, deres enker eller ugifte døtre.

Især efter nedlæggelse af byens læseforening begyndte Håndværkerforenin-

I Østergade lå forretninger og værksteder side om side. Huset til venstre ejedes fra 1850 af kobbersmed A. P. Storch, der står i døren. I huset til højre, opført 1868, havde Chr. Samson Mode- og Manufakturhandel fra 1870. Billedet stammer fra 1870'erne.

gen at arrangere festlige sammenkomster, og i løbet af 1920'erne kom den i stigende grad til at sætte sit præg på det kulturelle liv i byen. Der havde nogle år været en teaterforening i Bogense, men tilslutningen var dalende, og i 1930'erne var det Håndværkerforeningens bestyrelse, der traf aftale med de kendte tourneur og sørgede for, at bogenserne fik de store teaterforestillinger at se (jvf. bind 3).

Og så havde man i foreningen sans for det humoristiske. Kendt er beretningen om Håndværkerforeningens pølsegilde i Fredskoven i 1887. På den ordinære generalforsamling i januar blev det besluttet at indkøbe to pattegrise og have dem på stald hos restauratør Philipsen på Torvet. Et udvalg med sekretær blev nedsat, og han førte til protokols, hvad der skete med grisene fra den dag, hvor de blev indkøbt, og til den dag, hvor de måtte lade livet, eftersom Håndværkerforeningen havde planlagt pølsegilde i Fredskoven. Gildet skal efter sigende have varet i to dage og været særdeles fornøjeligt! »Sammenkomsten var et nyt Vidnesbyrd om den Omgængelighed, der præger Forholdet mellem de forskellige Samfundsklasser her i Byen«, sluttede referatet af festen i den lokale avis.

Omkring 1860 oprettede L. F. Bonnén bageri og konditori i Østergade nr. 9, og det videreførtes af sønnen Ulrich Bonnén, der i tilknytning til konditoriet drev en viktualieforretning. I huset til venstre indrettede barber L. Nielsen salon i 1901.

Når foreningen i lange tider var byens største og en af de mest populære, skyldtes det måske netop, at den varetog andre områder end de strengt faglige interesser og derved løste en række opgaver til gavn for hele byen. Som medlemmer kunne oprindeligt optages »Haandværkere og Industridrivende«, men 1888 udvidedes den til at kunne optage enhver uden hensyn til »Stand og Stilling«, og på denne måde kom den nærmest til at fungere som en borgerforening.

I de første 18 år af sin eksistens havde foreningen 7 af byens håndværkere på formandsposten. 1878 trådte malermester Johs. E. Blangsted til; han afløstes 1919 af sin søn, malermester Axel Blangsted, og far og søn kom til at stå i spidsen for foreningen i 55 år. Axel Blangsted døde 1933 og afløstes af snedkermeister Svend Andersen.

Et trofast bestyrelsesmedlem var faktor Th. Willemsen, der 1939 udnævntes til foreningens æresmedlem efter at have siddet i bestyrelsen i 34 år.

Yderligere eksisterede der en forening, der bar navnet »Haandværkerforeningen af 10. September 1876«, hvis mål det var »at varetage Haandværkerstandens Vel

og fremme dens Interesser ved de Midler, der staar til Foreningens Raadighed«. Foreningen, der talte ca. 100 medlemmer og i det daglige aldrig kaldtes andet end »September-Foreningen«, omfattede håndværksmestre og udviste inden for sit mere begrænsede område også stor aktivitet – uden på noget tidspunkt at komme på højde med Håndværkerforeningen. Ved 50-års jubilæet i 1926 havde foreningen haft 14 formænd; heraf beklædte skomager L. Larsen alene posten i 28 år.

Svendene var organiseret i »Bogense Svendeforening«. Den talte 30-40 medlemmer og var aktiv endnu i årene omkring 1. verdenskrig.

Lærlingene var tilbage i tiden medlemmer af »Drengelauget«. Ved deres indtræden betalte de 2 mark i igang, og når de var udlært, betalte de 4 mark i afgang og indtrådte i »Svendeforeningen«. Hvert år samlede de ind til fastelavnssfest, i omegnen om søndagen, i selve byen om mandagen, hvor der holdtes gilde med smørrebrød, øl og brændevin. I slutningen af 1880'erne overgik det dog til mestrene at arrangere fastelavnssfest for deres lærlinge.

Som det vil fremgå senere, har Bogense gennem årene haft et hav af foreninger. Tidligere er nævnt Handelsstandsforeningen, her Håndværkerforeningen og September-Foreningen, og disse 3 foreninger fik udover på det rent faglige område stor indflydelse på den kommunale udvikling i Bogense fra slutningen af 1800-tallet og fremad. De var aktive, når det gjaldt opstilling af kandidater til byrådet og afholdelse af prøvevalg, og det var naturligt, at den enkelte forening søgte at fremme sine interesser ved at få indvalgt en eller flere inden for sin egen kreds i byrådet. En undersøgelse viser da også, at der i årtierne før og efter århundredskiftet var tale om personsammenfald mellem disse foreningers bestyrelser og byrådet. Det gjaldt formændene for de to Håndværkerforeninger, malermester Johs. E. Blangsted og skomager L. Larsen, købmand Søren Leth, der var i bestyrelsen for både Håndværkerforeningen og Handelsstandsforeningen, købmand J. Hendriksen, købmand G. V. Larsen m.fl. Medlemmer af disse 3 foreninger udgjorde en væsentlig del af byens borgerskab, og der er ingen tvivl om, at de har haft stor indflydelse på den kommunale udbygning.

Industri

Den industrielle udvikling tog sin begyndelse i første halvdel af 1800-tallet. I 1830'erne begyndte privat anlagte industrivirksomheder så småt at dukke op, men sit egentlige gennembrud fik industrien først i anden halvdel af 1800-tallet. Der var fra nu af tale om virksomheder, der afsatte deres produkter i større mængder til købmænd og andre handlende, hvor håndværkerne i det væsentlige afsatte deres varer direkte til forbrugerne. Den billigere masseproduktion var en følge af forbedret teknik og forbedrede samfærdselsmidler, sådan som udviklingen generelt kan følges i sidste halvdel af 1800-tallet. Visse former for

Sin første blivende industrivirksomhed fik Bogense i 1852, hvor B. C. Riber, der var søn af distriktslægen i Nyborg, etablerede et jernstøberi, der siden kom til at bære navnet »Bogense Jernstøberi og Maskinfabrik«.

håndværk udviklede sig til en betydelig industri, i Bogense som nævnt garveriet. At trække en grænse mellem håndværk og industri i midten af 1800-tallet er således næppe muligt.

At tegne et billede af industrien, som den udviklede sig i dette århundrede, vil blive overladt til lokalkendte specialister i et senere bind. I denne forbindelse skal omtales byens industrivirksomheder, efterhånden som de dukkede op i anden halvdel af 1800-tallet og i begyndelsen af 1900-tallet:

Den første egentlige industrivirksomhed fik Bogense i 1842. Det var to ganske unge mænd fra Hårslev, Hans og Rasmus Grønlund, der grundlagde et jernstøberi. Virksomheden, der i starten beskæftigede 3 svende og 4 arbejdere, eksisterede imidlertid kun et par år.

Det var dog samme gren af industrien, der skabte byens første blivende industrivirksomhed. Det skete i 1852, hvor B. C. Riber købte afdøde købmand J. P. Brandts gård i Adelgade nær havnen og indrettede det jernstøberi, der siden kom til at bære navnet »Bogense Jernstøberi og Maskinfabrik«. 1871 overtoges virksomheden af jernstøber S. Sørensen, og det var ham, der udvidede produktionen til også at omfatte landbrugsmaskiner. 1891 overtoges støberiet af Laurits Barfoed og Poul Barfoed, og det videreførtes af sidstnævntes yngre broder, Erik Barfoed.

En oversigt over industrivirksomheder i Bogense 1890 omfatter foruden jernstøberiet og flere garverier en sæbefabrik, et kalkbrænderi (fra ca. 1900 »Bogense Cementtagstensfabrik«) og et par dampsavværker. Siden kom en cigarfabrik (V. Nielsen), et bryggeri og flere andre virksomheder til. (Om andelsvirksomheder se si. 127 ff.).

I 1855 etablerede Chr. Th. Fuchs et sæbesyderi i Østergade. Efterhånden udvidedes virksomheden, og med årene kom den også til at omfatte fabrikation af lys, træsko, øl m.v. På billedet ses fabrikant Fuchs med sin familie og virksomhedens arbejdere. – Faderen havde tidligere drevet skrædderi i huset, og efter hans død indrettede hans enke en lille høkerbutik her. Sønnen stak imidlertid til søs, og efter hjemkomsten lærte han sæbesyderi hos Blumensaadt i Odense.

Borgerrepræsentationen var i 1850'erne ret tilbageholdende med at støtte mindre virksomheder som farverier og garverier, hvoraf der som nævnt allerede eksisterede et par. Tilladelse til at starte som sæbesyder gav man dog Chr. Th. Fuchs, og det blev starten på den nævnte *sæbefabrik*. Fuchs havde lært sæbesyderi hos firmaet Blumensaadt i Odense, og 1855 vendte han tilbage til Bogense og overtog moderens lille høkerforretning i Østergade. Siden ombyggede og udvidede han den betydeligt, og den fik med årene en betydelig produktion af sæbe, lys m.v. Fabrikant Fuchs døde 1908, 80 år gammel, og han nåede således at fejre 50-års jubilæum som borger i sin fødeby.

»*Bogense Dampsavværk*« blev grundlagt af tømrermester J. Petersen 1880, og det videreførtes efter hans død i 1922 af hans hustru ved bestyrer.

»*Bryggeriet Bogense*«, der begyndte sin virksomhed i 1906, var især kendt for sine hvidtølsorter. 1922 købtes bryggeriet af »Albani«.

Et par kendte virksomheder startede beskedent i oplandet, men flyttede siden til Bogense og voksede betydeligt:

»*Br. N. & Kr. Petersen*« startede som et cykelværksted i den gamle smedie i Nr.

Esterbølle i juli 1894. Det var den kun 20-årige Niels Petersen, der havde fattet interesse for de nymodens cykler, og da broderen Kristian hen på efteråret kom hjem fra Amerika, fik Niels ham gjort interesseret i fabrikation af cykler. To år efter åbnede de et udsalg i et lejet lokale i Bogense, og forretningen gik så godt, at de snart efter kunne erhverve en ejendom over for gæstgivergården i Adelgade. Siden oprettedes en filial i Middelfart med Kr. Petersen som leder. – Når virksomheden blev så omfattende, skyldes det først og fremmest, at de to brødre forstod at følge med tiden: Niels Petersen lod sig uddanne som installatør, og det var ham, der foretog husinstallationerne, da Bogense fik elektricitet. Da bilerne kom frem, indrettede de køreskole, og de fik med tiden etableret et af provinsens betydeligste bilfirmaer, hvor mange nordfynboer hentede deres første ford. – Niels Petersen døde 1931, Kr. Petersen 1944.

Chr. A. Scheby (f. 1869) etablerede sig som ung som smedemester i Lunde og købte 1895 smedien i Harritslev, hvor han nogle år drev smede- og maskinforretning. 1912 købte han fabrikant Fuchs' avlsgård i Adelgade og etablerede her en maskinfabrik med speciale i landbrugsmaskiner. Virksomheden voksede meget stærkt og flyttedes i løbet af 1930'erne fra Adelgade til Skovvej; ved Chr. A. Schebys død i 1939 beskæftigede den således ca. 50 mand. Den videreførtes af sønnen Rasmus Scheby, og den ledes i dag af dennes søn, Erik Scheby.

Et par gange har der været tale om oprettelse af industrivirksomheder i Bogense, men ydre omstændigheder har hindret det: I 1914 var der for at udnytte de rige fangster af sild planer om at oprette en sildeoliefabrik i byen, men da krigen kom, blev sagen stillet i bero. – I midten af 1930'erne var det på tale at flytte en tæppefabrik fra Højer til Bogense; de første aftaler var truffet, men planen blev alligevel ikke gennemført, og man nåede så vidt, at det fra byens side overvejedes at anlægge sag mod tæppefabrikken. Den blev dog ikke gennemført.

Der var etableret et par større virksomheder i Bogense, men som helhed bar byen præg af mange små virksomheder med få beskæftigede. Mens der i 1870 i gennemsnit var 2 mand beskæftiget pr. virksomhed inden for håndværk og industri i Bogense, var tallet i 1906 kun steget til 2,8, i 1935 til 3,5. Statistisk Tabelværk 1914 oplyser, at byen på det pågældende tidspunkt havde 2 virksomheder inden for håndværk og industri med mere end 20 ansatte, 13 med 6-20 ansatte og 107 med 1-5 ansatte.

Der havde som nævnt været fremgang for håndværk og industri i årtierne omkring århundredskiftet. Som helhed gjaldt det, at mange af byens virksomheder udvidede maskinkraften. 1902-03 rådede byens virksomheder således over 4 gasmotorer og 2 petroleumsmotorer, 1915 over 25 elektromotorer, 4 gasmotorer og 1 petroleumsmotor. I årene efter 1. verdenskrig skete der imidlertid ikke større fremskridt:

Et af byens kendte firmaer, »Br. N. & Kr. Petersen« startede som et cykelværksted i Nr. Esterbølle i 1894 og oprettede to år senere en filial i Bogense. Siden kom bilerne til, og der etableredes med årene et betydeligt bilfirma. – Det var altid en stor dag, når der kom en ny sending biler og den nyeste model kunne præsenteres: Øverst Ford T årgang 1921, nederst Ford T årgang 1924.

Håndværks- og industrivirksomheder i Bogense	1914	1925	1935
Antal virksomheder	122	125	123
Antal beskæftigede	406	385	425
Deraf arbejdere	266	252	285

I en oversigt fra 1920 nævnes følgende industrielle anlæg i Bogense: 1 jernstøberi, 5 garverier, 2 træskærerier, 1 cementtagstensfabrik, 1 uldspinderi, 1 bryggeri, 1 malteri, 1 cigarfabrik, 1 bådebyggeri, 1 farveri, 2 røgerier og 2 rebslagerier.

1939 oprettedes et erhvervsråd i Bogense, og følgende institutioner i byen blev repræsenteret: Byrådet, Handelsstandsforeningen, Købmandsforeningen, Håndværkerforeningen, September-Foreningen, Fiskeriforeningen, Dansk Arbejdsmandsforbund, Arbejdernes Fællesorganisation, Dansk Arbejde, Bogense Sparekasse, Bogense Bank, Grundejerforeningen, Turistforeningen samt byens presse. Det var disse institutioner, der primært var interesseret i at fremme byens erhvervsliv; hvorvidt deres bestræbelser lykkedes, vil fremgå af en senere beskrivelse.

Byens mange små virksomheder med forholdsvis få ansatte synes at have haft til følge, at beskæftigelsen i krisetider ikke har været så truet som i visse andre byer. Som bekendt var problemerne størst i årene efter 1. verdenskrig. Det er kun på denne tid, vi finder omtale af arbejdsløshed i Bogense Avis, og det må tages som et tegn på, at der ikke har været væsentlige beskæftigelsesproblemer i tiden forud. 1917 oprettedes et arbejdsanvisningskontor i byen, men det ophævedes 1927.

Selvfølgerlig kendte Bogense til arbejdsløshed i 1920'erne og 1930'erne, men normalt lå byen lavt i forhold til andre fynske byer. Der var naturligt flest arbejdsløse i vintermånederne, og de sværeste år drejede det sig om ca. 150 i Bogense. Når tallet af arbejdsløse var stigende, havde kommunen som regel mulighed for at iværksætte nødhjælpsarbejder. I foråret 1933 nævnes bl.a. vejarbejde, opmudringsarbejde i havnen og udbedring af stenmoler, og det reducerede antallet af arbejdsløse fra 70 sidst på vinteren til ca. 10 i slutningen af maj. I september var der overhovedet ingen arbejdsløse i byen, idet der var skibe i havnen, og det øgede altid muligheden for beskæftigelse. I strenge vintre udbetaltes der fra det offentlige hjælp til de arbejdsløse, og der blev yderligere taget initiativer i Bogense: For »Hjælpekasens« midler kunne der gratis leveres koks til de arbejdsløse, og »Arbejdernes Fællesorganisation« afholdt hvert år i december »vældædighedsfest« på hotellet til fordel for de arbejdsløse. – Byens husvilde fik anvist bolig i realskolen på Torvet, efter at realskolens elever var overflyttet til kommuneskolen.

Man må således kunne konkludere, at der i de første årtier af dette århundrede i Bogense ikke opstod beskæftigelsesproblemer i sammenligning med de problemer, der fandtes i visse større byer.

Landbrugs- og industriudstillinger

For at fremme byens hovederhverv arrangeredes der i sidste halvdel af 1800-tallet 4 større udstillinger i Bogense:

Den første løb af stabelen i dagene 20.-27. december 1868, og det var Håndværkerforeningen, der havde taget initiativet. Hotellet lagde sin store sal og tilstødende lokaler til, og der var nok at tage i øjesyn. Der havde meldt sig nær 100 udstillere blandt egnens industri- og håndværksdrivende og landbrugere, og dertil holdtes der bazar til fordel for trængende blandt byens borgere. Ialt besøgte udstillingen af 2.700 mennesker, og bazaren gav et overskud på 700 rdl., der overgik til en fond til en påtænkt fribolig. Fonden ændredes senere til et legat. – Væsentligt var det, at en betydelig del af de udstillede varer var blevet solgt, og at man – som den lokale avis med stolthed kunne fremhæve – »ikke absolut skal gaa til Hovedstaden eller en anden større By, naar man ønsker Arbejder, der udmærker sig ved heldig Form, godt Materiale, smuk Udførelse og rimelig Pris«.

Den anden udstilling afholdtes i dagene 30. november - 7. december 1873, ligeledes i hotellets sal, og den havde et omfang som den første. Denne gang var der 2.200 besøgende, og bazaren gav et overskud på 973 rdl., hvoraf halvdelen blev delt ligeligt mellem det nævnte legat og »Haandværkerforeningens Understøttelsesfond«, mens resten blev uddelt til værdigt trængende de følgende år.

25.-29. september 1886 blev der atter holdt udstilling, og den afveg på forskellige punkter fra de to forudgående. Denne gang var udstillingen kommet i stand ved et samarbejde mellem »Bogense Haandværkerforening«, »Nordfyns Landboforening« og »Skovby Herreds Biavlerforening«, og de udstillede produkter repræsenterede så vidt forskellige områder som håndværk og industri, husflid, agerbrug, biavl og fjerkræavl, og der blev til formålet anvendt lokaler i rådhuset, Teknisk Skole, den private realskole og gymnastikhuset. Antallet af udstillere var mere end fordoblet, og udstillingen, der yderligere havde plovprøve og foredrag på programmet, besøgte af ikke mindre end 4.500 mennesker.

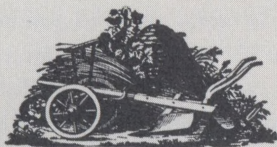
Den sidste udstilling af slagsen afholdtes i dagene 21.-25. september 1893, og den var af endnu større dimensioner. Der udstilledes landbrugsredskaber, agerbrugsprodukter, frugt og grøntsager, foderstoffer, tobak, humle og honning, husflidsarbejder som broderier, væverier og træarbejder, møbler, lædervarer,

Katalog

over

Agerbrugs- og Industriudstillingen

i Bogense 1886.

	Side.
Nfd. A. Agerbrugs-Produfter	1
— B. Biavl	3
— C. Fjerfæ	4
— D. Husflid	8
— E. Gaandværet og Industri	13

G. Pagh & Co. Bogense.

PROGRAM:

Lørdag den 25de aabnes Udstillingen Kl. 11 Form. — Kl. 12 **Frokost** paa Andersens Hotel. Kuverten 3 Kr. (med Vin). — Kl. 4 Efterm. **Foredrag** paa Gjestgivergaardens Sal angaaende Fjerkræavl af Kjøbmand H. C. Hansen fra Horsens.

Søndag den 26de er Udstillingen aaben fra Kl. 10 Fm. til Kl. 6 Efterm. Kl. 1—2 Em. foretages (i Gaardsrummet) **Operationer med levende Bier**. Kl. 4 Em. holdes **Foredrag** angaaende Husfliden af Lærer Eriksen fra Veistrup.
(Om Aftenen er der **Høstfest** i Fredskoven).

Mandag den 27de er Udstillingen aaben fra Kl. 10 Fm. til Kl. 6 Efterm.

Tirsdag den 28de er Udstillingen aaben fra Kl. 10 Fm. til Kl. 6 Efterm. — Kl. 2 Efterm. afholdes **Plougprøve**.

Onsdag den 29de er Udstillingen aalen fra Kl. 10 Fm. og sluttet Kl. 6 Efterm. **Præmieuddelingen** finder Sted Kl. 11 Form.

Adgangskort for et enkelt Besøg koster for Voxne 35 Øre, for Børn 20 Øre. Abonnementskort, der gjælder hele Udstillingstiden, koste 1 Kr. for Voxne, 50 Øre for Børn. Abonnementskort faaes hos Kjøbmand Detlefsen.

En **Bortlodning** af en Del af de udstillede Gjenstande vil med ministeriel Tilladelse blive afholdt. Trækningen finder Sted Onsdagen den 29de.

1868, 1873, 1886 og 1893 holdtes der i Bogense »Agerbrugs- og Industriudstilling«, der trak tusinder af mennesker til byen. Forside til udstillingskatalog 1886, med program for udstillingen.

bødker-, rebslager- og sadelmagerarbejder m.m. Udstillingen besøgte af ialt 6.000 mennesker.

Mens de to første udstillinger først og fremmest havde haft et humanitært formål, var der ved de sidste lagt vægt på at vise, hvad de enkelte erhverv formåede, og den sidste havde vakt en sådan opmærksomhed, at der arrangeredes adskillige fællesrejser fra andre købstæder til Bogense for at se, hvad arrangørerne havde formået at stable på benene.

Disse landbrugs- og industriudstillinger blev efterfulgt af 3 husmandsudstillinger, afholdt i september 1912, oktober 1920 og oktober 1925. Der fremvistes produkter fra landbrug og havebrug, biavl og fjerkræavl, husflid m.v. Der var flere hundrede udstillere, og de enkelte udstillinger besøgte af 6.-8.000 mennesker. — Ved udstillingen i 1912 havde husmandsforeningerne inviteret Johan Skjoldborg til at holde foredrag om den folkelige bevægelses betydning, og der var så stor tilstrømning, at Skjoldborg måtte holde sit foredrag to gange. — Be-

1912, 1920 og 1925 holdtes der Husmandsudstillinger i Bogense, og de blev hver især besøgt af 6-8000 mennesker. Som det fremgår af billedet, var aktiviteten blandt udstillerne så stor, at det kneb med pladsen.

lært af de gode erfaringer havde man i forbindelse med udstillingen i 1920 inviteret 3 kendte personligheder som talere, dr. P. Munch, fru Thit Jensen og Johan Skjoldborg, og deres foredrag trak mange mennesker til byen. Det samme gjorde den kulturhistoriske udstilling, der var arrangeret på skolen. Det var byens borgmester, kredslæge P. Trautner, der stod bag dette arrangement. Gennem årene havde han på egnen indsamlet så mange gamle ting, at hans hus dårligt kunne rumme dem, og de blev nu vist frem for offentligheden. Udstillingen skulle vise sig at blive det helt store trækplaster, og det var den, der gav stødet til en museumsforening og siden Nordfyns Museum. Den kulturhistoriske udstilling besøgtes alene af 5.000 mennesker. – Ved den 3. husmandsudstilling, der satte rekord med 560 udstillere, var landbrugsminister Kristen Bording inviteret som foredragsholder.

Gennem disse udstillinger var der iværksat et samarbejde mellem landbrugs og industriens foreninger, og både byens og oplandets erhverv havde gjort sig pænt gældende.

Uddannelse inden for håndværk og handel

Lærlinges uddannelsesforhold er omtalt i forbindelse med byens eneste laug, der ophørte ved næringslovens ikrafttræden. En følge heraf var nedsættelse af kommissioner til bedømmelse af svendepøver på grundlag af regulativ fra Indenrigsministeriet af 1864, og for Bogenses vedkommende kom det til at dreje sig om ialt 15 kommissioner, hver bestående af 2 mestre. De fag, som havde forholdsvis få udøvere og som følge heraf få lærlinge, blev slået sammen, og de samme to mestre måtte eksempelvis bedømme svendestykker fra dem, der var i lære som blikkenslagere, gørtlere, kobbersmede og guldsmede. I vore dage ville blikkenslagere og guldsmede nok have sig frabedt at have ansvaret for bedømmelse af hinandens svendestykker!

Teknisk Skole oprettedes 1868 på initiativ af Håndværkerforeningen. Der meldte sig 42 unge håndværkere, og der blev lagt ud den 16. oktober med foredrag af lærer P. C. Riis om dampmaskinen og dens anvendelse. Undervisningen omfattede 6 ugentlige timer, og den fandt i de første år sted i en ejendom i Torvegade og i den gamle skolebygning i St. Annagade, hvor der blev stillet et enkelt lokale til rådighed. Undervisningen strakte sig over vintermånederne, og der blev erlagt 4 kr. for hele sæsonen. Skolens første lærere var kateket Enkebølle og lærerne H. I. Larsen, C. A. Møller og P. C. Riis, der alle underviste gratis. En gang om ugen blev der holdt foredrag, og hertil havde Håndværkerforeningens medlemmer adgang. – Et par år måtte undervisningen indstilles, idet der manglede lærerkræfter i de tekniske fag, men det blev der rådet bod på, idet lærer Riis og malermester P. Holst gennemgik tegnekursus, og derefter kom der atter gang i undervisningen.

1890 opførte skolen egen bygning i St. Annagade over for rådhuset. Bygningen, der var tegnet af arkitekt R. Alfred Petersen, Odense, kunne indvies den 26. oktober samme år. Skolen, der i disse år havde omkring 60 elever, rummede 4 klasseværelser og bolig for den tilsynshavende, og udgifterne ved opførelsen havde beløbet sig til 20.000 kr.

Samtidig med skolens 25-års jubilæum kunne man fejre lærer Riis, der havde undervist i alle 25 år, og redaktør Pagh, der havde været formand i hele perioden. Omkring århundredskiftet undervistes der alle ugens aftener; overlærer Riis havde som inspektør ansvaret for skolens ledelse, og der undervistes desuden af lærer J. C. Povlsen og 4 af byens håndværksmestre.

Redaktør Pagh afløstes som formand af malermester Johs. E. Blangsted, og ved 50-års jubilæet i 1918 havde skolen kun haft disse to formænd. Skolen havde fortsat omkring 60 elever.

1. februar 1885 oprettedes på initiativ af Handelsforeningen en aftenskole for handelslærlinge, omfattende 6 ugentlige timer i dansk, regning og fremmedsprog. Der meldte sig i de første sæsoner kun godt en halv snes elever, og efter nogle års forløb indstilledes undervisningen. 1910 blev den genoptaget, atter på initiativ af Handelsforeningen.

Sildefiskeri ved Bogense omkring 1910: Fisker Iver Johansen er i færd med at røgte sine garn.

Fiskeri

I de tidligste folketællingslister for Bogense er der opført en del skippere, matroser, sømænd og færgfolk. I begyndelsen af 1800-tallet er der 10-12 såkaldte hovedpersoner, der har deres næring af søen. I midten af 1800-tallet er tallet steget til omkring 20, men dertil er kommet godt en halv snes såkaldte bi-personer, der er ansat hos dem, der ernærer sig af søen. Ingen kalder sig fiskere, men der er ingen tvivl om, at en del har drevet fiskeri. Hverken i årene før eller efter anlæg af havn er der dog tale om noget egentligt erhverv.

1869 omtales fiskeriet som »en Næringskilde, der ikke er bleven synderlig benyttet her i Byen«. Det skete i forbindelse med, at en fiskemester fra Odense havde rettet henvendelse til Handelsforeningen i Bogense og anmodet om økonomisk støtte, idet han havde planer om at slå sig ned i byen.

Der var med andre ord nogle muligheder, der hidtil ikke var blevet udnyttet, og der måtte da også indføres fisk til Bogense fra andre fynske kystbyer. Vi skal helt frem til 1897, før Bogense havde et så stort antal erhvervsfiskere, at de organiserede sig. Resultatet blev »Bogense Fiskeriforening«, der holdt stiftende generalforsamling den 24. januar. Det var foreningens formål at fremme fiskeriet i Bogense og nærmeste omegn, og foreningen var da heller ikke begrænset til byens egne fiskere.

Et billede af fiskeriet ved Bogense i årene efter århundredskiftet får vi af Landbrugsministeriets statistiske fiskeriberetning for finansåret 1904-05:

Sild 50.967 ol	30.879 kr.
Ål 33.667 pund	13.730 kr.
Torsk 89.231 pund	7.940 kr.
Hornfisk 5.565 snese	7.373 kr.
Øvrige	4.461 kr.
Ialt	64.383 kr.

1913 udviser fiskeristatistikken, at der i Bogense distrikt er fanget mere end 1.000 kg. af følgende slags fisk (sild og ål dog angivet i ol):

Sild	61.000 ol
Torsk	24.500 kg.
Ål	14.800 ol
Makrel	14.500 kg.
Rødspætter	5.500 kg.

1904-05 var der i distriktet, der strakte sig fra Bogense til Agernæs, registreret 49 erhvervsfiskere, 1913 30. I årene frem til verdenskrigen blev fiskeriet på Nordfyn betegnet som værende godt. Der taltes om et »sildeeventyr«, men det

fik som andre eventyr ende, og i den største del af mellemkrigstiden var der mindre gode kår for fiskeriet omkring Bogense. I midten af 1930'erne var der fremgang at spore, og i de følgende år kunne der passende tales om et »brislinsge-eventyr« hvert efterår, hvilket bødede på en ofte beskeden fangst på øvrige dele af året. For øvrigt overvejede Fiskerikontrollen i 1930'erne at standse fiskeri af brislinsger (små sild). – Det meste af mellemkrigstiden talte fiskerflåden i distriktet omkring et halvt hundrede både.

I dette århundrede har havnen i Bogense således haft betydning som fiskerihavn, og der har til tider været tilført ret gode fangster. I tilknytning til fiskeriet er oprettet flere virksomheder, i 1908 bl.a. et silderøgeri.

Der er både i første og i anden halvdel af 1800-tallet nævnt en skibstømmer og en bådebygger i Bogense, men der var ikke tale om noget større foretagende. I 1910 startede bådebygger Niels Nielsen en mindre virksomhed, men den brændte. Bådebygger Ejler Pedersen overtog 1925 stedet og opførte »Bogense Skibs- og Baadebyggeri«, der i dag videreføres af sønnen Bent Pedersen under navnet »Bogense Skibsværft«.

Værtshushold og gæstgiveri

På en del områder har Bogense som anført indtaget en beskeden plads blandt de danske købstæder. Det var dog ikke tilfældet, når det gjaldt antallet af beværtninger. 1908 offentliggjordes en liste over antallet af beværtninger i de enkelte købstæder i forhold til antallet af indbyggere, og Bogense indtog en smuk tredjeplads med 1 beværtning pr. 83 indbyggere. Havde Bogense blot haft en enkelt beværtning mere, havde den vel slået Præstø, der lå på førstepladsen med 1 beværtning pr. 79 indbyggere!

Senere på året kom der en ny beværterlov, og ifølge denne måtte byer med under 10.000 indbyggere have 1 beværtning pr. 300 indbyggere. Efter dette måtte Bogense have 8 beværtninger, men den havde 26! 1916 var antallet nået ned på 16, omkring 1940 på en halv snes.

Problemet var ikke af nyere dato. I slutningen af 1700-tallet var der i Bogense 3 værtshusholdere, hvoraf de 2 tillige var avlsbrugere. 1830-45 fik 3 borgerskab som værtshusholdere, i 1850'erne yderligere 3, og på det tidspunkt begyndte borgerrepræsentationen at blive tilbageholdende med at anbefale borgerskab som værtshusholder. Efter næringslovens ikrafttræden steg antallet støt, og da fhv. rugbrødsbager N. Hansen 1889 åbnede beværtning i sin ejendom i Adelgade, var det nr. 15, der kom til. Og det blev værre endnu: En oversigt fra 1896 viser, at Bogense havde 1 beværtning pr. 56 indbyggere, de øvrige fynske købstæder 1 beværtning pr. 83-107 indbyggere. Byrådet kunne ikke uden videre løse problemet; eksisterende beværtninger kunne ikke umiddelbart nedlægges, og efter århundredskiftet havde Bogense fortsat et stort antal beværtninger.

En egentlig gæstgivergård havde Bogense ikke i slutningen af 1700-tallet. 1. februar 1800 kunne Jacob Burchardt i Østergade annoncere følgende i Fyens Stifts Adresse-Avis: »Da her i Bogense ingen Gjæstgivergaard haves, saa anmeldes herved, at Tilrejsende kunne faa Logis hos mig, som stedse skal stræbe ved billig og brav Behandling at fortjene deres Tilfredshed, som betjene sig af min Leilighed«. 1825 fik farmaceut Kr. Matzen bevilling til at drive gæstgiveri i Bogense, men han udskiftede det hurtigt med et tilsvarende i Middelfart. 1830 fik købmand Rudebeck bevilling som gæstgiver, og året efter åbnede han sit gæstgiveri, ligeledes i Østergade, hvilket på grund af afstanden fra stranden blev betragtet som upraktisk for de rejsende.

Sin blivende gæstgivergård i Adelgade fik Bogense i 1850, og den fik hurtigt et godt ry på sig. Gården var bygget i 1822, og den havde haft købmændene Iver Fahnøe, Chr. Fr. Jantzen og P. A. Arnesen som ejere. 1850 blev gården overtaget af gæstgiver Fr. Andersen, der tillige havde bevilling som brændevinsbrænder. Byens borgere havde fået et samlingssted, og det blev centrum for mangt og meget. Det var her, de omrejsende teaterselskaber gav deres forestillinger; det var her, byens talrige foreninger samlede deres medlemmer; det var her, der afholdtes festmiddage, når en af byens købmænd kunne fejre 50-års jubilæum som borger; det var her, borgerrepræsentation og byråd samledes med indbudte gæster, når der havde fundet en højtidelig indvielse sted, og det var her, man markerede festlige begivenheder i familien. 1852 ombyggedes gæstgivergården, og 1895 opførtes en tilbygning med teatersal. Siden blev gæstgivergården omdøbt til »Bogense Hotel«.

1894 solgte Fr. Andersen gæstgivergården til garver Julius Blangsted, der i 1896 købte Behrendts Hotel i Middelfart. Siden havde gæstgivergård og hotel følgende ejere: købmand S. C. Quist (1896-1902), brygger H. P. Hansen (1902-05), R. P. Sørensen (1906-19), August Nielsen (1919-45).

En årrække drev købmand Søren Leth manufakturhandel i den ældre del af gæstgivergården, og en del af stueetagen var udlejet som kontor for landinspektør og sagfører. De lokaler, der var i denne del af bygningen, blev 1904 overtaget af Håndværkerforeningen, og her havde den møde- og samlingslokaler resten af perioden.

Af samlingssteder havde Bogense i midten af 1800-tallet yderligere »Hotel Kattegat«, der lå på hjørnet af havnepladsen og Adelgade og ejedes af restauratør Jacob Thiesen. Også her holdt en del af byens foreninger deres sammenkomster. Senere i århundredet indrettedes der garveri i bygningen, og det var ejeren, garver Julius Blangsted, der 1894 købte gæstgivergården.

I en af byens ældste bygninger i Østergade indrettedes siden restaurant »Landbohjemmet« (nu »Erik Menveds Kro«).

I 1800-tallet lå der 3 kroer i byens nærmeste opland: »Tyrekroen« (i daglig

tale kaldt »Skraldekroen« ved Odense-Bogense-landevejen, »Kalvekroen« ved Huggetvejen og »Studekroen« ved Slettens landevej. I begyndelsen af dette århundrede var kroholdet nedlagt i dem alle; først nedlagdes »Kalvekroen«, dernæst »Tyrekroen« og sidst »Studekroen«, der brændte 1910. Senere samme år blev de resterende bygninger solgt ved tvangsauktion.

En del af byens festlige arrangementer blev henlagt til Fredskoven, hvor restaurant »Belvedere« opførtes i 1862. 1925 åbnedes en pavillon i anlægget, og den blev drevet af hotelejer August Nielsen. Den afløstes 1934 af en større pavillon, »Arken«, der efter modernisering og udvidelse 1942 fremtrådte som en nydelig restaurant, der ikke mindst tiltrak sig opmærksomheden hos de mange fremmede, der kom til byen.

Bogense var blevet en turistby. – Mens man i 1800-tallet kunne læse om Bogenses rekord i antallet af beværtninger, kunne man i januar 1940 se følgende overskrift i Bogense Avis: »For faa Restauranter. Bogense har en Restaurant pr. 450 Indbyggere, og det er for lidt«. I samme forbindelse sattes maximumtallet på spiritusbevillinger i Bogense op fra 6 til 9!

Avlsbrug

Bogense har haft forholdsvis meget landbrugsjord inden for sine grænser, og den er blevet dyrket af byens egne beboere. Vest og øst for byen lå der en række øer og holme, men der er som nævnt foretaget flere inddæmninger, og landbrugsarealet er blevet væsentligt forøget.

Bymarken var byens ejendom, og brugerne betalte afgift til byen. Bymarken var opdelt i såkaldte gårdsejer, et begreb, vi for Bogenses vedkommende møder allerede i 1600-tallet. Måske har der fra tidernes morgen hørt et gårdseje til hver ejendom i byen, beregnet til græsning; en vedtagelse fra begyndelsen af 1600-tallet går i hvert fald ud på, at der må græsse et vist antal hoveder på et gårdseje. Der har oprindelig været en forbindelse mellem ejendom og gårdseje, men med tiden ikke fastere, end at et gårdseje – eller en del deraf – kunne sælges eller på anden måde overdrages til andre. Endvidere havde man mulighed for at leje sit gårdseje ud.

Indtil udskiftningen, der for Bogenses vedkommende fandt sted 1804, var fællesskabet det fremtrædende princip for jordens dyrkning. På dette punkt har forholdene ikke været anderledes end i de omkringliggende landsbyer.

I forbindelse med udarbejdelsen af Christian V's matrikel af 1688 foretoges der – med henblik på et reelt grundlag for beskatning – en opmåling af hvert stykke landbrugsjord i Danmark, og det gjaldt også Bogenses byjord. Resultatet blev ført til protokols, for opmålingens vedkommende i såkaldte markbøger, for takseringens vedkommende i såkaldte modelbøger. Det omfattende mate-

riale opbevares på Rigsarkivet, og det er den bedste kilde, når det drejer sig om dyrkningen af byjorden, indtil udskiftningen fandt sted 1804.

De fleste fynske landsbyer havde 3 hovedmarker: rugvang, bygvang og fælled. For Bogenses vedkommende gjorde særlige forhold sig gældende, og her var bymarken inddelt i 9 marker, der – efter jordens beskaffenhed – dyrkedes i 2 eller 3 år og hvilede i 2, 4 eller 6 år. De enkelte marker var inddelt i skifter, disse igen i agre.

	Antal skifter	Antal agre
Kappelsmarken	7	143
Store Alminde-Mark	1	81
Over Alminde-Mark	1	70
Lille Ny-Mark	4	122
Lille Alminde-Mark	6	92
Gammel-Mark	15	229
Store Ny-Mark	2	163
Fogense Mark	3	164
Store Stegø	4	174
Ialt	43	1238

På Æbelø var jorden inddelt i 15 skifter med ialt 93 agre.

De enkelte skifter havde navne. I Bogense var det ikke så udpræget som i almindelige landsbyer, idet man oftest nøjedes med at angive den geografiske placering, eksempelvis den øverste dild, den mellemste dild, den nederste dild, det nordre stykke, det søndre stykke osv.

Agrene kunne variere meget i størrelse: I Store Alminde-Mark var således størsteparten af de 81 agre 400-600 alen lange, 18-24 alen brede med en gennemsnitsstørrelse på ca. 10.000 kvadratalen, svarende til 0,7 tdr. land. I Lille Ny-Mark var størsteparten af de 122 agre 200-300 alen lange, 10-14 alen brede med en gennemsnitsstørrelse på godt 3.000 kvadratalen, svarende til 0,2 tdr. land. Den mindste ager var på 506 kvadratalen, den største på 13.670 kvadratalen (14.000 kvadratalen = 1 td. land).

De enkelte brugere havde i gennemsnit en snes agre at dyrke, fordelt i de forskellige skifter. Efter bonitet var landbrugsjorden inddelt i 4 sorter: 1) god eller middel jord, tilsået med byg eller rug, 2) ringe jord, tilsået med byg eller rug, 3) god jord, tilsået med havre, blandkorn eller hvede og 4) middel eller ringe jord, tilsået med havre, blandkorn eller hvede. For Bogenses vedkommende var langt den største del klassificeret i 2. og 4. sort. Ialt drejede det sig i 1700-tallet om ca. 110 tdr. land agerjord, hvortil kom engarealer og andre mindre mål.

Owner	Item 1	Item 2	Item 3	Total Area
+ Rant Basse	10	100	10 1/2	1822 1/2
+ Hiere Rasmussen	15 1/2	190	15 1/2	2921 1/4

I forbindelse med matrikuleringen i 1680'erne blev hver eneste af bymarkens 1238 agre opmålt og takseret. 2 af agrene i Kappelsmarken tilhørte eksempelvis Anders Basse og Hiere Rasmussen. Agrenes længde og bredden i hver ende er anført og arealet udregnet, henholdsvis 1822½ og 2921¼ kvadratalen, tilsammen 0,3 td. land.

Bymarken var inddelt i 81 gårdsejer, jvf. byfogedens indberetning 1789. Ved matrikuleringen 1688 var der 58 lodsejere, incl. kirke og skole samt borgmester Hans Jørgensens arvinger, der ejede Æbelø, og antallet varierede ikke meget fremover. I gennemsnit havde brugerne af gårdsejerne et par tønder land at dyrke; enkelte havde 5 tdr. land, enkelte kun 1/2 tdr. land. Det kom til udtryk i matrikuleringen, hvor 8 havde 2-3 tdr. hartkorn, 9 1-2 tdr. hartkorn og resten under 1 td. hartkorn. – 1816 udviser en oversigt i rådstueprotokollen, at der er 52 brugere af bymarken, hvoraf 8 har 2-5 tdr. hartkorn, 12 1-2 tdr. hartkorn, resten under 1 td. hartkorn. Den samlede matrikulering beløb sig 1688 til 63 tdr. 6 skp. og 2 fdk.

Som i andre samfund, hvor dyrkning af jorden har spillet en rolle, har fællesskabet været det bærende princip. Avlsbrugerne, som de, der har dyrket Bogenses jord, altid har betegnet sig, måtte med passende mellemrum samles for at planlægge jordens drift. Visse regler har været gældende, og de har været nedfældet som »vider og vedtægter«, sådan som vi kender dem fra en lang række bylove. En sådan foreligger fra Bogense fra 1704 med revisioner fra 1741 og 1778, og her er formuleret regler for fælles anliggender vedrørende den årlige drift, afholdelse af stævne på et bestemt sted på Kappelsmark Voldermissedag (Valborgdag, 1. maj), valg af oldermænd og hjælpere til at bestyre markvæsenet og holde tilsyn med gærderne, fastsættelse af bøder, såfremt de enkelte vedtægter ikke overholdes etc. Det gik på omgang at være oldermænd. Bogense er for øvrigt en af de forholdsvis få byer, hvor oldermænd fik en form for løn: ret til græsning af 2 høveder uden vederlag samt 1 rdl. i rede penge.

Den side af byens næringsliv, der har vedrørt landbrugsdriften, har således

ikke afvejet fra livet i landsbyerne under fællesskabet. Avlsbrugerne har haft egne vedtægter, og de har så vidt muligt klaret egne problemer uden indblanding fra myndighedernes side.

Kørne græssede på Fælleden, der strakte sig over Storkenhøj, Hedekrog og Kræmmerkrog. Det var et areal på ca. 140 tdr. land, hvortil kom en strækning på 200 tdr. land, som ofte var oversvømmet, men uden tvivl kunne inddæmnes. Der var på Fælleden ret til græsning af 1½ hoved pr. gårdseje. Spørgsmålet var blot, om brugerne af gårdsejerne alene havde ret til at gøre brug af Fælleden. Det blev aktuelt i 1791, hvor 116 af byens borgere gjorde gældende, at de havde samme ret til at gøre brug af Fælleden som brugerne af de 81 gårdsejer. Byfogeden var interesseret i at få bragt orden i græsningsproblemerne på Fælleden. Han forelagde problemet for stiftamtmanden, og der blev nedsat en kommission bestående af landsdommer Hans Koefoed og stiftlandinspektør J. N. Berg. Spørgsmålet, der skulle afgøres, var altså i princippet, om Fælleden tilhørte samtlige indvånere i Bogense eller kun var tillagt gårdsejerne. Forskellige prokuratorer varetog de to parter interesser, og sagen stod på et helt år.

Fælleden var matrikuleret for sig selv og indtog således en særstilling. Det var nok det, der blev afgørende, idet den salomoniske dom kom til at gå ud på, at Fælleden tilhørte brugerne af gårdsejerne og andre private jordbrugere i byen, og at samtlige jordbrugere havde ret til græsning.

Når problemet var større end andre steder, skyldtes det disse for Bogenses vedkommende helt specielle gårdsejer, der ikke længere fulgte de enkelte ejendomme, men var i fri handel, så at den enkelte avlsbruger kunne disponere over flere gårdsejer.

Det blev erkendt fra alle sider, at fællesskabets princip med inddeling af de enkelte marker i skifter og agre og placering af den enkelte avlsbrugers agre, svarende til et samlet areal på et par tønder land, på op til en snes forskellige steder rundt omkring byen, var en såre upraktisk foranstaltning. De enkelte avlsbrugere skulle have deres jord samlet i færre større lodder, og dette princip gennemførtes for hele landets vedkommende ved *udskiftningen* i slutningen af 1700-tallet. Byernes markjord blev udskiftet forholdsvist sent. Udskiftningen af jorderne i sognene omkring Bogense var tilendebragt 1798, men for Bogenses vedkommende fulgte udskiftningen først 1804. De noget større jordlodder, der nu fremstod, fordeltes mellem lodsejerne, og omkring 1820 fulgte inddæmninger vest og øst for byen, hvorved arealet forøgedes med ca. 330 tdr. land (jvf. si. 14).

Af udskiftningskortet fremgår det, at de mange hundrede agre samledes i ca. 150 lodder, og derved kunne princippet følges: Hver lodsejer havde ret til at få sin andel i byens marker udlagt samlet på højst 3 steder.

Udskiftningen kunne foretages ved det såkaldte blok-princip. Avlsbrugerne var bosat i selve byen, og det var de færreste af dem, der havde landbrug som hovederhverv. De var ikke interesseret i at flytte til det sted, hvor evt. den største jordlod lå, sådan som det skete i mange landsbyer. De blev i byen, hvor de drev handel eller håndværk, og havde fortsat avlsbrug som bibeskæftigelse.

Det må dog understreges, at avlsbruget var en ikke uvæsentlig del af byens næringsliv. Flere var i besiddelse af flere gårdsejer, og indtægterne herfra kunne være en god støtte, ikke mindst i vanskelige år. Ved siden af handel eller håndværk kunne der holdes en del kreaturer, hvad forskellige tællinger fra 1800-tallet og første halvdel af 1900-tallet viser:

	1838	1871	1921
Heste ...	86	122	124
Køer	230	351	472
Svin	30	263	293
Får	258	533	94

Antallet af avlsbrugere lå i 1800-tallet på 50-60. Ved en arealtælling 1929 er for Bogense kommune anført 68 avlsbrugere, der dyrkede et samlet areal på 880 tdr. land. Hovedafgrøderne var de almindelige kornsorter og i mindre omfang kartofler, ærter og raps. Fra 1838 findes der en opgørelse, der viser, at købstadsjorden var tilsået med 42 tdr. hvede, 80 tdr. rug, 108 tdr. byg, 70 tdr. havre, 12 tdr. boghvede, 20 tdr. kartofler, 16 tdr. raps og 10 tdr. ærter og anden bælgsgød.

Som et kuriosum kan det nævnes, at de to første damp-tærskværker kom til Nordfyn i 1878. De havde været demonstreret ved en landbrugsudstilling i Svendborg, og de erhvervedes af forpagteren på Zastrow og to bogensere, landinspektør Heie og købmand Th. Petersen. De udlejede deres vidundermaskine til en pris af 30-50 øre pr. tønne korn, og den sås første gang i anvendelse på Christianslund.

Som det ofte er set, var en del af bymarken tillagt en eller flere af byens embedsmænd. De var brugere af et bestemt areal, og udbyttet udgjorde en del af deres løn. I Bogense var som tidligere nævnt et stykke jord tillagt borgmesterembedet, og det overgik senere til byfogedembedet. Det drejede sig om 12 tdr. land, benævnt Borgmesterloden; den gav som nævnt anledning til en strid i 1890, og det var i den anledning, at man – på grundlag af et tingsvidne fra 1695 – fandt frem til, at det var byens oprindelige tyrejord, hvor »tilforn Borgmester

St. Annagade før opførelsen af Teknisk Skole i 1890. Ejendommen til venstre ejedes indtil slutningen af 1880'erne af købmand C. P. Buch, der ses i butiksdøren. Mange af byens handlende ejede et eller flere af byens gårdsejer, og købmand Buch havde så megen jord, at han havde køer og heste i samme omfang som en normal bondegård. Til forretningen hørte yderligere et brændevinsbrænderi.

alletider deraf Vinter og Sommer holdt tvende Tyre til Byen«. Trods protest fra statens side betragtedes lodden som værende kommunens, og 1890, hvor borgmester Nissen fratrådte embedet som byfoged og borgmester, bortforpagtedes den. 1917 var det på tale at sælge jorden, men man kom i byrådet til det resultat, at det næppe var god politik at sælge et stykke jord så nær byen, idet det sandsynligvis ville kunne anvendes til bedre formål. – Området, der ligger ved Huggetvejen, benævnes i dag »Borgmesterløkken«.

For dyrkning af jorden svarede der på grundlag af en forordning af 1811 bygafgift til kommunen. Hen mod slutningen af 1800-tallet blev afgiften, der beregnedes på grundlag af kapitelstaksten, foreslået afløst af en fast ydelse over en årrække eller en kontant afløsningssum, og det kom for Bogenses vedkommende til at stå på over en snes år. De første indbetalinger til kommunekassen som afløsning for bygafgiften foretoges i 1894. Ialt drejede det sig om ca. 500 tdr. land á ca. 50 kr., og den sidste afløsning blev foretaget omkring 1910. De sidste, der afløste bygafgiften, betegnede sig markbeboere. Billedet var ved at

ændre sig: Håndværkerne opgav med årene avlsbruget som bibeskæftigelse; de, der drev jorden, havde landbrug som hovederhverv, og med årene øgedes antallet af bebyggelser i kommunens landdistrikt (Fogense, Gungerne, Tyrekrog, Kræmmerkrog).

Trods status som købstad blev Bogense på flere områder centrum for omegnens landbrug. Byen fik andelsmejeri og andelslagteri (jvf. si. 127), og »Det nordligste Fyns Landboforening«, der stiftedes 1872, holdt størsteparten af sine møder i Bogense. Byens handel og industri følte sig nært knyttet til landbruget, og det kom bl.a. til udtryk ved, at det var en af byens købmænd, A. Detleffsen, der var kasserer for Landboforeningen.

Til eventuel erstatning for en afstået jordlod kunne byens håndværkere og andre erhverve sig en kolonihave, idet der under 1. verdenskrig udstykkedes 40 havelodder syd for Slettens Landevej. Siden etableredes der yderligere et kolonihaveanlæg på kommunens jord på den anden side af landevejen. 1936 købte kommunen den gamle skovridergård, og her indrettedes 30 små plantager med hver 32 frugtræer. Kolonien, der i praksis fungerede som de øvrige anlæg, var den første af sin art herhjemme.

Sin første have med frugtræer havde Bogense fået allerede i 1820'erne. Det var byens møller, Jeppe Clemensen, der havde ladet den anlægge, og dertil kom en humlehave og et poppelhegn, som han lod plante for egen regning indtil det sted, hvor bymarken hørte op. For sit haveanlæg og den smukt anlagte allé modtog mølleren 1829 et sølvbæger med inskriptionen »For ufortrøden Stræbsomhed«. – Omtrent samtidig opfordrede kancelliet byerne til at lade anlægge »Hauge-Colonier«. Der blev i Bogense holdt et møde i november 1830, men ingen var tilsyneladende interesseret i at afgive jord til formålet, og der kom ikke mere ud af den sag.

Den 5. juni 1873 holdt landboforeningen det første dyrskue på Nordfyn. Det foregik på markedspladsen uden for Bogense, og der fremstilledes 29 heste, 16 tyre, 5 samlinger af kvæg, 4 søer, 7 får og 6 væddere. 1873-1939 afholdt foreningen dyrskue 51 gange, deraf 25 gange i Bogense, 12 gange i Skamby og 9 gange i Otterup. I begyndelsen afholdtes enkelte dyrskuer i Søndersø, Hjadstrup, Kappendrup og Nr. Højrup, men efterhånden blev der tradition for, at Bogense var det foretrukne sted hvert andet år. Otterup og Skamby lå mere centralt, men større arrangementer blev som regel henlagt til Bogense. En ny dyrskueplads mellem Grønnevej, Gyldensteensvej og Stegøvej blev anlagt 1937.

Af betydning for oplandets tilknytning til Bogense har det også været, at byen gennem årene har haft en *mel- og grynmølle*:

Kappelmøllen blev opført for flere hundrede år siden på det sted, hvor der har ligget et Sankt Jørgens kapel. Et sådant nævnes i Bogense i 1517 og har for-

mentlig været tilknyttet en Sankt Jørgensgård, sådan som sygehuse for spedalske betegnedes. Disse lå som regel uden for byerne, jvf. Kappelsmøllegårdens placering syd for byen. Møllen brændte 1838, 1845 og 1866, men genopbyggedes hver gang. Sidste gang blev mølleren mistænkt for at have påsat branden. Møllen brændte natten mellem den 24. og 25. marts. Allerede den 21. april kom der hos byens boghandler en skillingsviser i handelen med titlen »En ganske ny og sørgelig Vise om den Ildebrand, som Natten mellem den 24. og 25. Marts ødelagde Bogense Veirmølle. Melodi: O Ægtestand, o kjære Ægtestand faldera«. Visen, der var forfattet af Hans Nielsen, Ladegård, kostede 4 skilling. Hvor populære den slags viser var, viser den kendsgerning, at 2. og 3. oplag allerede udkom henholdsvis 24. april og 4. maj.

1893 solgtes Kappelsmøllen ved tvangsauktion. Køberen solgte den allerede dagen efter til ejeren af Nedermølle i Skovby sogn, der lod den nedlægge.

I Forstaden lå i gamle dage yderligere en mølle, kaldt *Stampemøllen*. Her blev det hjemmegjorte tøj stampet (behandlet med særlige redskaber med det formål at blødgøre stoffet), og møllen havde sin naturlige plads ved bybækken. Møllen er formentlig nedlagt engang i 1800-tallet.

Andelsvirksomheder

Andelsbevægelsen vandt indpas i selve købstaden, idet de virksomheder, der havde det nærmeste opland som leverandører, ofte blev anlagt inden for bygrænsen.

Forslag om opførelse af et *andelsmejeri* i Bogense fremkom i 1892, og virksomheden startede 1. juni 1893 med 65 andelshavere, hvoraf en del var byens handlende, der fortsat havde en del kvæg. En betydelig del af mælken kom fra Christianslund og Harritslevgård, hvis henholdsvis ejer og forpagter indtil 1913 var formand for mejeriet.

Det fungerede ved periodens slutning med godt 90 andelshavere med et samlet antal køer på ca. 800. Ved 50-års jubilæet i 1943 havde mejeriet kun haft 2 bestyrere: Rasmus Rasmussen (1893-1912) og P. Villemoes Rasmussen (1912-57). – Produkter fra mejeriet fik byens indbyggere leveret ved døren, efter at der 1905 var anskaffet mælkevogn. – Bogense Mejeri blev nedlagt 1979.

Forslag om at anlægge et *andelsvineslagteri* i Bogense blev fremsat ved »Nordvestfyns Svinesalgforenings« generalforsamling i Skovby den 17. maj 1896. Primus motor i foretagendet var Christianslunds ejer, O. Langkilde, der valgtes til Slagteriets formand ved den konstituerende generalforsamling den 20. juni samme år. Samtidig valgtes et repræsentantskab med medlemmer fra 15 nordfynske sogne.

Bygningerne opførtes, og den 15. december foretoges den første prøveslagt-

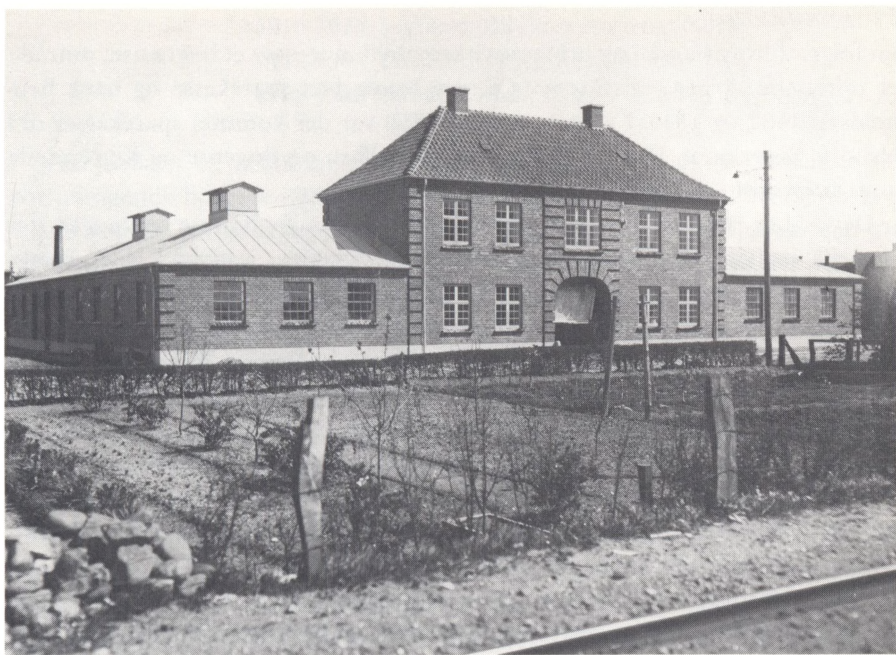
ning, og det blev en festdag! Forpagter Morten Nielsen, Stegø, havde besluttet, at han ville levere den første gris. Han pyntede sin vogn og placerede sin 300-punds gris midt på den. Ved ankomsten til byen musicerede byens orkester, og gris og hidtidig ejer blev i procession ført til det nye slagteri. Her led grisen en brat død, og de følgende dage stod menuen i en række hjem i Bogense på flæskesteg og »revelsben«.

Driften begyndte den 1. januar 1897, og virksomheden voksede støt. Efter 5 års forløb havde slagteriet 1.100 andelshavere, og der havde i gennemsnit været slagtet 8.600 svin pr. år. Det var, hvad man havde regnet med fra starten, men slagteriet havde kapacitet til mere, hvilket de følgende årsregnskaber udviser: 1902-11 slagtedes i gennemsnit godt 10.000 svin om året, hvorimod der i perioden 1912-17 var tale om en betydelig stigning, idet der i gennemsnit slagtedes knap 20.000 svin om året. Følgerne af verdenskrigen reducerede antallet af slagtede svin betydeligt. I løbet af tyverne noteredes der dog pæn fremgang. Antallet af andelshavere var fordoblet siden århundredets begyndelse, og omkring 1930 var der tale om en betydelig tilførsel af svin. Rekord blev sat i 1932, hvor der slagtedes 61.004 svin. Slagteriet havde gennem årene haft et pænt driftsoverskud, og der var foretaget flere moderniseringer og udvidelser. 1935 udvidedes driften med kreaturslagteri og pølsefabrik, og det skal uden tvivl ses i relation til den regulerede svineproduktion. 1933 var der indført svinekort, og 1934-39 slagtedes der i gennemsnit kun 31.000 svin om året på slagteriet i Bogense, hvad der svarer til nedgangen på andre slagterier.

Som driftsleder og direktør ansattes ved slagteriets start den hidtidige bestyrer af Odenses ældre svineslagteri, Claus Mortensen, og han afløstes 1906 af sin søn, Carl Mortensen, der var startet som bogholder i firmaet i 1896. 1901 afløste gdr. Jacob Jensen, Rostrup, O. Langkilde som formand for bestyrelsen, og han beklædte denne post i mere end 25 år.

Opførelsen af et *offentligt slagtehus* i Forstaden og i tilknytning dertil en offentlig badeanstalt vedtoges af byrådet i 1926, og de blev taget i brug i maj det følgende år. Slagteriet kunne benyttes af omegnens slagtermestre, og de havde behov for et sådant. Alene den første måned foretoges 150 slagtninger. Kødet fra de slagtede dyr solgtes via forretninger, og det primære formål var at sikre en effektiv kødkontrol. Slagtehuset var kommunalt, og det blev fra byrådets side i slutningen af 1930'erne bragt på bane at nedlægge det, da det gav underskud. Slagterne mente imidlertid ikke at kunne undvære det, og på grundlag af deres protest besluttede man at bevare det.

I 1907 startede i Bogense på andelsbasis et såkaldt *fællesbageri*. Selv om 250 aktionærer i byen og omegnen stod bag, kom det allerede efter to års forløb i økonomiske vanskeligheder, og der gik ikke længe, før virksomheden blev erklæret konkurs. Denne andelsvirksomhed fik således kun kort levetid.

Byens offentlige slagtehus i Enggade, der toges i brug i maj 1927. *

Pengeinstitutter

En følge af livlig handel og erhvervsvirksomhed inden for et begrænset område er oprettelse af pengeinstitutter. Odense havde fået sparekasse og bank henholdsvis 1832 og 1846. I årene omkring 1850 var der kommet sparekasser til i Nyborg, Svendborg, Fåborg, Assens og Middelfart, og Bogense og Kerteminde kom atter sidst i rækken.

Det ældste pengeinstitut i Bogense er »Sparekassen for Bogense og Omegn«, der startede sin virksomhed den 5. april 1854. Byfogeden, justitsråd H. K. Baadsgaard, havde den 1. februar samme år indkaldt til et møde på Bogense rådhus, og heri deltog 3 af byens købmænd, H. Barfoed, H. V. E. Jantzen og Moses Jacobsen, apoteker F. L. Richter og godsforvalter S. T. Krarup, Birkholm. De viste alle sagen interesse, indskød hver 100 rdl. som garantikapital og kom siden til at udgøre sparekassens første direktion og tilsynsråd.

Kassen havde åbent et par timer hver onsdag, hvor et af direktionens medlemmer efter tur var til stede. Det første år udviste regnskabet et underskud på 15 rdl., hvilket ikke var nogen opmuntring for direktionen, der havde udført arbejdet gratis. Allerde næste år udviste regnskabet et overskud på 618 rdl., og der kunne fremover udbetales løn til forretningsføreren.

I starten holdt sparekassen til på rådhuset. I oktober 1855 flyttede den til to lejede lokaler i ejendommen Adelgade 42, som sparekassens første forretningsfører, by- og herredsfuldmægtig F. C. Meldal samme år havde overtaget efter sin svigerfader, byfoged Baadsgaard. 1887 overtog sparekassen bygningen og lod den ombygge og forsyne med en etage, hvor der indrettedes lejlighed til forretningsføreren.

1909 købte sparekassen den ejendom i Adelgade, som slagter Meyer Levinsohn havde beboet i nær 50 år og 1897 havde afstået til barber Lemming. Ejendommen blev revet ned, og sparekassens nuværende bygning blev opført. Sparekassen kunne holde flyttedag i september 1911, hvorefter den gamle bygning afhændedes til Fyns kommunale Telefonselskab, der indrettede ny telefoncentral her.

1941 erhvervede sparekassen en tilstødende ejendom i St. Annagade; der foretoges ombygning og renovering, og nye lokaler kunne tages i brug i 1943.

Sparekassen lededes de første år af en forretningsfører, og siden oprettedes der stillinger som kasserer, bogholder og revisor. Fra sin start og indtil sammenlægning med Sparekassen Fyn i 1968 og Bikuben i 1973 har den haft følgende forretningsførere og direktører:

1854-1858 by- og herredsfuldmægtig F. C. Meldahl

1858-1897 prokurator Sophus Møller

1897-1915 sagfører Antonius Christensen

1915-1923 sagfører, direktør Andreas Nørby
1923-1965 direktør Georg Rasmussen
1965-1980 direktør Ejnar Kruse

Ved jubilæer og andre lejligheder har sparekassen oprettet legater til fordel for trængende borgere i Bogense. Legater, oprettet i 1892 og 1904, bærer købmand Harald Barfoeds og prokurator Sophus Møllers navne. Sparekassen har på denne måde villet mindes to af sine betydningsfulde medarbejdere: Harald Barfoed var medlem af direktionen 1854-94, og Sophus Møller var forretningsfører 1858-97 og fortsatte som medlem af direktionen indtil 1905. En tilsvarende årrække var Ejnar Kruse knyttet til sparekassen, 1930-65 som bogholder, 1965-80 som direktør.

Sit næste pengeinstitut fik byen i 1897 i form af »Bogense Bank«. Håndværkerforeningen havde i januar året før arrangeret et foredrag om en eventuel håndværkerbank i byen, og det fulgtes op af et godt besøgt møde den 1. marts, hvor deltagerne viste sagen stor interesse. Der nedsattes et udvalg, og den følgende sommer tegnedes der en aktiekapital på 50.000 kr. Der blev lejet lokale i baggården til ejendommen Adelgade 50, hvor by- og herredsfogedkontoret tidligere havde haft til huse, og den 8. september 1897 kunne der holdes stiftende generalforsamling med valg af bestyrelse og repræsentantskab.

Den første bestyrelse kom til at bestå af følgende af byens fremtrædende borgere, der samtidig kan betragtes som bankens stiftere: købmand J. Henriksen, købmand G. V. Larsen, branddirektør C. M. Møller, tømremester J. Petersen, malermester Johs. Blangsted, sagfører P. Theill og fhv. købmand J. Schiønmann.

Sidstnævnte, der havde drevet manufakturhandel i Sorø og 1888 var flyttet til Bogense, var den egentlige initiativtager, og han valgtes til formand for bestyrelsen. Han døde 1902 og efterfulgtes som bestyrelsesformand af købmændene J. Henriksen (1902-10), G. V. Larsen (1910-34) og Ellef Hansen (1935-57). 1920 fik banken administrerende direktør, og hertil udnævntes Th. Maas, der havde været bogholder i banken siden 1902.

Banken begyndte sin virksomhed under beskedne former den 9. november 1897 med daglig kontortid fra 11 til 12 og fra 4 til 6. Dog udviste det første årsregnskab et overskud på 3.028 kr. Med årene blev forholdene her for trange, og 1909 flyttede man til cigarfabrikant V. Nielsens ejendom i Adelgade. 1927 udvidedes ejendommen, og de forhåndenværende lokaler moderniseredes. Med årene oprettedes filialer i Brenderup (1918), Sørslev (1919), Skamby (1920), Roerslev (1941), Veflinge (1941) og siden i flere andre nordfynske byer. Egen bygning fik banken i 1952.

1936 blev »Bogense Bank« slået sammen med »Nordfyns Handels- og Landbobank«.

1908 købte tobaksfabrikant V. Nielsen et ældre hus i Adelgade. Han lod det nedrive og opførte en ejendom, hvor han selv indrettede forretning og udlejede lokaler til Bogense Bank, der havde begyndt sin virksomhed under beskedne former i 1897 i baggården til ejendommen Adelgade 50. Banken fik egen bygning i 1952.

Denne bank stiftedes den 18. marts 1919 og begyndte sin virksomhed den 2. juni samme år i ejendommen Østergade 16. Til formand for bestyrelse og repræsentantskab valgtes gdr. Chr. Jervelund, Engeldrup. 1922 overtog direktør J. Jensen den daglige ledelse efter C. P. Jørgensen.

Byen havde således to banker, og for at undgå konkurrence besluttedes det 1936 at slå de to banker sammen med virkning fra 1. oktober 1936. »Bogense Bank«, der var den største, beholdt sit navn og sine lokaler. De to bankers personale blev slået sammen, og det samme gjaldt stort set repræsentantskab og bestyrelse. Direktøren for »Bogense Bank«, Th. Maas, var død samme år, og »Handels- og Landbobankens« hidtidige direktør, J. Jensen, blev ledende direktør for den nye bank.

Ved de to pengeinstitutters jubilæer i 1947 og 1954 er der udarbejdet omfattende skrifter af henholdsvis overlærer Poul Christensen, tidligere Bogense, og museumsdirektør Svend Larsen, Odense, og interesserede vil her kunne læse nærmere om sparekassens og bankens pekuniære virksomhed gennem henholdsvis 100 og 50 år.

For at få indtryk af udviklingen anføres i denne forbindelse byens pengeinstitutters samlede udlån gennem tiderne:

1860:	132.425 rdl.
1870:	304.117 rdl.
1880:	1.404.296 kr.
1890:	1.898.658 kr.
1900:	3.018.301 kr.
1910:	4.822.395 kr.
1919:	9.339.814 kr.
1930:	11.390.731 kr.

Sluttelig skal det nævnes, at der en årrække også har eksisteret en *spareforening* i Bogense. Den begyndte sin virksomhed 1871 med opkrævning pr. bud. Alene det første halvår var der 204 indskydere, og der indsamledes 2.268 rdl., der indsattes i sparekassen. Foreningen eksisterede i nær 70 år og tilskyndede ved sit virke folk til at spare en skilling op. Ved foreningens ophør i 1937 overgik dens midler til Bogense byråd, der lod dem indgå i et fond til oprettelse af et alderdomshjem i byen.

Byens indtægter og udgifter

Borgerne stiller krav til deres by, – til gengæld må de svare skat. »Byens tyng« har altid hvilet på borgerne, og man har altid bestræbt sig på at få den fordelt så retfærdigt som muligt. Der har altid været taget hensyn til de enkelte skatte-yderes forhold, og den velstående er blevet pålignet mere skat end den mindre bemidlede. Der har gennem tiderne været tale om forskellige ligningsprincipper, og dem vil der blive redegjort for for Bogenses vedkommende i følgende afsnit. Magistrat, takserborgere og særlige kommissioner har haft ansvaret for ligningen, og det har i Bogense forholdt sig som andre steder: Borgerne har altid opfattet det som en tung byrde at skulle svare skat, og der har altid været nogle, der har følt, at de har skullet yde for meget i forhold til andre.

Indtægter og udgifter

Et indtryk af »byens tyng« får vi ved at gennemblade byens regnskaber. Kæmnerprotokollen er bevaret fra perioden 1823-39; Bogense Avis begyndte at udkomme i slutningen af 1850'erne, og ad den vej har vi tillige oversigt over byens økonomiske forhold fra 1856 til 1869, fra hvilket år kommunale regnskaber er bevaret.

1823-39:

De 17 årsregnskaber, der er indført i kæmnerprotokollen, udviser en gennemsnitsindtægt på 1.500 rdl. (højeste årsindtægt: 2.146 rdl. – laveste årsindtægt: 1.305 rdl.) og en gennemsnitsudgift på 1.360 rdl. (højeste årsudgift: 1.882 rdl. – laveste årsudgift: 1.167 rdl.). Samtlige årsregnskaber udviser overskud (højeste overskud: 264 rdl. – laveste overskud: 75 rdl.).

På indtægtssiden figurerer de såkaldte »bestemte indtægter« (leje af reberbane, accisegodtgørelse og stادهpenge), afgifter for erhvervelse af borgerskab, mulktter til kæmnerkassen samt indkomne skatter. Der pålignedes i gennemsnit 1.125 rdl. om året.

På udgiftssiden figurerer som »bestemte udgifter« løn til byskriver, jordemoder, politibetjent, tambur, brandinspektør og vægttere, blandt »ubestemte udgifter« vedligeholdelse af rådstuen, udgifter til brandvæsen, vandvæsen, brolægning, reparation af byens gader, mundering til politibetjent og vægttere, og dertil kom bidrag til skarpretter, dåreanstalt, tvangsarbejdshus, befordring af stiftsfysikus og andre embedsmænd m. v.

Indtægter

1. Beholdninger fra forrige Aar	77 rdl.	2 mk.	11½ skil.
2. Byens bestemte Indtægter (Reberbanen, Accisegodtgjørelse, Stadepenge m.v.)	58 rdl.	1 mk.	15 skil.
3. I Anledning af Borgerskabs-Erhvervelse	1 rdl.	3 mk.	8 skil.
4. Ved Paaligning paa Indvaanerne	1111 rdl.	1 mk.	12 skil.
5. Multker til Kæmnerkassen	0 rdl.	0 mk.	0 skil.
6. Arresthusleie	19 rdl.	4 mk.	4 skil.
7. Leie af Græsning paa Skrænten	4 rdl.	0 mk.	4 skil.
8. For en Raadstuen tilhørende solgt Kakkelovn	12 rdl.	3 mk.	0 skil.
9. Modtaget fra Stiftamtet de 2/3 Dele af forskudsvis gjorte Udbetaling for Apoteksvisitation i 1836	5 rdl.	0 mk.	7 skil.
10. Udgifter i Anledning af Stænderdeputerede	157 rdl.	5 mk.	15 skil.
Ialt	1447 rdl.	5 mk.	8½ skil.

Udgifter

1. De reglementerede og bestemte Udgifter			
a. Indkvarteringshielpeskatter for 1837	150 rdl.	4 mk.	0 skil.
b. Skriverpenge til Amtstuen	5 rdl.	0 mk.	0 skil.
c. Kontingent til Odense Tugthuus	16 rdl.	0 mk.	0 skil.
d. Byskrivers løn	20 rdl.	0 mk.	0 skil.
e. Indroulleringschefens Quarterpenge	7 rdl.	3 mk.	0 skil.
f. Gjordemoderens Løn og Huusleie	62 rdl.	0 mk.	0 skil.
g. Politibetjentens Løn	30 rdl.	0 mk.	0 skil.
h. Dito for at ringe med Raadstueklokken	5 rdl.	0 mk.	0 skil.
i. Forrige Politibetjents Pension	40 rdl.	0 mk.	0 skil.
k. Borgertambourens Løn	8 rdl.	0 mk.	0 skil.
l. Brandinspektorens Dito	30 rdl.	0 mk.	0 skil.
m. Den Kongelige Kasse i Anledning af Provinsialstændernes Forsamling	184 rdl.	4 mk.	11 skil.
n. Vægternes Løn	161 rdl.	4 mk.	0 skil.
2. Betalt til andre Byers Kæmnerkasse (Middelfart, Odense, Kerteminde)	34 rdl.	0 mk.	9½ skil.
3. Ubestemte Udgifter:			
Brændsel, Lys, Reparationer og Materialer til Raadstuen			
Brand- og Vandvæsenet angaaende			
For Broelægning og Reparationer paa Byens Gader			
For Politibetjentens og Vægternes Munderinger			
Til Byens Tambour for Bekjendtgørelse			
i Byens Affairer, ialt	443 rdl.	1 mk.	14 skil.
4. Betalt den Del af uviste Indtægter, som Byen giver fra sig	4 rdl.	4 mk.	6 skil.
5. Bidrag til Skarpretterens Løn	5 rdl.	0 mk.	0 skil.
6. Dito til Daareanstalten	8 rdl.	0 mk.	0 skil.
7. Dito til Tvangsarbeidshuset	11 rdl.	5 mk.	5 skil.
8. For Revision af 1836 Aars Regnskab	10 rdl.	0 mk.	0 skil.
9. For den Kongelige Vildtkurve Transport	1 rdl.	0 mk.	3 skil.
10. For Civilægter	38 rdl.	4 mk.	9 skil.
11. For Stiftslægens Befordringer	8 rdl.	3 mk.	10 skil.
12. For extraordinair Indkvartering	41 rdl.	1 mk.	2 skil.
13. Restancer, som vi har udset af avholde	5 rdl.	4 mk.	14½ skil.
Ialt	1.333 rdl.	1 mk.	4 skil.
Overskud	114 rdl.	4 mk.	4½ skil.

1867

Indtægter

Kassebeholdning	1.231 rdl.
Indbetalte Skatter	8.097 rdl.
Kornafgift	163 rdl.
Jordleje	165 rdl.
Refusioner	307 rdl.
Borgerskabspenge	95 rdl.
Afgifter for Brændevinshandel	178 rdl.
Forskellige Indtægter	27 rdl.
Skatterestancer	82 rdl.
Ialt	10.350 rdl.

Udgifter

Kæmnerkassen:

Lønninger	791 rdl.
Skatter og Afgifter	717 rdl.
Renter og Afdrag	568 rdl.
Forskudsvisse Udgifter	451 rdl.
Delinkventudgifter	400 rdl.
Brandvæsen	54 rdl.
Vandvæsen	34 rdl.
Lygtevæsen	175 rdl.
Brolægning	55 rdl.
Vejvæsen	221 rdl.
Beklædning	80 rdl.
Sygehuset	0 rdl.
Skolevæsen	2870 rdl.
Fattigvæsen	1549 rdl.
Blandede Udgifter	388 rdl.
Skatterestancer	107 rdl.
Ialt	*8.465 rdl.
Kassebeholdning	1.885 rdl.

Skolekassen:

Lønninger	3.056 rdl.
Afdrag og Renter	262 rdl.
Afgift til Skolefond	135 rdl.
Skatter	54 rdl.
Reparationer	165 rdl.
Brændsel	285 rdl.
Rengøring og Budløn	102 rdl.
Blandede Udgifter	40 rdl.
Udgift til Svømning	55 rdl.
Bøger og Papir	30 rdl.
Husleje	204 rdl.
Ialt	*4.388 rdl.
Kæmnerkassens Tilskud	2.870 rdl.

Fattigkassen:

Almisse og Extrahjælp	2.274 rdl.
Husleje	145 rdl.
Brændsel	148 rdl.
Lægemidler	64 rdl.
Begravelser	10 rdl.
Lønninger	72 rdl.
Reparationer og Skatter	208 rdl.
Beklædning	80 rdl.
Vask og Rengøring	85 rdl.
Blandede Udgifter	78 rdl.
Arbejdsanstalten	139 rdl.
Ialt	*3.303 rdl.
Kæmnerkassens Tilskud	1.549 rdl.

*) incl. skil. fra de enkelte beløb

1856-68

For disse år er regnskaberne offentliggjort i Bogense Avis. Kun i krigsåret 1864, hvor der for Bogenses vedkommende blev udskrevet 3.001 rdl. i krigsskat, udviste regnskabet et underskud. Den gennemsnitlige årsindtægt i denne periode lå på 10.100 rdl., mens den gennemsnitlige årsudgift beløb sig til 9.250 rdl.

1857 havde byen ekstraordinære anlægsudgifter, og det er det eneste år, hvor der blev optaget lån. Ses der bort fra dette samt de øgede udgifter i krigsåret, kan der i perioden som helhed konstateres regelmæssig stigning i indtægter og udgifter og en rimelig pæn kassebeholdning ved årets udgang.

Udover indkomne skatter hidrørte indtægter fra kornafgift, jordleje, afgift ved erhvervelse af borgerskab, afgift ved brænevinshandel samt refusioner, men der var kun tale om beskedne beløb, der i omtalte periode kun udgjorde ca. 8% af de samlede indtægter. Den resterende del af indtægterne hidrørte fra skatter, der pålignedes byens borgere.

Udgifterne sorterede under byens 3 kasser: kærmerkassen, skolekassen og fattigkassen, der hver havde sit budget. I ovennævnte periode disponerede kærmerkassen over ca. 40%, skolekassen over ca. 35% og fattigkassen over ca. 25% af det tilrådeværende beløb. Havnen havde sin egen kasse med eget budget, og den sorterede ikke under kærmerkassen, hvad skolekassen og fattigkassen i praksis gjorde. Havnens indtægter og udgifter er derfor ikke medtaget i denne forbindelse.

Under kærmerkassen henhørte lønninger, delinkventudgifter, udgifter til brandvæsen, vandvæsen, lygtevæsen, brolægning, vejvæsen, sygehuset, beklædning og uniformering. Den væsentlige post blandt skolekassens udgifter var lærerlønninger (ca. 70%), og dertil kom mindre beløb til vedligeholdelse, brændsel, rengøring, bøger og papir. Den væsentlige post blandt fattigkassens udgifter var almisse (ca. 70%), og dertil kom mindre beløb til husleje, brændsel, lægemidler, beklædning, vask og rengøring. – Afskrivning af byens gæld påhvilede alle 3 kasser i forhold til de formål, til hvilke der var optaget lån. Efter vor tids målestok var denne post på regnskabet i tiden frem til 1868 yderst beskeden. Renter og afdrag udgjorde således kun 5% af de samlede udgifter.

1869-1938

Der er tidligere redegjort for de strukturelle ændringer, købstadskommunalloven af 1868 medførte. Der var med byråd, Udvalg for Kasse- og Regnskabsvæsen med borgmesteren som formand, ligningskommission, der foretog skatteansættelse, samt lønnet kærner skabt et system, hvorefter byens økonomiske anliggender ordnedes stort set uændret hele perioden igennem. Det er derfor rimeligt at behandle perioden samlet.

På baggrund af indstilling fra diverse udvalg udarbejdede Udvalget for Kasse- og Regnskabsvæsen i løbet af efteråret et overslag over det kommende års indtægter og udgifter, på hvilket grundlag der kunne pålignes skat. Overslaget kom til behandling to gange i byrådet, og det hørte til sjældenhederne, at der foretoges større ændringer. Ligeledes at overskudet ikke havde et rimeligt omfang.

Budgettet offentliggjordes i Bogense Avis, og med den som kilde vil kommunens økonomiske forhold kunne følges i store træk. Kæmnerregnskaberne fra perioden 1869-1921/22 er tilgængelige på Landsarkivet. Frem til 1903, hvor regnskabsåret blev omlagt fra 1. januar til 1. april, findes i dette materiale de originale årsregnskaber, for de følgende år koncepter til samme, og vi får herigennem et billede af byens indtægter og udgifter i nyere tid. For den sidste del af perioden er kæmnerregnskaberne ikke tilgængelige i samme form, og vi må støtte os til de refererede budgetforhandlinger samt det materiale, der hvert år blev offentliggjort i »Statistiske Efterretninger«.

I forbindelse med budgetlægning blev der afsat beløb til følgende formål: »Byens bestyrelse«, fattigvæsen, skolevæsen, rets- og politivæsen, medicinalvæsen, renholdelse af byen, brandvæsen, vandvæsen og byens lystanlæg, hvortil kom renter og afdrag af gæld. Yderligere blev der afsat et mindre beløb til bidrag til institutioner som børneasyl, bibliotek, Teknisk Skole, Arbejdsløsheds-kassen, afholdsforeninger m.fl. 1891 udskiltes den ældste del af befolkningen fra fattigvæsenet, og der afsattes fremover beløb til alderdomsunderstøttelse. Senere blev der afsat beløb til enkeunderstøttelse, invalidehjælp, arbejdsløshedshjælp og sygekasser; efter Socialloven af 1933 opdeltes de sociale udgifter i 3 poster: offentlig forsorg, folkeforsikring og arbejdsløshedsstøtte (i det følgende samlet under betegnelsen sociale udgifter). Alt i alt op mod en snes områder, der skulle varetages, men det var et fåtal af dem, der lagde beslag på størstedelen af indtægterne.

Over en periode på 50 år fordelte udgifterne på de enkelte områder på budgettet sig således:

	1885	1910-11	1935-36
Bidrag til Statskassen og Amtet (Skolefond)	5,7%		
Byens Bestyrelse	3,2%	3,7%	3,5%
Sociale Udgifter	21,5%	19,9%	29,9%
Skolevæsenet	28,5%	32,9%	16,3%
Rets- og Politivæsen	8,9%	5,3%	8,7%
Medicinalvæsen	2,9%	6,0%	5,2%
Gader og Veje	3,0%	3,8%	6,3%
Gadebelysning	1,5%	0,8%	
Den offentlige Renlighed	0,5%	0,6%	0,6%
Brandvæsen	0,9%	0,4%	0,8%

Vandvæsen	1,2%		
Lystanlæggene	0,2%	0,3%	0,3%
Bidrag til Institutioner		1,1%	1,0%
Renter og Afdrag på Gæld	17,5%	24,1%	15,0%
Diverse Udgifter	4,6%	2,0%	5,3%
	100%	100%	100%

Den væsentligste stigning noteres indenfor socialvæsenet, og den var som nævnt en følge af socialreformerne fra 1933. Til gengæld reduceredes udgifterne til skolevæsenet, hvilke man i lange tider havde følt meget tyngende i Bogen-se. I 1920'erne havde udgifterne til skolevæsenet ligget på 60-70.000 kr. om året, men i 1930'erne lå de noget lavere. Det samme gjaldt renter og afdrag af lån. Denne post på budgettet androg i 1920'erne gennemsnitlig 85.000 kr., men reduceredes i 1930'erne, efterhånden som gælden blev mindre. – Til gengæld må man konstatere, at udgifter til vedligeholdelse og renholdelse gennem tiderne har været beskedne sammenlignet med vor tids service for borgerne på dette område.

Der budgetteredes med et overskud ved regnskabsårets slutning, ca. 10.000 kr. ved århundredets begyndelse stigende til ca. 30.000 kr. i slutningen af 20'erne, og det hørte til sjældenhederne, at overskudet reduceredes væsentligt.

Byen havde en række faste indtægter så som indtægter af ejendomme, afgifter (bl.a. af næringsadkomster) og kendelser samt renter af kapital. Derudover modtog man et tilskud fra Staten, men det var af en sådan størrelse, at det ikke kunne få indflydelse på budgetlægningen (i årene indtil 1. verdenskrig 1-3.000 kr., derefter 3-7.000 kr.). Disse indtægter var selvfølgelig ikke uden betydning, men trods alt udgjorde de kun en beskedne del af de samlede indtægter. Disse indtægter steg ikke i takt med udgifterne, og følgelig udgjorde de med årene en mindre og mindre del af de samlede indtægter. Takket være pæne indtægter fra byens ejendomme frem til 1930 udgjorde disse indtægter ca. 25% af de samlede indtægter, men efter 1930 gav byens ejendomme underskud, og disse indtægter udgjorde nu mindre end 10% af de samlede indtægter.

Den resterende del indkom ved udskrivning af skatter, dels formue- og lejlighedsskat, dels ejendomsskat, erhvervsskat og aktieselskabsskat. Sidstnævnte gruppe var såre beskedne i forhold til de personlige skatter. Som det vil fremgå af det følgende, var der tale om store anlægsudgifter i perioden 1875-1920, og det kom byens borgere til at mærke.

Skatteligning

I dag foretages skatteligning på grundlag af selvangivelse, indgivet af de enkelte

<i>Budget</i>		
<i>Indtægter</i>	1890	1920-21
Påligtede skatter	23.982 kr.	213.000 kr.
Øvrige skatter	9.820 kr.	50.660 kr.
<i>Udgifter</i>		
Samlede udgifter	33.802 kr.	263.660 kr.
Heraf:		
Bidrag til Statskassen og Amtet		
(Skolefond)	1.714 kr.	
Byens Bestyrelse	1.233 kr.	17.890 kr.
Sociale Udgifter	6.543 kr.	31.745 kr.
Skolevæsenet	7.887 kr.	72.750 kr.
Rets- og Politivæsen	2.498 kr.	18.100 kr.
Medicinalvæsen	1.092 kr.	1.630 kr.
Gader og Veje	1.230 kr.	10.200 kr.
Gadebelysning	290 kr.	600 kr.
Den offentlige Renlighed	110 kr.	2.150 kr.
Brandvæsenet	340 kr.	784 kr.
Vandvæsenet	300 kr.	
De offentlige Lystanlæg	150 kr.	1.185 kr.
Bidrag til Institutioner		4.000 kr.
Renter og Afdrag på Gæld	4.125 kr.	65.253 kr.
Diverse	1.290 kr.	3.500 kr.
Overskud	5.000 kr.	23.662 kr.

borgere, men sådan har det ikke altid forholdt sig. De, der havde ansvaret for ligningen, satte borgerne i skat, og de, der var utilfredse, kunne indgive klage.

I Rigsarkivet opbevares materiale til belysning af forholdene i Bogense henholdsvis 1789 og 1808:

»Grund-Extract af Mandtals- og Skatte-Protocol for Bogense Kiøbstad 1789« indeholder en fortegnelse over 137 skattepligtige borgere, hvoraf 5 har overformyndere. De er sat i skat af formue og af næring, sognepræsten og kapellanen dog efter embedsindtægter, og det beløber sig til følgende:

Af formue	221 rdl.	47 skil.
Af næring	114 rdl.	40 skil.
Af embedsindkomster	30 rdl.	0 skil.
Ialt	365 rdl.	87 skil.

Der er tale om formueskat til staten, idet borgerne ifølge forordning af 11. marts 1789 skulle betale 1/2% af formue i »Afgivt til den Kongelige Kasse«. Det interessante i denne forbindelse er det indblik, grundtakstens oplysninger giver i borgernes økonomiske forhold:

Af de 137 borgere (= hovedpersoner), som mandtalslisten omfatter, er 56 sat i skat af formue, heraf 46 til et beløb under 4 rdl. Kun 5 har en så stor formue, at de er pålignet mere end 10 rdl., og det var byens førende købmænd: Jørgen Fahnøe (12 rdl.), Otte Brandt (20 rdl.), Ditlev W. Jørgensen (22 rdl.), Jens Brandt (35 rdl.) og Christen Fahnøe (39 rdl.). Sidstnævntes formue – altså den største i byen – beløb sig til 7.975 rdl.

73 borgere blev sat i skat af næring, men der var for størstepartens vedkommende tale om beskedne beløb på mindre end 1 rdl. Kun 4 pålignedes mere end 4 rdl.: handskemager Christen Jørgensen (5 rdl.), købmand Mikkel Jensen Lund (6 rdl.), købmand Jens Larsen (8 rdl.) og farver Johannes Raffenberg (10 rdl.).

35 borgere er anført som almisselemmer med tilføjelser som »ganske fattig«, »udi yderste Fattigdom«, »hverken Formue eller Næring« o. lign., mens den resterende del er anført som havende ringe indtægt eller pension.

Materialet omfatter tillige 4 andre fynske købstæder, og Bogense synes at kunne hævde sig, hvad formue og næring angår:

	Indbyggere 1787	Skat på formue, næring og embedsindkomster 1789
Bogense	553	365 rdl. 87 skil.
Kerteminde	711	397 rdl. 30 skil.
Fåborg	977	413 rdl. 4 skil.
Assens	1.356	781 rdl. 6 skil.
Nyborg	1.673	1.430 rdl. 18 skil.

De kommunale skatter beregnedes på tilsvarende måde som skat på »næring« og på »formue og lejlighed«. Efter forordning af 1682 foretoges ligningen på grundlag af en såkaldt grundtakst. En sådan havde gyldighed en årrække, og en ny udarbejdedes først, når der var behov derfor. Langt den største del af skatten blev pålignet »formue og lejlighed« (lejlighed i betydningen økonomisk formåen = skatteevne); i praksis var det ensbetydende med grund og derpå liggende ejendom.

»Grund-Taxt for Bogense Købstad i Fyen« fra 1808 er bevaret, og den giver et godt indblik i borgernes »formue og lejlighed«. Det fremgår af de indledende bemærkninger, at man i byen ikke var i besiddelse af en grundtakst, hvorefter

der kunne foretages en pålidelig skatteligning. Efter ordre fra kancelliet blev det befalet, at der skulle foretages en opmåling af samtlige grunde. Arbejdet udførtes af landinspektør Høyer og vejkonduktør Nestor Bretteville, Middelfart, og der nedsattes en komité, hvis opgave det var at udarbejde selve grundtaksten.

Komitéen, der foruden af vejkonduktøren bestod af landsdommer Bendz og byfogeden i Bogense, holdt møde på Bogense rådhus den 14. oktober 1806 i overværelse af byens 4 eligerede mænd, og det besluttedes, at der skulle udvælges 8 borgere, bosat i forskellige dele af byen »for at sammentræde og taxere Byens Steder og Grunde til større eller mindre Værdier efter deres forskellige Beliggenhed i Byen og Bequemmelighed til Næring og Drift«. Om ejeren udnyttede de pågældende muligheder synes således at have spillet en mindre rolle. Dette princip fulgtes stort set, så længe borgerrepræsentationen stod i spidsen for byens styre. I hvert fald toges princippet med selvangivet indtægt først i brug i 1860'erne.

Værdien af de enkelte grunde var afhængig af bebyggelsens art og beliggenhed (5-8 skil. pr. kvadratalen) samt tilhørende areals omfang og beskaffenhed (haver og vænger: 1 skil., agerjord: 1/2 skil., græsareal: 1/4 skil. pr. kvadratalen). – Kommissionen afsluttede sit arbejde den 31. marts 1808, og udkast til grundtakst kunne fremsendes til stiftamtmanden. Den højeste takst opnåede købmand Iver Fahnøes grund i Adelgade (578 rdl.), den laveste Johannes grund på Torvet (4 rdl.).

Som nævnt blev det ikke uden betydning for fremtidens ligningsgrundlag, hvor grundene var beliggende:

	Antal grunde	Takst pr. bebygget kvadratalen	Grundenes samlede værdi	Gennemsnitsværdi
Adelgade, søndre side ..	33	8 skil.	4.525 rdl. 1 mk.	137 rdl.
Adelgade, nordre side ..	49	6-7 skil.	1.996 rdl. 5 mk.	41 rdl.
Østergade	25	7-8 skil.	2.029 rdl. 0 mk.	81 rdl.
Adelgades forlængelse uden for Søndre Port ...	7	5½ skil.	526 rdl. 3 mk.	75 rdl.
Torvegade	8	6 skil.	321 rdl. 3 mk.	40 rdl.
St. Annagade	27	6½-7 skil.	1.005 rdl. 0 mk.	37 rdl.
Kirkestræde	11	5½ skil.	224 rdl. 5 mk.	20 rdl.
Rådhusstræde	3	5½ skil.	57 rdl. 1 mk.	19 rdl.
Torvet	31	5 skil.	584 rdl. 4 mk.	19 rdl.
Kirkelodder (agerjord) ..	6		99 rdl. 2 mk.	17 rdl.
Kirke og kirkegård			190 rdl. 2 mk.	
	200		11.560 rdl. 2 mk.	

183 af byens 200 grunde var bebygget. 28 grunde takseredes til mere end 100 rdl.: 18 i Adelgade, 7 i Østergade, 1 i St. Annagade og 2 uden for Søndre Port. Højest takseret var følgende, der havde såvel det største bebyggede areal som det største samlede areal:

Brandtaksationsnummer	Vurdering	Bebygget areal	Samlet areal
Adelgade 7: Købmand Iver Fahnøe	578 rdl.	2.484 kv.alen	49.725 kv.alen
Adelgade 10: Købmand Jens Larsen	387 rdl.	1.708 kv.alen	13.139 kv.alen
Østergade 126-27: Købmand Lars Borring ...	380 rdl.	2.499 kv.alen	6.268 kv.alen
Adelgade 12: Købmand Jens Jørgensen	379 rdl.	2.437 kv.alen	9.978 kv.alen
Adelgade 13: Farver Johs. Raffenberg	318 rdl.	1.854 kv.alen	6.273 kv.alen
Adelgade 1: Madame Holger Fahnøe	294 rdl.	2.085 kv.alen	7.199 kv.alen
Adelgade 21-22: Købmand Christen Fahnøe	286 rdl.	1.736 kv.alen	17.747 kv.alen
Adelgade 20: Præstegården	259 rdl.	1.105 kv.alen	8.557 kv.alen
Østergade 138: Madame Bøgvad	258 rdl.	1.740 kv.alen	4.618 kv.alen
Uden for Søndre Port nr. 160:			
Sadelmagermester Erich Thane	247 rdl.	1.486 kv.alen	5.577 kv.alen
Adelgade 4:			
Brændevinsbrænder Jørgen Olsen	212 rdl.	1.187 kv.alen	5.167 kv.alen

Ligningslister er for Bogenses vedkommende bevaret fra 1822, og indtil slutningen af 1860'erne finder vi her et ejendommeligt ligningsgrundlag, som næppe kendes andre steder:

I Bogense lignedes der efter *sten*. Systemet var følgende: Et bestemt antal sten, som blev fastsat af ligningskommissionen, blev fordelt mellem formue-lejlighed og næring, og derefter fordeltes de på de enkelte skatteydere i forhold til gældende grundtakst. Laveste takst var 1/8 sten, næstlaveste takst 1/4 sten osv. Den, der blev sat til 1/8 sten, betalte eksempelvis i 1820'erne om året i formue- og lejlighedsskat 64 skil. og i næringsskat 40 skil. Den, der blev sat til 1/4 sten, betalte det dobbelte og så fremdeles. Den højeste takst, der er fundet i materialet, er 17 sten.

Ansættelse i sten beroede i nogen grad på et skøn. Var en borger utilfreds, kunne han indgive klage til magistraten, og denne tog derpå stilling til, om vedkommendes antal sten kunne reduceres. De fleste klager er kortfattede og uden dokumentation; det var naturligt at sammenligne med andre af samme profession, og faldt det ud til ens fordel, kunne man fremsende en skriftlig klage:

»Til Hr. Byfogde Baasgaard og de Hr. Æligerede Borgere.

Jeg seer mig nødsaget til at Klage da jeg haver Svaret af 3/8 Steen nu 2de Aar som er mig for svært efter min Familie og der er ikke en af mine Medkolegaer som staar mere end for 1/4 Steen som arbeider med egne Hender ligesaa velsom jeg maae saa jeg ved ikke vad Grund der kan være til at sætte mig Høyere end di andre da Torvet kan vist ikke regnes for et af di mest belegende Stæder da jeg er yderst nødsaget til at bede de Høyærede Herrer at aftage mig 1/8 deel deraf ellers finder jeg mig nødsaget til at søge videre.

Bogense d. 9. Februari 1834.

Erbødigst
Johannes Nielsen
Skomagermester«.

»Erbødigst Promemoria!

Undertegnede vover hermed at fremkomme med Besværing over i henhold til min Formue og Næring, i Sammenligning med adskillige andre Medborgere, at være for høit ansadt i Stensætningen; da jeg af min Eien- dom svarer 34 Rdl. aarlig Rente thinglyst Gjæld, og min Næring snarere er formindsket end tiltaget efter Nutiden; hvoraf jeg forventer mig den ærede Repræsentations Medvirkning til at maae blive Favoriseret i Ligningen.

Bogense, d. 8. 3. 1848.

Ærbødigst
J. B. Bareisen
(Dreiermester)«

Efterhånden blev det praksis kun at anføre ændringer i sten. Som regel var der kun tale om 1/8 eller 1/4 sten, der skulle lægges til eller trækkes fra, og det skete skønsomt for 30-60 skatteydere om året. Gjorde noget særligt sig gældende, kunne der foretages større ændringer. Ved tilkøb af jord eller forbedring af ejendom var det således normalt, at ejeren kom til at svare skat efter et større antal sten. Til gengæld blev møller Rasmussen i 1845 nedsat 1 1/2 sten, da han »ved Møllens Brand havde tabt betydelig i Næring«.

I 1820'erne og 1830'erne svarede borgerne skat på formue og lejlighed på grundlag af ca. 150 sten. Efterhånden som udviklingen skred frem, var det nødvendigt at forøge antallet af sten: I midten af 1850'erne oversteg antallet af sten således 300, i 1861 400. Under normale forhold blev der udskrevet næringskat efter et antal sten, der lå under det antal sten, hvorefter der blev udskrevet formue- og lejlighedsskat (1860 eksempelvis henholdsvis 399 sten og 356 5/8 sten).

Skattens fordeling fremgår af ligningslisten, eksempelvis 1853, hvor der lignedes 378 5/8 sten på formue og lejlighed og 342 7/8 sten på næring:

Antal sten	Formue- og lejlighedsskat:	Næringssskat:
	Antal skatteydere	Antal skatteydere
17 sten		1
13 sten	1	
8 sten	1	
7½ sten	2	1
7		5
6½ sten	1	
6 sten	4	2
5½ sten	2	2
5¼ sten	1	
5 sten	2	4
4½ sten	4	1
4¼ sten	1	1
4 sten	5	4
3¾ sten	1	
3½ sten	5	6
3¼ sten	5	1
3 sten	3	7
2½ sten	8	3
2 sten	11	11
1¾ sten	1	1
1½ sten	9	13
1¼ sten	13	8
1 sten	30	33
¾ sten	47	35
½ sten	56	41
⅜ sten	16	16
¼ sten	60	66
⅛ sten	98	83
Ialt	387	345

Ca. 1/4 af byens skatteydere kunne altså nøjes med den laveste takst. Største-
parten i denne gruppe var som ventet mindre håndværkere, svende, søfolk,
daglejere og husmænd. – Mere end 100 gange så meget måtte til gengæld
byens mest velhavende, købmand H. Levinsohn betale. De, der iøvrigt havde
den tvivlsomme fornøjelse at være opført på skatelistens første sider, var en
række af byens købmænd, farvere, jernstøberen, gæstgiveren, byfogeden, præ-
sten, lægen og apotekeren.

	Sum
Hjælmsind H. Levinsohn	13. + 13.
Apotheker Richter	9. + 9.
Tøjstuaad Baadsgaard	8. +
Tøjbmand H. Barfoed	8. + 16
Kafoer Jürgensen	7½. + 7½.
Hjælmsind J. A. Hansen	6½. +
" A. Dellefsen	6½. + 13
Hjælmsind E. C. Barfoed	6. +
Gæstgiver J. Andersens julekammer	6. +
Hjælmsind J. Lauenien	6. + 18
Jærner Hasjellalich	5. +
Hjælmsind Styger Brück	5. +
Doktor Bäck	5. + 15
Brandviesbr. P. Rasmüsens Enke	4½. +
Hjælmsind M. Z. Rosenberg	4½. +
" P. A. Köller	4½. +
Köller. Hansen	4½. + 18
Sellbeneder H. Tjor	4¼. + 4¼.
	113¾

Første side af »Ligningsliste paa Formue og Leilighed for Aaret 1859«. Størsteparten af de højt beskattede var at finde blandt byens købmænd. Skatten blev det pågældende år fordelt på 392 skatteydere, hvoraf de 18 højt beskattede betalte nær 30%.

Systemet med ligning efter sten kendes som nævnt kun fra Bogense, og hverken eksperter i tidligere tiders beskatningsforhold eller sprogekspert har kunnet give mig nogen forklaring på, hvorfor netop denne betegnelse blev anvendt.

Princippet med ligning efter sten var gældende indtil 1867. Den ligning, der fandt sted dette år, var foretaget på grundlag af selvangivelse. Det var frivilligt, og kun 63 af 279 borgere benyttede sig af muligheden for at pege på det beløb, hvorefter de mente at burde sættes i skat. Nogle benyttede et færdigtrykt skema, der skulle forsynes med navn og adresse og samlet indtægt det forløbne år, mens andre opstillede et simpelt skema over indtægter og fradrag (se ill.). Med årene steg dog antallet af skatteydere, der indgav selvangivelse: 1904 indgav således 50% af skatteyderne selvangivelse, omkring 1915 70%.

Hvad selvangivelse angår, kunne nutidens skatteborgere nok ønske sig 100 år tilbage i tiden, men det primitive system, de ville møde, ville ikke yde dem den sikkerhed, som de trods alt har i dag. Ligningsmaterialet fra 1866 og 1867 er bevaret, og flere så sig nødsaget til at indsende klage:

»Jeg er en gammel Mand ude af Stand til et erhverve Noget ved Arbeide. Hele min Formue 650 Rdl., som jo er lidt at leve af i den Tid der er tilbage for os; af dette Lidet . . . synes jeg ikke der (kan) gives nogen Skat. Andre i lignende Forhold ere aldeles fritagne, forventer jeg mig samme Gunst tildeel. – Ærbødigst R. Loft«.

»Da jeg af den paa Raadstuen fremlagte Skattemasse . . . seer, at mine Indtægter for Aaret 1866 ere ansatte til 450 Rd., saa finder jeg mig foranlediget til at oplyse den ærede Skattecommission om, at mine virkelige Indtægter ikke engang naaer op til 300 Rd. Det er derfor min Begjæring at Commissionen vil tage denne Oplysning i behagelig Overvejelse, og at jeg maae blive nedsat i Forhold til mine virkelige Indtægter. Ærbødigst L. Jensen, Reebslager«.

»Jeg tillader mig hermed at gjøre Dem bekendt med, at jeg ikke har 250 Rd. i Indtægt om Aaret, jeg har ikke opskrevet hvad jeg har, men jeg vil gjøre Eed derpaa. Ærbødigst H. P. Johansen, Skomager«.

Med lovgivning vedr. selvangivelse 1887 er vi fremme ved et ligningssystem, der stort set er gældende resten af perioden. Skatteligningen afsluttedes i løbet af november måned, og den 1. december var en dato, alle imødeså med største forventning. Skattebogen blev fremlagt til eftersyn på rådhuset, og samme dag påbegyndte Bogense Avis offentliggørelse af det beløb, de enkelte borgere skul-

N° 15

Den mig i Aar paalakte forhøielse af
1/4 Steen, som den ærede Ligningskommission
har befjælet at paalægge mig, og til Grund
har anført forbedret Næring, kan jeg ei
undlade at gjøre den ærede Kommunalbestyrelse
opmærksom paa, at førstnævnte
Kommission har feilet, da jeg tværtimod har
maatte tilsætte i disse 3 Krigsaar.
Til yderligere Oplysning, vil jeg her meddele
at jeg i det sidste Aar ei har haft nogen Læredrenge,
blot i nogle faa Maaneder af Vinteren har jeg haft en Dreng, og har saaledes
maatte lønnet Svende til et beløb af
280 Rdr. foruden Kosten. Jeg haaber derfor, at maatte blive
Befriet med større Skattepaalæg end de
foregaaende Aars ansættelse.

Med den ærede Kommunalbestyrelse
i Aarhøi 8de Marts 1851.

Hobkøbst paa Post
N. P. Holst.

En af dem, der indsendte klage i 1851, var malermester N. P. Holst, der som de fleste af byens håndværkere betalte et ikke særligt højt beløb i skat: »Den mig i Aar paalakte forhøielse af 1/4 Steen, som den ærede Ligningskommission har behaget at paalægge mig, og til Grund har anført forbedret Næring, kan jeg ei undlade at gjøre den ærede Kommunalbestyrelse opmærksom paa. At førstnævnte Komission aldeles har feilet, da jeg tværtimod har maatte tilsætte i disse 3 Krigsaar. Til yderligere Oplysning vil jeg her mædele at jeg i det sidste Aar ei har haft nogen Læredrenge, blot i nogle faa Maaneder af Vinteren har jeg haft en Dreng, og har saaledes maatte lønnet Svende til et beløb af 280 Rdr. foruden Kosten. Jeg haaber derfor, at maatte blive Befriet med større Skattepaalæg end de foregaaende Aars ansættelse. – Ærbødigst N. P. Holst.«

le betale i skat. Der kunne godt gå nogle dage, før samtlige skatteyderes navne var kommet på tryk, og der er ingen tvivl om, at »vor Far« har siddet parat, når avisen disse dage dumpede ind ad brevsprækken!

Det var dog ikke voldsomt, ligningskommissionen bebyrdedes med klager. I 1890'erne indsendtes således gennemsnitlig 15 klager om året, og i godt halvde-

len af tilfældene blev der ændret ved ligningen. I årene efter århundredskiftet var antallet af klager nærmest faldende. I 1906 var der i Bogense således kun 3 skattesager, i 1911 6.

I sidste halvdel af 1800-tallet var det købmændene og de erhvervsdrivende (farvere, garvere, rebslagere), der var at finde blandt de højeste skatteydere. Omkring 1. verdenskrig og i årene derefter var det et andet billede, der tegnede sig: Købmændene var ikke længere så fremtrædende; i 1922 var der således kun 4 købmænd blandt de 40 højst beskattede. Nu var det byens embedsmænd, apoteker, læger og advokater, der fik de største skattebilletter. Det var de ikke helt tilfredse med, og det forlød da også, at de ville klage over, at byens købmænd og andre handlende gennemgående var sat for lavt i skat. Klagen kom dog ikke på tryk, og sandheden er ganske enkelt den, at der i årene efter krigen ikke var de samme indtjeningsmuligheder som tidligere.

De 25 højst beskattede i byen fordelte sig 1870, 1900 og 1930 på følgende erhverv:

	Købmænd, handlende	Industri- drivende	Gæst- givere	Hånd- værkere	Funktio- nærer	Embeds- mænd	Liberala erhverv	Gennemsnits- indtægt	Gennemsnits- ydelse i skat
1870	13	5	1			3	3	2.200 rdl.	133 rdl.
1900	12	5	1			3	4	5.400 kr.	423 kr.
1930	5	4		3	3	3	7	ikke opl.	2.507 kr.

Sammenlignet med vor tid forholdt det sig nok sådan, at en forholdsvis stor del af borgerne havde en beskeden indtægt og følgelig kun betalte et mindre beløb i skat: I 1906 blev 702 personer i Bogense sat i skat. Den højeste skatteyder betalte 1.120 kr., mens 83 kunne nøjes med at betale 2 kr.; af de 702 betalte ca. 100 halvdelen af de 35.000 kr., der blev pålignet. Alt i alt fordelte byens skatteborgere sig dette år på følgende takster:

1.000-1.120 kr.:	2 skatteborgere
700-799 kr.:	2 skatteborgere
600-699 kr.:	2 skatteborgere
300-399 kr.:	12 skatteborgere
200-299 kr.:	12 skatteborgere
100-199 kr.:	36 skatteborgere
75- 99 kr.:	9 skatteborgere
50- 74 kr.:	23 skatteborgere
25- 49 kr.:	129 skatteborgere
10- 24 kr.:	292 skatteborgere
2- 9 kr.:	183 skatteborgere

702 skatteborgere

S c h e m a

til

Selvangivelse af de Skattepligtige, der have fast Bopæl i Communen.

I Henhold til Reglerne i § 3 af Lov af 25de Juli 1867 om en overordentlig Skat for Tidrummet fra den 1ste April 1867 — 31te Marts 1869 jfr. samme Lovs § 4 angiver Undertegnede *H. Christoffersen* *Boysens* 70 Aar Bopæls *Boysens* at min Indtægt i det sidste Aar uden at være nedsat efter § 7 har udgjort: *200 Rdl.*

Af denne Indtægt hidrører — — fra fast Eiendom, Tiende, Næringsvei i *Boysens* Commune, Embede, Bestilling som *Boysens* i *Boysens* Commune.

Boysens den 12. October 1867.

Til
Stattecomissionen for *Boysens*

(Underskift)
H. Christoffersen
Commune.

Datidens selvangivelser voldte ikke store problemer sammenlignet med vore dages. Hvad bødkermester H. Christoffersen havde at anføre på sin selvangivelse i 1867, var, at han havde tjent 200 rdl. ved »Bødkerprofession ved egne Hænders Arbeide».

På grundlag af skattebogen 1928-29 nåede Bogense Avis frem til følgende fordeling af udskrevne skatter på byens befolkningsgrupper:

Erhvervsgruppe	Personlig kommuneskat	Procent af udskrevet beløb
54 avlsbrugere	3.692 kr.	1,9%
39 fiskere	1.260 kr.	0,6%
59 selvstændig handlende og restauratører	33.092 kr.	17,2%
98 selvstændige håndværkere	28.483 kr.	14,8%
28 frie erhverv, sagførere, læger m.fl.	26.054 kr.	13,5%
254 fastlønnede arbejdere og tjenestemænd	75.537 kr.	39,3%
651 andre	24.375 kr.	12,7%
1.183 skatteydere	192.493 kr.	100 %

Det var ugunstige tider; indtægterne havde været svigtende, og der taltes om depression i erhvervslivet. Det var ikke længere købmændene, men byens arbejdere, der trak det store læs. Apotekeren, lægen, dommeren, advokaten, politimesteren, fabrikanten og direktøren havde dog fortsat deres plads på første side af skattebogen.

Samtidig beregnede man, hvad gennemsnitsborgeren betalte i skat om året i de fynske købstæder, og Bogense var den by, hvor skattetrykket var størst:

Assens	138 kr. pr. skatteborger
Odense	144 kr. pr. skatteborger
Kerteminde	149 kr. pr. skatteborger
Nyborg	151 kr. pr. skatteborger
Fåborg	158 kr. pr. skatteborger
Svendborg	166 kr. pr. skatteborger
Middelfart	168 kr. pr. skatteborger
Bogense	178 kr. pr. skatteborger

Udover til kommunen svarede borgerne skat til staten. 1920 betalte byens borgere eksempelvis 50.400 kr. i indkomstskat og 18.300 kr. i formueskat til staten. Den samlede statsskat svarede til knap 30% af den personlige kommuneskat.

Ved periodens slutning var der ca. 1500 skatteydere i Bogense.

Økonomiske forhold

Generelt kan det siges, at borgerrepræsentationen på dette punkt ikke havde så store problemer at slås med, som byrådet senere fik det. Borgerrepræsentationen så sig ikke nødsaget til at optage lån af større omfang, og da den takkede af i 1869, efterlod den kun en gæld på 5.000 rdl., hvilket næppe svarede til, hvad to af byens købmænd havde i indtægt om året. Så beskeden var gælden, at halvdelen var afskrevet på 3 år. Man omgikkedes absolut byens penge med forsigtighed.

Tiden fra midten af 1870'erne og frem til 1. verdenskrig kom til at bære præg af store anlæg og dermed forbundne udgifter, hvilket naturligt kan aflæses i byens voksende gæld:

1873:	2.400 rdl.
1876:	41.000 kr.
1880:	37.000 kr.
1881:	67.000 kr.
1895:	70.000 kr.
1897:	150.000 kr.
1906:	115.000 kr.
1910:	288.000 kr.
1915:	550.000 kr.

I midten af 1870'erne blev byens gader brolagt, og der optoges lån på 6.000 rdl. (1874) og yderligere 28.000 kr. (1875 og 1876). 1881 optoges et lån på 30.000 kr. i forbindelse med anlæg af jernbane, 1896 et lån på 70.000 kr. og året efter et supplerende lån på 15.000 kr. i forbindelse med opførelse af gasværk. I årene før og efter århundredskiftet foretoges en pæn nedskrivning af byens gæld, men den gunstige udvikling fik en brat ende i årene op mod 1. verdenskrig, hvor byen fik ny skole, vandværk og elektricitetsværk. I løbet af ti år femdobledes byens gæld. 1915 overskred man den halve million, men der skulle kun gå 6 år, før man tangerede millionen. Til gengæld havde byen fået et nyt, imponerende rådhus. Så presset var situationen, at der i 1920 udover optagelse af et lån på 110.000 kr. måtte udskrives et halvt kvartals ekstraskat. Så meget var kommunens gæld vokset, at 45% af den personlige skat gik til at afdrage den. Man vovede sig da heller ikke længere ud: Kun i 1926 optoges et lån på 42.000 kr. til kloakanlæg. Fra begyndelsen af 1920'erne til slutningen af 1930'erne arbejdedes gælden støt og roligt ned. 1921-22 nåede gælden 1 mill. kr.; 1938-39 var den reduceret til 478.000 kr.

De store udgifter i forbindelse med anlæg af jernbane, gasværk, vandværk og elektricitetsværk samt opførelse af ny skole og nyt rådhus i løbet af 30 år fik selvfølgelig indflydelse på skatte- og ligningsprocent. Endnu i årene før århun-

Kommunekontoret på rådhuset omkring 1930. Fra venstre kommunekasserer G. Lorentzen, assistenterne Valborg Willemsen og Grethe Holm og kommunebogholder P. K. Petersen.

dredskiftet hørte Bogense til de lavest beskattede købstæder her i landet. En oversigt over købstædernes skatteprocent 1891 udviser en skala fra 3,5% (Skanderborg) til 8,0% (Nyborg, Hjørring), og Bogense hørte hjemme i den billige ende med 4,8%. Først fra og med skatteåret 1908-09 kunne der konstateres en markant stigning. – En beregning fra 1907 viser, at Bogense lå under gennemsnittet, hvad årsindtægt angik; til gengæld lå Bogense over gennemsnittet, hvad formue angik, idet man i Bogense havde en formue på 10.080 kr. pr. husstand.

Den nye skole kostede 80.000 kr. at opføre, og stigende udgifter til skolevæsenet som helhed kom til at tynde budgettet i væsentlig grad. Ved skatteligningen i 1914-15 måtte man konstatere, at Bogense lå i den dyre ende med 9,8%; kun en halv snes af landets købstæder var nødt til at foretage så stor en udskrivning.

Krigen havde ekstraordinære store udgifter til følge, og diskussion af byens økonomi kom til at præge de følgende års byrådsmøder. »Det kan ikke nytte noget at tabe humøret over de høje skatter, som vi skal igennem, selv om de tager hårdt på pengepungen og nøder os til at slå noget af på vore tilvante krav i vort daglige liv«, lød det fra en af politikerne ved et byrådsmøde. »Vi har ingen penge. Der er mørke udsigter«, supplerede borgmesteren. Selv om besparingsforanstaltninger var et hyppigt punkt på dagsordenen, måtte man i begyndelsen af 1920'erne konstatere en væsentlig stigning i ligningsprocenten. De stærkt tyn-

gende skatter var et dagligt samtaleemne, og man måtte tage til følge, at skatten i løbet af 6 år var blevet 6-doblet (1915: 63.000 kr.; 1921-22: 244.000 kr.).

Ligningsprocenten i Bogense

1920-21: 10,8%	1930-31: 12,3%
1921-22: 11,2%	1931-32: 12,2%
1922-23: 14,0%	1932-33: 11,6%
1923-24: 15,4%	1933-34: 14,2%
1924-25: 13,8%	1934-35: 14,2%
1925-26: 11,9%	1935-36: 15,4%
1926-27: 11,2%	1936-37: 17,3%
1927-28: 10,9%	1937-38: 15,8%
1928-29: 12,6%	1938-39: 16,7%
1929-30: 12,3%	1939-40: 13,4%

Gennemgående lå Bogense højt i forhold til andre købstæder. Selv med en ligningsprocent på 13,4% i 1939 lå Bogense højest blandt de fynske købstæder og som nr. 11 af samtlige landets købstæder. En halv snes år forinden havde Bogense Avis kunnet konstatere, at byens udgifter i løbet af 25 år var blevet 7-doblet, hvorimod pristallet kun var steget det dobbelte. Udgifterne steg, mens skatteydernes indtægter reduceredes, og derfor følte en uændret skatteudskrivning som en stigning. Trods arbejdsløshed og andre problemer klarede man sig igennem trediverne, og i dag er man nok taknemmelig for, at byrådet ikke gav efter, men udskrev den skat, der var nødvendig for at få byens gæld afskrevet. Først 1935-36 kunne der konstateres en stigning i borgernes indtægter, og niveauet blev holdt de følgende år (1931-34: 2,2 mill. kr., 1935-39: 2,4 mill. kr.).

1938-39 havde borgerne i Bogense en årlig gennemsnitsindtægt på 1.902 kr., og de fordelte sig på følgende grupper:

Indtægt: indtil 1.000 kr.:	501 skatteydere
1.000- 2.000 kr.:	406 skatteydere
2.000- 3.000 kr.:	249 skatteydere
3.000- 4000 kr.:	102 skatteydere
4.000- 6.000 kr.:	56 skatteydere
6.000-10.000 kr.:	20 skatteydere
10.000-20.000 kr.:	14 skatteydere

Bogense blev betragtet som »en vanskeligt stillet kommune«. Beboernes indtægter var gennemgående for små, og da man i 1936 måtte konstatere, at en tredjedel af byens borgere fik socialhjælp, fremsendte byrådet en skrivelse til in-

denrigsministeren og bad ham fremme sit forslag om en skatteudligning, hvilket man begrundede med, at »mange mindre købstæder og landkommuner var ved at segne under skattebyrden«. Især var det de større virksomheders indtægter, der svigtede. Allerede samme år fik Bogense 10.493 kr. i mellemkommunal refusion, og de faldt på et tørt sted! Den kendsgerning, at Bogense var den eneste fynske købstad, der fik et sådant tilskud, viser byens økonomiske situation i 1930'erne.

Også de følgende år fik Bogense andel i den mellemkommunale refusion.

Omsorg for byens borgere

Borgerne svarer skat i forhold til indtægt og formue. Til gengæld stiller de krav til den by, de bor i: De ønsker at leve i sikkerhed, og derfor skal der være instanser, der kan gribe ind, hvis de føler sig truet på den ene eller anden måde. I ulykkes- og sygdomstilfælde skal der kunne ydes hjælp, og det skal kunne ske under sådanne vilkår, at den skadesramte og den syge ikke lider urimelige tab. Her fæster borgerne lid til institutioner som politi- og retsvæsen, brandvæsen og medicinalvæsen.

Der har altid været borgere, der ikke har kunnet ernære sig og sine, og her er det offentlige forpligtet til at komme til hjælp. Den form for omsorg, der her er brug for, er forsorg.

Det er dog ikke kun i særtilfælde, borgerne kan stille krav. Der er vedrørende hverdagens liv en lang række tekniske områder, de kommunale myndigheder skal varetage, og dem vil der blive redegjort for i kapitlet »Kommunale tekniske anliggender«.

De kommunale myndigheder er selvfølgelig interesseret i at yde borgerne en så omfattende service som muligt på de her anførte områder, men ofte er økonomien afgørende, og der må prioriteres. Hvordan man i Bogense gennem tiderne har søgt at løse de enkelte opgaver, vil der blive redegjort for i efterfølgende afsnit.

Borgervæbning

Politi- og brandkorps er i mange tilfælde fremstået af borgervæbningen. En sådan findes i vore købstæder langt tilbage i tiden med forsvar for øje. I henhold til kgl. befaling reorganiseredes borgervæbningen i 1801, og hver købstad fik en borgervæbning med to afdelinger. Det blev også tilfældet i Bogense, hvor et udarbejdet reglement læstes ved en rådstuesamling den 3. maj samme år.

Af reglementets § 2 fremgår det, hvilke opgaver det var pålagt de to afdelinger: »Ifølge allernaadigst Befaling er 1ste Afdelings fornemste Pligt at øve sig flittig i Vaabenes Brug, overholde god Skik og Orden i Byen, være færdig under Gewähr efter Tilsigelse, ved forefaldende Leiligheder ved Mørkets Tider, Tumulter, Ildebrand og flere ulykkelige Tilfælde. Derimod bør det være 2den

Afdelings Pligt at afværge Vold og Magt mod Byen, og i paakommende Tilfælde holde de fornødne Vagter uden om Byen etc. under Officerers Anførsel«. Første afdeling skulle med andre ord sørge for den daglige ro og orden i byen, mens anden afdeling først skulle træde i funktion, hvis byen blev angrebet.

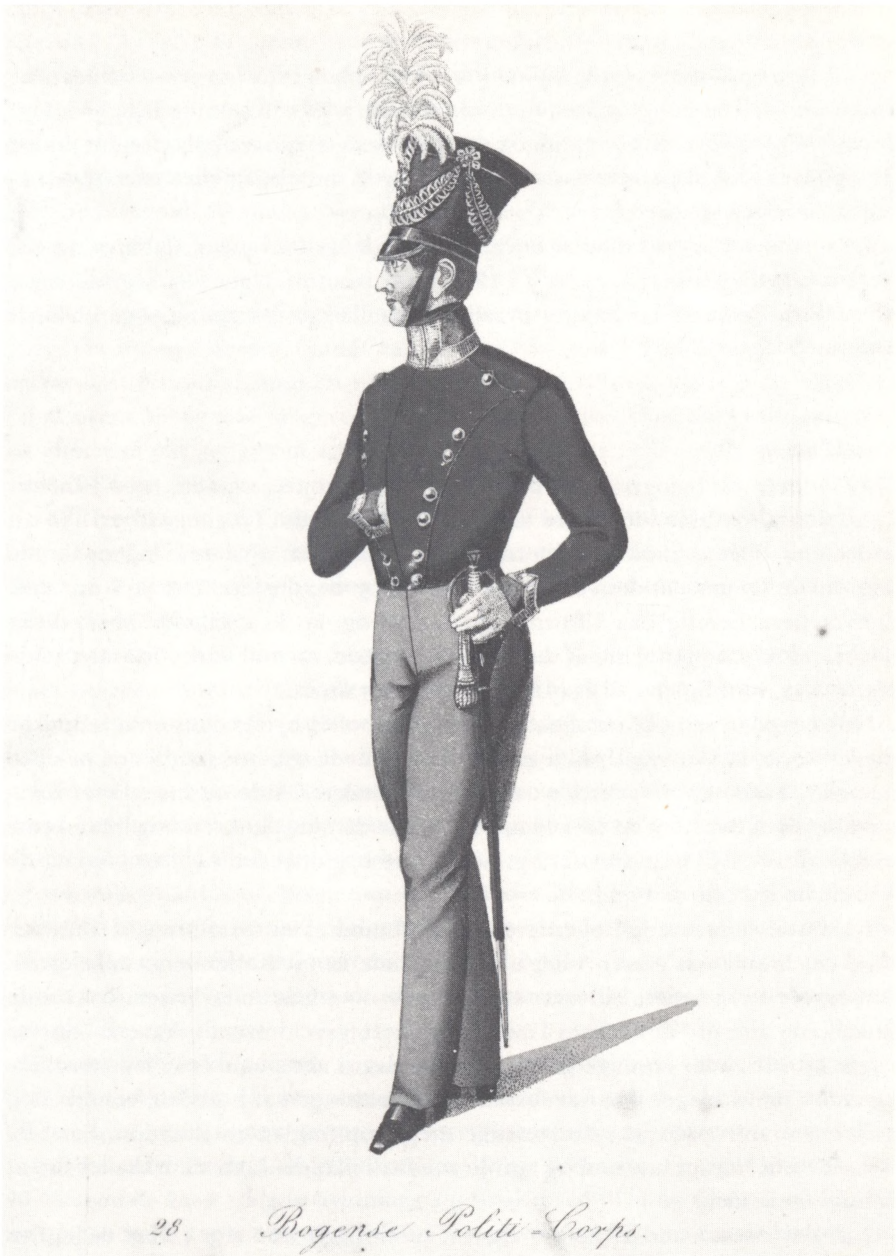
Første afdeling havde 109, anden afdeling 43 våbendytige brødre – foruden 15 officerer og underofficerer, der var valgt af medlemmerne. Chef for hele væbningen var købmand Iver Fahnøe. Nok er der tale om to afdelinger, men det pointeres, at de bør betragtes som værende ét kompagni med det fælles formål at opøve våbenbrug.

Officerernes uniform bestod af rød kjortel, lyseblå opslag med guldtræse på kraven, hvid underklædning, begge med gule knapper; på hovedet bar de en rund hat med rød og hvid kokarde, og de var udstyret med sabel. Kaptajnen bar 2 guldepauletter, officererne 1 bred epaulet, underofficererne 1 smal epaulet. Den øvrige del af mandskabet var udstyret med rund hat med rød og hvid kokarde, patrontasker i brunt bandolér samt bajonet-gehæng. Selv om de menige ikke tålte sammenligning med officererne, smagte det da lidt af militær. Til gengæld sparede de det sikkert ikke ringe beløb, som officererne måtte betale for en så fornem mundering.

Også tamburen (trommeslageren) var en flot fyr! Rød kjole med hvidt underfor, gule knapper, rund hat, hvid fjer og kokarde! Ifølge reglementet tilstod der ham en årlig løn på 10 rdl., da han er en god trommeslager og har mange børn, hvoraf den ældste spiller på fløjte. Da sønnen er faderen behjælpelig i borgervæbningen, suppleres lønnen med 5 rdl. Tamburen har yderligere pligter over for byen, idet han ved trommeslagning i gaderne bringer officielle meddelelser videre til borgerskabet; han skal stå til rådighed for byfogeden, og det er grunden til, at der er fastsat en årlig løn.

For at opnå færdighed i eksercits og skydning anses det – ifølge reglementet – for rimeligt, at borgervæbningen samles 4 gange om året; dog må trommerne ikke røres, uden at byfogeden og brandinspektøren er underrettet.

Borgervæbningen eksisterede kun til 1837, og det er meget begrænset, hvad man ved om dets virksomhed. Da englænderne var i danske farvande i årene efter 1807, blev der holdt vagt ved kysterne, og det blev organiseret af borgervæbningen. I Bogense blev der holdt udvig fra Kirkebakken, der med dette formål for øje blev benævnt »Alarmbakken«. De få konkrete tilfælde, hvor borgervæbningen er omtalt, er festlige begivenheder, hvor den paraderede og var med til at kaste glans over foretagendet. Det var f.eks. tilfældet ved festlighederne i byen den 1. november 1828 i anledning af Frederik VII's bryllup med prinsesse Vilhelmine Marie, hvor borgervæbningen paraderede på Torvet, hvor byens embedsmænd og en stor del af borgerne var samlet. »Borgerkapteinen Købmand Iver Fahnøe ønskede Held og Lykke over de høje Formælede og over

Borgervæbningen havde to afdelinger, hvoraf den første udgjorde et politikorps, hvis opgave det ifølge reglement af 1801 var at »overholde god Skik og Orden i Byen ved Tumulter, Ildebrand og flere ulykkelige Tilfælde«. Afdelingen talte godt 100 mand og havde en halv snes officerer.

hele Kongehuset, et Længeleve, der ledsagedes af gjentagne Hurraraab, Klokkernes Kimen og 27 Kanonskud«, beretter Literis Mando.

Ved kgl. resolution af 13. september 1837 ophævedes borgervæbningen og indgik i brand- og politikorpset, der omorganiseredes ved samme lejlighed. Borgervæbningen talte da 60 mand, og der blev dem fremover pålagt mere praktiske opgaver end at paradere, når kongen havde fødselsdag eller prinsguvernøren aflagde besøg i byen.

En rest af borgervæbningen bevaredes dog langt op i tiden: Publicering ved trommeslagning afskaffedes først i 1952, hvor trommeslager Iver Iversen søgte sin afsked. Først da besluttede byrådet at nedlægge det oprindelige embede som tambur.

Brandvæsen

1789 indberetter byfogeden, at Bogense har »3 Sprøjter, som ere med Tilbehør i god Stand, endskiøndt de ere smaae og uden Hiul«. Til gengæld er han alt andet end tilfreds med indvånernes brandredskaber: »Næsten Ingen har de anordnede Læderspandes Antal; her ere endog de, der ere 2, 4 ja 4 om een, Enhver beraaber sig paa Uformuenhed, som og, at de i Tilfælde af ulykkelig Ildebrand ikke benøtter sig af disse smaae Spande, men af andre Spande, Stripper og Kar, som Enhver til eget Brug er forsynet med«.

Nok havde byen et brandvæsen, men det var efter byfogedens opfattelse ikke meget bevendt. Der var absolut grund til at henlede opmærksomheden på disse mangler. Brandfaren var stor i datidens købstæder: Gårde og huse lå tæt sammen, og kom der først ild i en ejendom, kunne den hurtigt brede sig. Man kendte ikke til vor tids brandforsikring; højst selve bygningerne var forsikret, og de brandlidte led ofte store tab.

I 1800-tallet oplevede Bogense en enkelt brand af større omfang: I 1824 udbrød der brand i en gård i Adelgade, tilhørende farver Raffenbergers enke. Branden rasede hele natten, »fortærede 5 Gaarde med hele Indavlingen, det meste Bohave og alle til Familiernes Handel og Næringsvei hørende Varer«. Det var nogle af Adelgades anselige gårde, der blev lagt i aske, og ejerne led store tab, da indbo og varelager ikke var forsikret. Af skildringen af branden fremgår det, at byens brandvæsen ikke kunne stille meget op i sådan en situation: Først da der blev brækket et hus ned og sprøjterne fra oplandet kom til, lykkedes det at få bugt med ilden.

Når der opstod nød af denne art, var offervilligheden stor i hine dage. Der dannedes hurtigt en komité med sognepræst og byfoged i spidsen, og i løbet af et par måneder var der indsamlet 900 rdl. til de brandlidte. Gang på gang blev der siden i Bogense Avis opfordret til at give beløb til ulykkesramte rundt om-

kring på Fyn, og mange fulgte opfordringen. Af de nævnte 900 rdl. indsamledes således 214 i selve Bogense, 222 i Odense og 204 i Assens.

Branden havde til følge, at der forsvandt en del stråtage rundt omkring i Bogense. Så tidligt som i 1737 var det i en brandforordning for de fynske købstæder blevet påbudt, at stråtage skulle afløses af tegltage, men denne bestemmelse mødte modstand – »især i Bogense, hvis Indvaanere vare uformuende og Husene mestendeels smaa«. Nu var problemet blevet aktuelt, og flere benyttede i de følgende år lejligheden til at få lagt tegl på de dele af gårdene, der endnu var tækket med strå.

1838 brændte Kappelsmøllen ved Bogense, og det var sandsynligvis første gang, det nyorganiserede brandvæsen kom i funktion. – Hidtil havde man som nævnt haft 3 sprøjter, som en snes af byens borgere var oplært til at anvende. En af byens købmænd fungerede som brandinspektør. Han lod brandmateriellet efterse et par gange om året, men hvor effektiv han ellers var, melder historien ikke noget om.

1837 fremsattes som nævnt et forslag om, at borgervæbningen skulle indgå i brandvæsenet. Forslaget blev godkendt på en rådstuesamling, og der udarbejdedes et reglement af byfogeden og brandinspektør og brandmester, der begge var eligerede borgere:

Korpset talte 130 mand, hvoraf størstedelen skulle uddannes som brandmandskab; en mindre del skulle være politiet behjælpelig med at opretholde ro og orden (svarende til borgervæbningens 2. afdeling). Alt, hvad der havde tilhørt borgervæbningen, incl. faner og trommer, skulle tilgå brandkorpset.

Korpset, der stod under amtmandens tilsyn, var under befaling af et officerskorps, bestående af en kaptajn, en premierløjtnant og en secondløjtnant. Under disses kommando stod 12 tømrer- og murersvende. Korpset havde yderligere en sekondløjtnant som sprøjtemester, og under ham stod 3 underofficerer. Til betjening af sprøjterne var – ifølge reglementet – yderligere ansat: et antal strålemestre, 4 sadel- eller skomagere, 1 smed, 1 bødker, mandskab til at transportere vandkarrene og mandskab til at transportere og anbringe de to stiger, korpset disponerede over.

En underofficer fungerede som adjudant og rulleskriver. I hele sin organisation virkede korpset således som en militær enhed, og ved visse lejligheder optrådte det fortsat under gevær. Det var eksempelvis tilfældet, da den del af mandskabet, der udgjorde politikorpset, ifølge ordre fra prinsguvernøren den 23. december 1839 aflagde hyldnings- og troskabsed til kong Christian VIII, der netop havde bestegit tronen, og den 13. september 1847, hvor hele korpset paraderede under majestættens besøg i anledning af rådhusets indvielse.

Posterne som officerer i korpset blev beklædt af byens ansete borgere. Kaptajn (chef for hele korpset) var i årene efter omorganiseringen farver J. H. Koch,

1932 tog man i Bogense afsked med de gamle brandsprøjter og anskaffede nyt materiel, bl.a. motorsprøjte med 4-mands betjening. Samtidig sluttedes der overenskomst med Falcks Redningskorps, der stillede to mand til rådighed.

mens købmand Moses Jacobsen og købmand Jørgen Fahnøe var henholdsvis brandinspektør (premierløjtnant) og chef for politikorpset (sekondløjtnant).

1873 udstedtes en brandforordning for købstæderne, ifølge hvilken der oprettedes en brandkommission, bestående af politimesteren, brandinspektøren samt et eller flere af byrådets medlemmer. Brandvæsenet var således et kommunalt anliggende, og det var byrådets ansvar, at slukningsmateriellet blev holdt i orden. De 4 sprøjter, korpset nu rådede over, befandt sig i byens sprøjtehus bag det gamle rådhus, og heldigvis hørte det til sjældenhederne, at de rykkede ud. Det skete dog fast én gang hver sommer, hvor der holdtes sprøjteprøve på Torvet. Sprøjterne blev synet, slangerne blev rullet ud – mest til moro for byens borgere, ikke mindst børnene, der fik et gratis styrtebad.

Brandvæsenet bestod fortsat som et kommunalt anliggende, og det udgjordes af en brandinspektør, et antal faste brandsvende foruden en del af byens beboere, der var pligtige til at møde, såfremt der opstod ildebrand. Det var bl.a. tilfældet i 1910, hvor Studekroen brændte, i 1921, hvor Nordfyns Cykelfabriks værksted og lager brændte, i 1924, hvor Bogense Skibsværft på havnens vestre mole brændte, og i 1925, hvor snedker A. M. Andersens ejendom i Adelgade brændte.

Udgifter til byens brandkorps har gennem tiderne indtaget en beskedent plads på det kommunale budget (1789: 3 rdl., i 1860'erne: gennemsnitlig 70 rdl., 1880-1915: 200-400 kr.). Følgelig kan der ikke have været ofret meget på materiellet. I 1920'erne androg udgifterne godt 1.000 kr., i 1930'erne 2-3.000 kr. om året, svarende til mindre end 1% af de kommunale udgifter.

Efterhånden indså man, at byens brandmateriel hørte en svunden tid til, og i 1932 tog man afsked med det gamle brandvæsen, – og det skete med manér: Den gamle brandtromme blev taget frem, officererne bar deres guldtressede kasketter, og de gamle sprøjter fungerede for sidste gang. Der var anskaffet nyt materiel – motorsprøjte med 4-mands betjening, udrykningsvogn m.v. – og det afprøvedes ved havnen. Og så var det ellers på tide, at det gamle materiel blev gemt bort. Det gjaldt også korpsets geværer – gamle forladegeværer med flintelås – der opmagasineredes i skolens gymnastikhus. De var et levn fra borgervæbningens tid, og dermed var der sat punktum for den del af købstadens historie, hvor slige korps – udover at løse praktiske opgaver – skulle kaste glans over festlige begivenheder.

Der sluttedes overenskomst med Falcks Redningskorps, der stillede to mand til rådighed, mens kommunen ansatte 4 mand som lønnede brandsvende. 1934 opførtes en ny brandstation i St. Annagade. Mandskabet var blevet professionelt. Der var da gået nær 200 år, siden Bogense fik en brandanordning, hvori det hed: »Byen skal have i det mindste 2 Brandsprøjter. Sprøjtemesteren skal være en god mand, fri for Byens Bestillinger, Brandmæsteren en forsvarlig Blytækker eller Tømmermæster aff god Conduite, Straalemæsteren og hans Hjælper være hurtige og uforskrækkelige Murere«.

Retsvæsen

Vore købstæder – deriblandt Bogense – har gennem tiderne haft to domstole: byting og rådstueret. Deres områder var ikke klart afgrænset, men i praksis forholdt det sig sådan, at mindre sager førtes ved bytinget, større sager ved rådstueretten, og der kunne appelleres fra bytinget til rådstueretten. Bytinget holdtes oprindelig på Torvet, men rykkede inden døre og havnede til sidst på rådhuset, hvor – som navnet siger – rådstueretten også havde til huse. Denne bortfaldt ved forordning af 1805.

Bytinget (byretten) var da købstadens domstol, indtil retsplejeloven af 1916 trådte i kraft i 1919. Den tog sig nærmest af det, vi betegner som politisager, og domsmyndigheden udøvedes af byfogeden. Som den, der havde ansvaret for byens administration, havde han sit daglige virke på rådhuset, og det var da naturligt, at bytinget også indrettedes her. De 3 rådhus, der kendes i Bogense, har alle tillige fungeret som ting- og arresthuse, det ældste så vidt vides siden 1697, hvor det hidtidige tinghus toges i brug som vægterbolig. En inventarliste fra det

ældste råd- og tinghus omfatter bl.a. tingbord, to lange bænke til vidnerne, en jernlænke med lås til hænderne, en pisk m.v. Der fandtes kun én arrest, og den var så brøstfældig, at fangerne uden videre besvær kunne smutte ud. Det blev der rådet bod på, da der 1799 yderligere byggedes en arrest. Det nye rådhus i St. Annagade, der toges i brug 1847, rummede i nederste etage flere celler samt bolig til arrestforvareren, mens der på øverste etage bl.a. var retslokale. Medvirkende til opførelse af byens nuværende rådhus var bl.a. retsplejelovens krav til de forhold, retten skulle arbejde under, og det var et fuldt tidssvarende råd-, ting- og arresthus, Bogense fik i 1921 – med arrestbygning, detentionslokale, retslokale, politivagt, kontorer til politimester og dommer m.v.

Byfogeden, der tillige var byskriver, var forpligtet til at holde ting én gang om ugen, og det lader formode, at det retslige arbejde for byens vedkommende ikke havde så stort et omfang som det administrative. 1844 fik byfogeden yderligere tillagt embedet som herredsfoged og -skriver for Skovby herred, og han havde således domsmyndigheden såvel i byen som i herredet. By- og herredsfogedkontoret havde da til huse i felbereder H. Jensens gård i Østergade, men i 1850 flyttede byfoged Baadsgaard det til sin egen gård i Adelgade, hvor han selv boede på 1. sal. Hans efterfølgere i embedet boede i samme gård, og by- og herredsfogedkontoret forblev her indtil 1890, hvor »Borgmestergården« overtoges af købmand J. Hendriksen. Han havde hidtil haft forretning på hjørnet af Adelgade og Torvegade, og i denne ejendoms baggård indrettedes by- og herredsfogedkontoret 1891.

1919 medførte retsplejeloven som nævnt en ny retsordning. Den hidtidige byfoged, *A. F. Gad*, udnævntes til dommer for Bogense købstad og Skovby, Skam og Lunde herreder, og der udnævntes tillige politimester for samme jurisdiktion. Dommer Gad pensioneredes 1935 og afløstes af dommer *L. C. Levinsen* (1887-1953), der beklædte embedet indtil 1947, hvor han forflyttedes til Vordingborg.

Bøddel hører faktisk også den tid til, der er behandlet her. Så sent som omkring 1840 betalte Bogense kommune nogle rigsdaler til skarpretteren og til Odense Tugthus, hvor længere straffe sandsynligvis er afsonet. Der er ingen bøddel eller skarpretter opført på folketællingslister for Bogense, og det er sandsynligvis bøddlen fra Odense, der er blevet tilkaldt, når alvorlige straffe skulle eksekveres. Det var således tilfældet den 16. november 1810, hvor Ole Andersen og Rasmus Rasmussen fra Sandager blev henrettet. Herom ved Fyens Stifts Adresse-Avis, kirkebog og justitsprotokol at berette følgende:

Den 5. januar 1910 kastede præsten i Klinte jord på Holmehusets ejer Hans Christensen og hans hustru Birthe Kathrine Pedersdatter, henholdsvis 41 og 63 år gamle. Få uger forinden – den 22. november – havde han viet dem i Klinte kirke.

Hvad der var hændt natten efter nytårsdag stod at læse i avisen den 9. januar: »I Egnen af Bogense er Natten mellem 1. og 2. Januar sidstleden udøvet et skrækkeligt Mord paa Beboerne af et eenligt liggende Huus, Holmehuus kaldet, i Klinte Sogn. Ved Rettens virksomme Undersøgelse er Gjærningsmændene allerede opdagede at være en Huusmand Hans Rasmussen, der tjente for Tærsker i Kohlshauge Præstegaard, og Indsiddet Ole Andersen, begge boende i Sandager Sogn. Da den sidste, som tjente paa Sandagergaard, mærkede Uraad, forsøgte han at aflive sig selv, ved at skjære sig i Halsen, men Saaret skal ikke være dødeligt. Hans Rasmussen og dennes Kone, som og skal have været Medvider i Forbrydelsen, sidde alt her i Odense Arresthuus . . . Mordernes Hensigt var ogsaa her, som ved flere lignende Mordhistorier i de sidste Aar, at stjæle, og naar de ey med det Gode kunne udføre dette, at myrde, hvorfor de havde medtaget en Træskohammer, ved hvis Hielp Handlingen ogsaa fuldførtes«.

Der blev holdt forhør ved Gyldensteen Birketing, og den 24. april afsagde birke-dommer Møller dommen. Ole Andersen og Hans Rasmussen blev dømt »til at miste den høye Haand og Hoved med Øxe og Kroppen derefter at lægges paa Steyle«, Karen Hansdatter »til strængt Arbejdet i Kiøbenhavn Tugthus i sin Leve Tid«. Sammen med moderen skulle hun »henføres paa Retterpladsen for at overvære Executionen paa Morderne«. Til forsvar for morderne blev anført, at de havde begået tyveriet »paa Grund af deres Fattigdom samt Nød og Trang«, og disse omstændigheder havde »i en beruset Tilstand og et ulykkeligt Øieblik fremvirket det ugudelige Forsæt hos dem at slaae Beboerne i Huset ihjel«.

Den 16. november samme år bragte Adresse-Avisen følgende korte notits: »Delinqventerne, som siden have sat her i Odense Arrest, ere i Dag blevet udførte og henrettede i den Egn, hvor Misgjerningen udøvedes«. – At mange fra Nordfyn den dag har fundet vej til retterstedet, er der ingen tvivl om.

Det hørte absolut til undtagelserne, at Gyldensteen Birketing skulle dømme i sådanne sager. Det fremgår af justitsprotokollen, at der i perioden 1761-1837 har været 90 sager for retten. Størsteparten af sagerne angik tyveri, en væsentlig del af de resterende ulovligt krohold, kvaksalveri og uforsvarlig omgang med ild.

I nyere tid er det sket to gange, at befolkningen i Bogense og omegn er blevet opskræmt af mord, begået i Bogense og Holsø:

I 1877 dræbte en slagtersvend fra Bogense en matros ved at skære halsen over på ham. Der var marked i byen, og i den anledning aflagde matrosen, der var forhyret på en Fanø-skonnert, der lå i havnen, Bonnén's beværtning i Østergade et besøg. Under et ordskifte havde slagtersvenden kaldt ham en kæltring. Da slagtersvenden forlod beværtningen, fulgte sømanden og hans kammerater efter. På hjørnet af Adelgade og Østergade faldt slagtersvenden, og da søman-

Matros
Hans Heinrich Nissen.

Født i Egenmand 1853.
Død i Bogense den 1ste Marts 1877.

Ved hans Baare i Bogense Kirke
den 6te Marts 1877

af

Carl Fog.

ANDET OPLAG.

saa rødselfuld Maade som ved denne Baare. Det var rystende for dem, der hørte den ulykkelige raabe: „Hjælp! Hjælp! jeg døer!“; det var rystende for dem, der kom og saa' paa Gaden den store Blodpøl, som af et slaget Dyr; det var rystende for os alle her i vor fredelige lille By at høre, at et Menneske var myrdet paa aaben Gade; men fremfor alt var det rystende for de Sømænd, der havde faret sammen med ham paa det samme Fartøj, at høre, at deres Kammerat var omkommen paa en saa forfærdelig Maade. Hvor forfærdelig er dog ikke den Tanke, saa uforberedt i et Nu at stilles frem for den hellige og retfærdige Dommers Aasyn; havde den Dræbte kun modtaget et Saar, der under svære Lidelser langsomt var blevet helet, mon han da ikke paa sit Smerterns Leje vilde have været den første til at indrømme, at han ikke blot havde gjort klogere og besindigere, men ogsaa havde handlet bedre og mere kristeligt, om han havde ladet en saadan raa Fredsforstyrrelse gaa uanset bort. Vi kunne, menneskelig talt, saa godt forstaa, at en djærv og raak Søgut, selv om han var et bravt, retsindigt og saare fredeligt Menneske, hvilket Lov de, der kjendte ham, ubetinget give ham, kan blive tirret og opsiget af en paatrængende Uforsømmethed til at give vedkommende en Tugtelse; men, saa synes det os, det er dog et forfærdeligt Spørgsmaal, som paatrænger sig os, hvad var hans første Tanke og Følelse, da han i samme Nu blev kaldt ind for den himmelske Domstol, som han var i Færd med at give sin Harme og Vrede Luft og tugte Fornærmere? Ak! hvor rystende og gribende maa ikke Budskabet om denne hans Bortgang have lydt for den unge Kvinde, der var hans trolovede Brud og om kort Tid agtede at knytte sit Liv til hans. Vi fejle neppe, naar

Den 1. marts 1877 dræbte en slagtersvend fra Bogense en matros, der var forhyret på en Fanøskonert, der lå i havnen. Den tale, som pastor Fog holdt ved den dræbtes bære i Bogense kirke den 6. marts, blev trykt og blev hurtigt en bestseller!

den bøjede sig over ham, fik han en kniv jaget i halsen. Sømanden blev under stor deltagelse begravet fra Bogense kirke. »Tale ved Matros Hans Heinrich Nissens Jordefærd den 6te Marts 1877 af Carl Fog« blev trykt og solgt for 25 øre pr. stk. til fordel for Sømandsmmissionen. Allerede efter 3 dages forløb måtte 2. oplag af præstens tale i trykken!

Slagtersvenden blev ved Underretten idømt 5 års forbedringshusarbejde, og dommen stadfæstedes ved Højesteret. Hele sagen havde vakt overordentlig stor opsigt.

Det samme var ubetinget tilfældet i 1907, hvor en ung pige på knap 18 år, datter af boelsmand Rasmus Nielsen på Holse mark, blev fundet dræbt med overskåren hals. Anna hed pigen, og hun var blevet myrdet af sin jævnaldrende fætter Laurits, der tjente hos hendes far. Anna havde flere gange drillet Laurits, fordi han ikke udførte sit arbejde ordentligt – og tilmed var bange for spøgelse.

ser! Den dag, hvor han begik den skrækkelige ugerning, var de alene hjemme, og Anna havde benyttet lejligheden til at bebrejde ham, at han ikke fodrede køerne tilstrækkeligt.

Da Laurits' kniv efter nogle dages forløb blev fundet i brønden, tilstod han, og sindene begyndte at falde til ro. Morderen var imidlertid uanfægtet og blev erklæret for svagt begavet og underudviklet.

Når disse dramatiske begivenheder er medtaget i denne forbindelse, er det ikke mindst for at vise, hvordan folk reagerede i sådanne situationer. Det fremgår bl.a. af det referat, Bogense Avis gav af Annas begravelse: Ligoget talte over 1.000 mennesker. Folk var strømmet til fra hele Nordfyn, og alle beværtedes efter egnens skik med frokost. Liget stod i åben kiste midt på gårdspladsen. Regimentsorkesteret fra Fredericia blæste sørgemusik. Brenderup var den dag sort af mennesker, og kirken kunne kun rumme en lille del af dem. Næppe var begravelsen slut, før pastor Hertels tale var genstand for voldsom diskussion: Laurits er ikke sindssyg, hævdede præsten. Det er den udvikling, samfundet har taget, der er skyld i mordet; man kan ikke se bort fra, at pressens sensationsjageri kan ægge til lignende handlinger. – Den barokke skildring af den unge piges begravelse slutter med en omtale af det mishag, de tilstedeværende journalister gav til kende ved disse beskyldninger, og de undlod ikke de næste dage at kommentere præstens angreb på pressens behandling af mordsagen.

Dommeren, der skulle dømme i sagen, har sikkert også gerne villet tale et alvorsord med præsten. Han idømte Laurits 6 års forbedringshusarbejde, men Overretten forhøjede straffen til 8 år, og den blev stadfæstet af Højesteret.

Hvad der foregik i retssalen i Bogense var normalt ikke af disse dimensioner!

Politivæsen

Ved retsplejeloven i 1919 fik Bogense sin første politimester. I den anledning diskuterede man i byrådet, om politistyrken var tilstrækkelig. Udover natvægter bestod den af 1 politibetjent og 1 arrestforvarer, og borgmesteren fandt anledning til at udtale, at det var rigeligt til en by med 2.800 indbyggere.

Hvornår Bogense fik sin første politibetjent, vides ikke med sikkerhed. I byfogedens indberetning 1789 nævnes en sådan ikke, og han figurerer heller ikke på det i samme indberetning opstillede regnskab over byens udgifter. Det gør han til gengæld i regnskabet for 1837, hvor der er afsat løn til byens politibetjent såvel som pension til den tidligere politibetjent, henholdsvis 30 og 40 rdl.

Bogense havde som tidligere nævnt en borgervæbning. Ifølge reglement af 1801 bestod den af to afdelinger, hvoraf den ene – tællende 109 mand – som nævnt havde til opgave »at overholde god Skik og Orden i Byen . . . ved Tumulter, Ildebrand og flere ulykkelige Tilfælde«. Det svarer stort set til politiets oppa-

ver i nyere tid, og de har altså oprindelig været varetaget af borgervæbningens første afdeling, der havde ikke mindre end en halv snes officerer.

På folketællingslisten 1845 er Johan Henrik Hansen anført som politibetjent. På folketællingslisten 1834 er han anført som skomagermester, og det sandsynliggør, at det er en af byens egne borgere, der – via tjeneste i borgervæbningen – er blevet ansat som politibetjent. De senere i rækken havde alle gjort tjeneste i hæren.

1869 overgik politibetjent Hansen til anden tjeneste, og stillingen søgtes af 8 underofficerer. Følgende havde siden stillingen som politibetjent i Bogense:

1869-1885 P. Petersen, tidl. sergent i Hæren

1885-1900 Vilhelm Nebeling, tidl. underkorporal i Livgarden

1900-1923 Rasmus Chr. Petersen, tidl. sergent ved 16. Bataillon

1924-1964 I. M. R. Olesen, uddannet ved Politiskole.

Sergent P. Petersen ansattes 1869 tillige som arrestforvarer, og han fortsatte i denne stilling indtil 1899. Han efterfulgtes af Niels Peder Nielsen, der indtil da havde været politibetjent i Skovby herred. Som sin forgænger fejrede han 25-års jubilæum som arrestforvarer i Bogense. Det må have været et attraktiv stilling, for da den blev opløst ledig i 1929, meldte der sig 143 ansøgere, og blandt disse udpegedes tidligere overopsynsmand ved Odense Arresthus M. C. Carlsen.

Politibetjent og arrestforvarer fik kun en beskeden løn, men dertil kom frihold på henholdsvis fattiggården og rådhuset samt ekstrafortjeneste som henholdsvis fattiggårdsbestyrer og rådhusstjener. Det var tilfældet indtil 1923, hvor den tidligere politibetjent fortsatte som fattiggårdsbestyrer og tillige ansattes som kontorist på politikontoret. Og så må det ikke glemmes, at såvel politibetjenten som arrestforvareren og vægteren fik gratiale. Størsteparten af det beløb, der indgik i politikassen, anvendtes til dette formål, og det drejede sig i årene omkring århundredskiftet om 300-500 kr., fordelt på 40-60 bøder om året. 1898 indbetalte eksempelvis 57 personer 441 kr. i bøde til politikassen, mens 4 personer valgte af afsone den idømte bøde.

Ved retsplejelovens ikrafttræden omorganiseredes politivæsenet. Der oprettedes som nævnt politikontor, og der udnævntes politimester. Den første politimester i Bogense blev *P. Wegener* (1877-1956), der kom fra en stilling som byfogedfuldmægtig i Skanderborg. 1932 udnævntes han til dommer i Gørding-Malt herreder, og han afløstes af *Poul Klingberg* (1876-1939), der hidtil havde været politimester på Mors. Han fungerede i embedet indtil sin død i 1939, hvor politifuldmægtig *E. Nielsen Thomsen* (1893-1966) overtog embedet.

Om retssikkerheden i byen er der ikke gjort mange bemærkninger, og det må være tegn på, at problemerne ikke har været større, end borgervæbning og politibetjent har kunnet klare dem. Borgerrepræsentationen har dog i sin for-

Ved retsplejelovens ikrafttræden i 1919 fik Bogense sin første politimester, Peter Wegener, der her ses på sit kontor på rådhuset.

handlingsprotokol den 21. juli 1845 fundet anledning til at gøre et notat om de »pøbelagtige Gade-Uordener«, der finder sted i byen, men det skal uden tvivl sættes i relation til den øvelse, brand- og politikorpset havde ladet afholde dagen før, og ved den lejlighed morede borgereskabet sig altid. Det er sandsynligt, at man dette år er gået for vidt.

1871 kom der et nyt reglement for den del af borgervæbningen, der skulle »opretholde den indre Orden og Sikkerhed i Kjøbstaden«. Den skulle fremover bestå af 3 befalingsmænd og 20 menige, der skulle bære mørkeblå felthue med gul snor, men ikke uniformeres yderligere; kun befalingsmændene havde ret til at bære uniform med sabel. Paraderne, som de fleste havde fundet latterlige, bortfaldt; mandskabet skulle rekrutteres ad frivillig vej og efter ordre fra byfogeden tjene som et reservepolitikorps.

Den 1. februar 1872 trådte en politivedtægt for Bogense købstad i kraft, og dens 74 udførlige paragraffer vidste at fortælle borgerne, hvordan de havde at forholde sig i enhver situation. Det gjaldt først og fremmest færdsel på gader og stræder og adfærd på offentlige steder – ikke at forglemme »Beværtningsteder, der skulle holdes lukkede fra Kl. 11 Aften til Kl. 5 Morgen, men under særegne Omstændigheder, navnlig paa Markedsdage, eller naar mange fremmede Søfolk ere tilstede i Byen . . . paa Politiets Befaling . . . skulle lukkes til en tidligere Tid om Aftenen. Har Slagsmaal eller anden betydeligere Uorden fundet Sted i

en Beværtning, er Værten pligtig til paa Politiets Forlangende strax at lukke Beværtningen for den Dag« (§ 50).

De 20, der var medlemmer af korpset, havde pligt til at møde, når de blev til-
sagt af byfogeden, og udføre den tjeneste, der blev pålagt dem. De var forsynet
med politiskilt og måtte som væрге bære stok (§ 57-58). Samarbejdet mellem by-
foged, politikorps og politibetjent må have fungeret tilfredsstillende, og politi-
vedtægten, der omdeltes til alle husstande, må være blevet studeret, for da ord-
ningen i 1897 havde fungeret i 25 år, kunne man konstatere, at korpset sjældent
havde været i funktion. Bogense må absolut have været en fredelig by. Det be-
kræfter historien om »Jonas«, der omkring 1840 havde begået en række tyve-
rier og skulle afsone et par års tugthus i Odense. Politibetjenten fandt en pas-
sende lejlighed, hvor Jonas kunne overføres til Odense. En af byens borgere
havde ærinde i Odense, og politibetjenten og Jonas fik lov at køre med. Da de
nåede Tyrekroen, opdagede den pågældende borger, at han havde glemt sin
tegnebog hjemme. Jonas hentede tegnebogen med pengene, der skulle gives ud
i Odense, alt imens den pågældende borger og politibetjenten aflagde besøg i
Tyrekroen. Da Jonas kom tilbage, fik han en pægl brændevin for sin ulejlighed,
og rejsen kunne fortsættes til Odense. – Historien blev berettet i Bogense Avis
50 år senere, og det kan ikke udelukkes, at der er blevet lagt lidt til i årenes løb.
For eksempel, at Jonas, så lang tid han sad i arresten i Bogense og ventede på
sin dom, fik lov til at gå hjem efter mørkets frembrud, når blot han lovede at
komme tidligt næste morgen og vække arrestforvareren!

1866 anføres det, at retssikkerheden øgedes, efter at der var ansat en ridende
betjent i Skovby herred. – Politibetjenten i Bogense måtte til gengæld nøjes
med at gå på sine ben. I 1905 indsendte politibetjent Petersen ansøgning om
anskaffelse af en cykel. Sagen blev behandlet ved et byrådsmøde, og det affødte
ifølge Bogense Avis følgende diskussion:

Barfoed:	Kan Betjenten ikke naa sin Tjeneste, naar han gaar?
Borgmesteren:	Jo, saamænd kan han saa!
Morten Nielsen:	Lad os yde et Tilskud. Det er rart, at Betjenten kan kom- me rask af Sted! Det er ogsaa rart, hvis Betjenten kan pa- truljere paa Kirkebakken og paa Stierne.
Borgmesteren:	Det er forbudt at cykle de nævnte Steder. Ingen maa ride paa Stierne, hverken Politimesteren eller Politibetjenten, hverken Per eller Poul.

Politibetjenten fik ikke bevilget tilskud til en cykel!

Apropos de nymodens cykler: De var ikke uden fare for dem, der færdedes
på gaderne, og 1893 føjedes der følgende paragraf til politivedtægten: »Det er
forbudt at kjøre hurtigere paa Cykler, end hvad der svarer til jævn Trav med

Vognkjørsel eller Ridning . . . Hvor Kjørslen i Byen skal foregaa i Skridt, skal Cyklisten ride langsomt, hvilket ogsaa gjælder, hvor stærk Vognfærdsel eller Færdsel af Mennesker nødvendiggjør saadant«.

At en ung mand i 1908 udgav sig for politibetjent og idømte cyklister uden lygte en bøde på 4 kr., men reducerede den til 3 kr., hvis den blev betalt på stedet – og forsvandt, da han havde tjent sig en skilling, tog man fra den humoristiske side. Jo, sandelig skete der noget i Bogense!

Ikke alt var dog lutter idyl. I en række tilfælde måtte der selvfølgelig skrives ind, og arresten i Bogense stod sjældent tom. I perioden 1875-1938 var der 30-70 arrestanter om året med 700-1800 arrestant dage. 1881 var der eksempelvis 50 arrestanter, 35 mandspersoner og 15 fruentimmere, med ialt 1504 arrestant dage. De fleste blev dømt for løsgængeri, tyveri og betleri, en mindre del for vold og bedrageri. En enkelt idømtes for voldtægtsforsøg 3×5 dages fængsel på vand og brød. 2 personer blev idømt tvangsarbejde i henholdsvis 180 og 120 dage. – Det var arrestforvarerens opgave at beskæftige arrestanterne: Kvinderne blev sat til at spinde, karte eller strikke, mens mændene flettede tovværk, fremstillede træsko eller klemmer. Antallet af fanger var som helhed beskedent, og nogen stor produktion blev der aldrig tale om. – For hvert nyt arresthus, Bogense fik, fik fangerne bedre kår. Da det nye rådhus i St. Annagade indviedes i 1847, overførtes fangerne til celler, der kunne opvarmes, og da det nuværende rådhus med arrest toges i brug, havde de opnået den luksus, at de kunne få bad.

Arrestforvareren kunne som tillæg til sin beskedne gage tjene lidt ekstra ved at sælge forplejning til fangerne ud over det brød, de fik tildelt. Arresten kunne rumme op til 8 fanger, men var arresten kun tyndt belagt, betød det mindre i indtjening. Det har uden tvivl været tilfældet i 1889, hvor arrestforvareren fremsendte andragende »om Erstatning for Tab af Indtægt paa Grund af Mangel paa Arrestanter«. Andragendet blev imødekommet, idet arrestforvareren fik pålagt 50 kr. om året i varetægtspenge.

Til andre tider var arresten fuldt belagt – ikke mindst i krisetider, der normalt giver sig udslag i stigning i indbrud og bedrageri. Det var eksempelvis tydeligt mærkbart i Bogense i årene omkring 1930.

Vægter

Den, der vågede over borgernes sikkerhed om natten, var vægteren. En sådan ansattes i Bogense i 1698. Hans arbejde bestod i, at han – udstyret med syvstjerne, klokke og lygte – gik en runde gennem byen 3 gange om natten – kl. 10, kl. 12 og kl. 3; første og sidste gang skulle han yderligere ringe med rådhusklokken. Omkring 1870 lønnedes vægteren med 2 rdl. om ugen i sommerhalvåret, 2½ rdl. om ugen i vinterhalvåret. Den større løn om vinteren skyldtes selvfølgelig

Når noget skulle publiceres hurtigt, skete det ved trommeslagning. Det var f.eks. tilfældet, hvis teaterselskabet, der optrådte på hotellet, måtte aflyse en forestilling, eller hvis der var friskslagtet hestekød hos slagteren! Den sidste, der varetog jobbet, var Iver Iversen. Da han i 1952 søgte sin afsked, besluttede byrådet, at stillingen som byens trommeslager skulle nedlægges. Stillingen som vægter blev nedlagt i 1918 (jvf. billede bind 1, si. 134).

lig ubehag ved vejr og vind; 1841 var vinteren så streng, at der bevilgedes vægteren en kande varmt øl pr. nat. Dertil kom fodtøj og uniform hvert 3. år (mørkeblå kappe med kongens navnetræk i messing på brystet samt uniformskasket).

Det var ret så bundet at være vægter, og på et ret tidligt tidspunkt ansattes der en reservevægter. Han skulle kun afløse, når vægteren var forhindret, og herfor lønnedes han omkring 1870 med 10 rdl. om året. Vægteren kunne for sin løn ernære en familie. Det var absolut ikke tilfældet med reservevægteren, og stillingen var hyppigt opslået ledig.

I 1892 ansattes Andreas Madsen som vægter i Bogense. Han blev den sidste, der havde jobbet, og han nåede at fejre 25 års jubilæum. 1906 fik han en ny instruks: Om sommeren skulle han patruljere på gaderne fra 22.30 til 4.30, om vinteren dog fra 22.30 til 6.30, og han lønnedes med 1½ kr. pr. nat om sommeren, 2 kr. pr. nat om vinteren. De forudgående år var der ikke optaget rapport

for gadeuorden i Bogense om natten, og der gik ikke mange år, før det blev foreslået at ophæve vægter-ordningen, idet man fandt, at vægteren bidrog mere til spøg end til alvor. Spørgsmålet havde været taget op i byrådet allerede i 1890. På sin første runde sang vægteren et af vægterversene, og »denne Raaben og Syngen paa Gaderne« ville man nok være foruden; desuden kunne det kun være »en stor Fordel for Gavtyvene, at Vægteren ved sine musikalske Præstationer forkyndte Politiets Ankomst«. Desuden fandt byrådet, at det var en uskik, at vægteren skulle have »Nytaars-Gratulation« som tillæg til sin løn; en mindre lønforhøjelse ville være på sin plads. Vægteren kunne gøre nytte ved at opdage en brand, før den greb for kraftigt om sig, og diskussionen i byrådet endte med, at man vedtog at fortsætte med ordningen.

1918 gik vægteren sin sidste runde i Bogense, og ordningen havde da fungeret i 220 år.

Medicinalvæsen

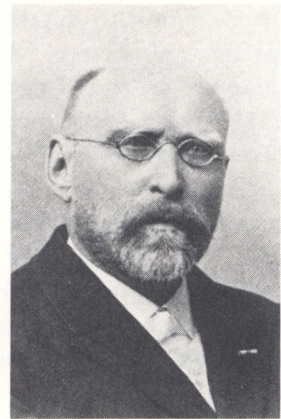
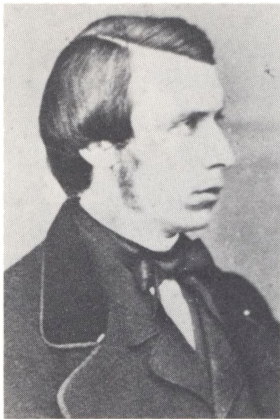
Læger

Medicinsk embedseksamen indførtes 1788. Indtil da havde kun læger med medicinsk doktorgrad måttet praktisere, og mindre købstæder måtte betjene sig af bartskærere, der udover at barbere kunne årelade, trække tænder ud og foretage mindre kirurgiske indgreb. Frem til midten af 1700-tallet er der nævnt en række bartskærere, der opholdt sig kortere tid i Bogense.

Efter 1788 måtte medicinske kandidater praktisere, og i årene, der fulgte, fik de fleste af vore købstæder en praktiserende læge, der havde lidt anden baggrund for at kunne kurere på folk end de, der havde lært bartskæreri som håndværk.

Af det regnskab, byfogeden supplerede sin indberetning med i 1789, fremgår det, at byen betalte 7 rdl. til doktor, og det er formentlig distriktskirurgen fra Odense, der har taget sig af patienter fra Bogense.

Sin første praktiserende læge fik Bogense i 1801. Peter Christoph Boock hed han, var tysker, havde været i kirurgisk lære i Halberstadt 1774-78, men var kommet til København i 1784, hvor han trådte i tjeneste hos amtskirurgen. 1797 tog han kirurgisk eksamen og fungerede nogen tid som kirurg ved Fynske Dragon-Regiment, indtil han 1801 slog sig ned som praktiserende læge i Bogense. 28. september indrykkede han følgende annonce i Fyens Stifts Adresse-Avis: »Efter Fleres Ønske har jeg nedsat mig i Kiøbstaden Bogense, for der at praktisere Lægekonsten. Intet skal derfor være mig kjærere, end ved en trolig Opfyldelse af mine Pligter at erhverve mig den samme Gunst og Tillid, hvorpaa jeg i min forrige Virkekreds har havt saa umiskienkelige Prøver. – Boock, forhen Eskadronschirurg ved det fynske Dragon Regiment«.

Praktiserende læger i Bogense: fra venstre Jens H. A. Bache (1857-68), Vilhelm Klein (1881-97) og Theodor M. Trautner (1866-81). Sidstnævnte blev 1881 udnævnt til stiftsfysikus (amtslæge).

Indtil 1838 havde Bogense 1, derefter 2 praktiserende læger:

1801-1825 Peter Christoph Boock	1838-1857 Jens Henning Aug. Nees
1825-1866 Peter Clausen Larsen	1857-1868 Jens H. A. Bache
1866-1881 Theodor M. Trautner	1869-1875 Peter Clausen Larsen-Utke
1881-1897 Vilhelm Klein	1875-1903 Hans Chr. A. Bolvig
1897-1932 Peter H. Trautner	1895-1927 Peder Chr. Jessen
1915-1965 Nicolai Holm	1927-1964 Knud Ehlert

De kom næsten alle til Bogense for at blive, og de fleste fik deres livsgerning her. En af undtagelserne var T. M. Trautner, der efter at have praktiseret 14 år i byen udnævntes til stiftsfysikus (amtslæge) og flyttede til Odense. Han havde været en afholdt læge, og da han forlod sin praksis i Bogense, blev der holdt festmiddag for ham på gæstgivergården. Embedet som stiftsfysikus varetog han indtil sin død i 1903. Nogle år forinden havde hans søn, Peter Trautner, overtaget læge Kleins praksis, der også havde været faderens praksis, og han kom som medlem af byrådet og byens første folkevalgte borgmester til at spille en betydelig rolle for byen (jvf. si. 47 f.). Han døde i 1932, og samme år rejstes en mindesten for ham i byens anlæg.

Bogense by udgjorde sammen med Skovby og Skam herreder Nordfyns lægedistrikt. Det varede længe, før der nedsatte sig læger på Nordfyn (Otterup: 1871, Søndersø: 1872, Uggerslev: 1895, Gamby: 1904), og samtlige distriktslæger (fra

Distriktslæger i Bogense: fra venstre Peter Clausen Larsen (1831-68), Jørgen H. Lorck (1868-1883) og Hans Chr. A. Bolvig (1883-1903).

1915 kredslæger) var hjemmehørende i Bogense, hvor størsteparten alle havde været praktiserende, før de udnævntes til distriktslæge:

1817-1830 Peter Christoph Boock
1831-1868 Peter Clausen Larsen
1868-1883 Jørgen H. Lorck
1883-1903 Hans Chr. A. Bolvig
1903-1915 Alfred Hardt-Schnicker
1915-1932 Peter H. Trautner
1932-1962 Peter Børresen

Apotek

Den 17. august 1804 kunne man læse følgende annonce i Fyens Stifts Adresse-Avis: »At jeg Undertegnede nu har faaet fuldbragt det af Hans Kongelige Maje-stæt allernaadigst forundte Privilegium paa et Apotheques Oprettelse i Bogense, og hvor jeg fra i Dag af kan have den Ære at lade enhver opvarde ved et der holdende examineret Subjekt ved Navn Hr. Grünberg, har jeg ikke vildet undlade at bekendtgjøre til enhvers behagelige Efterretning, og anbefaler mig her ved paa det bedste til enhver især paa denne Egn. – Tscherning«.

Det var apotekeren i Middelfart, der havde indrykket denne annonce. Den 14. januar 1799 havde han fået tilladelse til at oprette en filial af sit apotek i Bogense for at forsyne byen og omegnen med medikamenter. Apoteket indrettedes i

Bogense fik eget apotek i 1804. Apoteket i Adelgade opførtes omkring 1810. Apotekeren havde dog svært ved at klare sig, og i 1811 ansøgte han om og fik tilladelse til at handle med grovvarer som jern, salt og tjære. Billedet stammer fra tiden før 1900, hvor apoteket ombyggedes.

en ejendom på Torvet og startede sin virksomhed i 1804 under ledelse af provisor Johan Joachim Grünberg, der var tysker.

Tscherning solgte 1808 apoteket til Erik Chr. Barfoed for 1.000 rdl. Han købte købmand Kaysers gård i Adelgade og indrettede apoteket her; i januar 1810 fik han bevilling til at drive det, men han købte umiddelbart efter apoteket i Stege og solgte apoteket i Bogense til Niels Archtander Reinecke, der fik bevilling i maj 1810. Hvordan vilkårene var for byens apoteker, fremgår af Reineckes ansøgning i 1811 om at måtte handle med grovvarer som jern, salt og tjære: »Som Apoteker i Bogense, den mindste By i Fyen, afsides beliggende og blottet for Næring eller Søgning af Fremmede især under Krigens Tid, kan jeg knapt finde Udkomme eller tjene til dagligt Brød for mig og min Familie, men maa geraade i Tab og Armod, om disse Konjunkturer længe skal vare, saa som jeg for ikke ret længe siden her er etableret og maa forrente det meste af Kapitalen, Apoteket er værd«.

Bevillingen blev imødekommet, og der må være kommet bedre tider for apo-

Til venstre justitsråd Fr. Ludvig Richter, der drev Bogense Apotek 1834-70. Efter sin bortrejse fra byen skænkede han flere gange penge til velgørende formål. – Til højre apoteker L. L. Mørk Hansen sammen med sin hustru og datter; han købte apoteket 1883 og drev det indtil 1911.

tekeren, idet han senere udvidede apoteket ved at tilkøbe naboejendommen. 1825 solgte han apoteket for 9.000 rdl. og løste to år senere borgerskab som købmand i Bogense, hvor han etablerede sig i Torvegade.

Følgende fik siden oprettelsen bevilling til at drive apoteket i Bogense:

- 1804-1810 Hans Chr. Tscherning
- 1810 Erik Chr. Barfoed
- 1810-1825 Niels Archtander Reinecke
- 1825-1832 Henrik Hansen
- 1832-1833 Nicolai Christlieb Leth
- 1834-1870 Frederik Ludvig Richter
- 1870-1883 Simon Ludvig Richter
- 1883-1911 Lorenz Levin Mørk Hansen
- 1911-1943 Henrik Fabricius

To gange er der foretaget større ombygninger: Apoteker F. L. Richter påbe-

gyndte en ombygning og udvidelse i 1837, og sidste etape afsluttedes først i 1852. Sin nuværende facade fik apoteket under den ombygning, som apoteker Mørk Hansen lod foretage 1899-1900.

Tandlæger

Først i 1911 nedsatte der sig en praktiserende tandlæge i Bogense. Indtil da forholdt det sig sådan, at visse tandlæger havde justitsministeriets tilladelse til at praktisere »besøgsvis« rundt omkring. Når tiden nærmede sig, hvor en tandlæge agtede sig til byen for at kurere folks tænder eller – hvad der snarere var tilfældet – trække dem ud, indrykkede han en annonce i Bogense Avis. I juli 1860 indrykkede en tandlæge fra København f.eks. følgende annonce: »Jeg anbefaler mig med Indsætning af kunstige Tænder – saa stafferede, at de ikke kan skjelnes fra de naturlige, og saa stærke, at man kan tygge Skorper med dem; ligeledes renses og plumberer jeg de beskadigede Tænder; om de end ere nok saa brune eller sorte, gjøres de hvide. Ligtorne borttager jeg aldeles med Roden uden Smerte«. – Det lød jo forjættende! Spørgsmålet var så bare, om de, der gik rundt med tandpine, havde mod til at aflægge den ukendte tandlæge et besøg! – I de følgende år var det oftest en tandlæge fra Odense, der tog til Bogense og praktiserede et par dage ad gangen.

I årene efter århundredskiftet forlød det et par gange, at en tandlæge ville åbne fast praksis i Bogense, men først i 1911 blev det til noget. Siden havde Bogense følgende praktiserende tandlæger:

1911-1916 K. K. Andresen
1916-1919 Th. Søfelde Hansen
1919-1925 Henrik Schiøtt
1925-1944 Ejvind Nielsen

Sygehuse

Et sygehus opførtes i Rådhusstræde i 1857. Det havde 8 senge og var uden operationsstue. I tiden frem til 1880 var der i gennemsnit indlagt 40 patienter om året, hvoraf kun en mindre del var fra selve byen. Sygehuset benyttedes fortrinsvis af landdistriktet, og en væsentlig del af patienterne var tjenestefolk, indlagt for husbonds regning.

At det ikke var nogen imponerende institution fremgår af den vurdering, der blev foretaget i 1872. Bygningen vurderedes til 2.530 kr., hvilket svarede til 1/4 af det beløb, som henholdsvis skolen på Torvet og rådhuset i St. Annagade vurderedes til; inventaret vurderedes til 800 kr. Sygehuset hørte til kærmerkassens aktiver, og der afsattes på den tid et beskedent beløb til driften af det, i 1870 eksempelvis 300 rdl.:

Opvarningskonens Løn og Gratiale	35 rdl.
Patienternes Bospising	140 rdl.
Brændsel	66 rdl.
Reparationer paa Bygninger og Inventarium	20 rdl.
Forskjellige Udgifter	39 rdl.
	300 rdl.
Fragaaer: Betaling for indlagte Patienter	260 rdl.
	40 rdl.

Det var før sygekassernes tid, og patienterne betalte selv for indlæggelse. Byens reelle udgift var – som det fremgår af regnskabet – kun 40 rdl. Forholdene var meget primitive, og det var nødvendigt at foretage visse forbedringer. Der var hverken kælder eller vaskehus, og køkkenet var anbragt midt i bygningen, så at »Støi, Madlugt, Røg og Damp trængte omkring paa Sygeværelserne til Gene for Patienterne« (Bogense Avis 1872). Dertil kom, at antallet af patienter var stigende: 1889 var der indlagt 116 patienter med ialt 2.036 sygedage, det største antal sygehuset hidtil havde haft på et år.

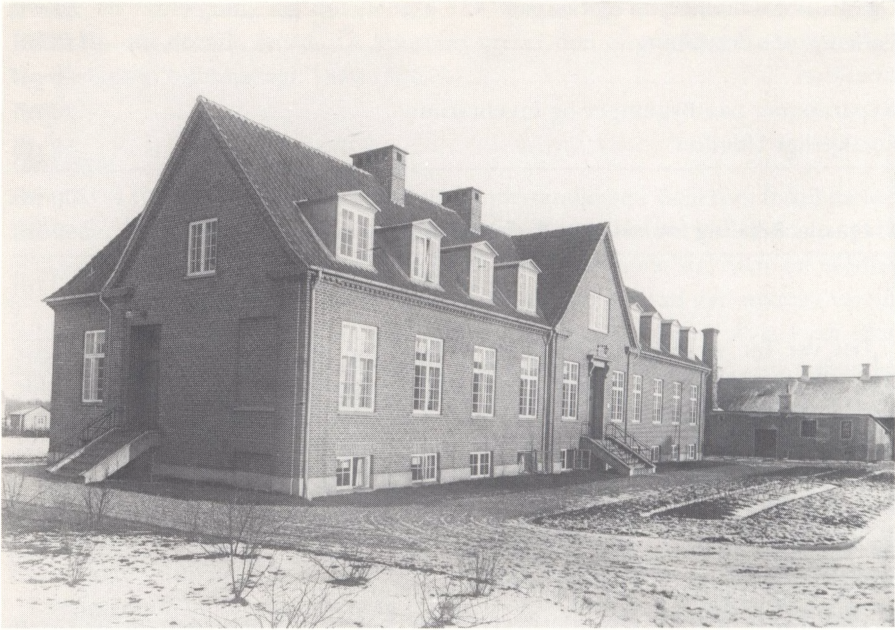
1883 havde Bogense fået yderligere et sygehus – et såkaldt epidemi- og karantænehus. Det var opført nordøst for bygrænsen og kunne i sagens natur ikke aflaste det almindelige sygehus.

Det var distriktslægen, der fungerede som sygehuslæge. Først 1905 ansattes der en uddannet sygeplejerske. 1917 fik sygehuset egen læge: 2 år forinden var Nikolai Holm begyndt som praktiserende læge i byen, men han ansattes nu som sygehuslæge og udnævntes senere til overlæge. Han fungerede indtil 1953, hvor han afløstes af overlæge T. Bæk Kristensen. Overlæge Holm døde 1955.

I begyndelsen af århundredet drøftede byrådet sygehusforholdene, og der var enighed om, at begge sygehuse var ret mangelfulde. Der var ganske vist ikke så mange patienter, men det skyldtes først og fremmest, at folk foretrak at blive liggende hjemme frem for at blive indlagt på Bogense Sygehus. Der var ringe plads, ventilationen var dårlig, og man savnede mulighed for kirurgisk behandling i lettere tilfælde. Sådan lød det i 1913, og allerede på det tidspunkt var der planer om opførelse af et nyt sygehus med 30 senge, 18 på en almindelig afdeling og 12 på en epidemi-afdeling.

Men det havde lange udsigter. I slutningen af 1920'erne forstærkedes kritikken: Sygehuset opvarmedes ved kakkelovne, og Bogense var – ifølge Bogense Avis – det eneste sted i landet, hvor sygetransport stadig fandt sted ved hjælp af hestekøretøj. Man fandt, at tiden var inde til at anskaffe en sygebil!

I august 1929 vedtog byrådet omsider opførelsen af et nyt sygehus. Det var på tide, selv om det var et spørgsmål, om byens økonomiske forhold tillod det. An-

Da Bogense i 1930 fik et nyt sygehus, var kapaciteten udvidet betydeligt: Det gamle sygehus i Rådhusstræde rummede oprindelig 8 senge og var uden operationsstue. Det nye sygehus rummede foruden operationsstue 6 stuer med plads til ialt 30 patienter.

lægsudgifterne ville beløbe sig til 120.000 kr., men 2/3 skulle betales af amtet. Tegninger udførtes af kommuneingeniør Hansen, og sygehusbygningen opførtes ved siden af det gamle epidemisygehus, der skulle bevares.

Bogense havde hidtil haft et bysygehus, men nu fik det et amtssygehus. I kælderen var der indrettet køkken, lokaliteter til lysbade og røntgenfotografering, laboratorium og vaskeri, i stueetagen 6 sygestuer og operationsstue, i tagetagen 5 sygestuer samt beboelse til sygeplejerske og andre kvindelige funktionærer. Overalt var der indlagt centralvarme. – Personalet bestod herefter af sygehuslæge, sygeplejerske, kokkepige, køkkenpige, to gangpiger samt karl.

Den højtidelige indvielse fandt sted den 25. september 1930. Den følgende søndag besøgte 1.500 mennesker det nye sygehus, og alle kunne glæde sig over en institution, der på alle måder opfyldte tidens krav. Den 30. september overflyttedes patienterne fra det gamle sygehus. Og der var gået mindre end en måned, før Bogense Avis kunne konstatere, at det nye sygehus blev stærkt benyttet. Der var nu indlagt ikke mindre end 22 patienter. Sygehuset var normeret til 20 patienter, men stuerne var så store, at de kunne rumme 30.

Den første sygebil blev anskaffet i 1931, og vidunderet var udstillet hos »Br. N. & Kr. Petersen«, før det blev taget i brug.

Og så kom der endelig en sygebil til Bogense. Sygetransporten overtoges af cykelfabrikant Petersen, der omgående bestilte en bil specielt til sygetransport. Den leveredes i februar 1931, men før den toges i brug, blev den udstillet i firmaet, så at alle kunne beundre vidunderet.

I 1930'erne havde sygehuset en gennemsnitsbelægning på 30 patienter, og det var således næsten for lille fra starten.

Sygeplejeforening, sygekasser

En forløber for de to sygekasser, Bogense fik omkring århundredskiftet, var den *sygeplejeforening*, der oprettedes 1880 på initiativ af provst Fog, redaktør Pagh og læge T. M. Trautner. Den 18. august lod de følgende notits indrykke i Bogense Avis: »Hvor mange af os have ikke følt, naar Sygdom ramte os og vor Familie, hvor velsignet en kyndig, kjærlig og deltagende Sygepleie virkede ind paa os, og hvor let forstaa vi ikke, hvilket svært Savn det er for Uformuende, Fattige og Hjælpeløse at skulle undvære en saadan Bistand«. – De tre notabiliteter havde holdt møde den forudgående søndag og ville nu bringe i forslag at stifte en

sygeplejeforening for Bogense og til gavn for dens medlemmer få ansat en diakonisse.

Foreningen stiftedes ved et møde den 25. august, hvor foreningens formål fik følgende formulering: » . . . at fremme i Bogense Sogn en kyndig og omhyggelig Pleie, hvilende paa den kristelige Kjærligheds Grund«. – Kontingentet blev sat til 10 øre om måneden. Diakonissen skulle aflønnes med 100 kr. om året. De tre initiativtagere kom til at udgøre bestyrelsen.

Allerede efter et par ugers forløb ankom diakonissen. Hun fik imidlertid ansættelse i udlandet efter et års forløb, og det kneb med at få stillingen besat de følgende år. 1885 lod foreningen selv en sygeplejerske uddanne. Ikke mindst under tyfus-epidemien i 1882 øvede foreningen en omfattende virksomhed. Især læge Trautner var aktiv, og han gik ind i et større organisatorisk arbejde vedrørende ansættelse af sygeplejersker i menigheder.

Bogense fik sin første sygekasse så tidligt som i 1860. Der var byens nystiftede Håndværkerforening, der organiserede en *Håndværkersygekasse*, og den havde god tilslutning de mange år, den eksisterede (jvf. si. 103). Ved 50-års jubilæet i 1910 talte den 200 medlemmer.

Efter loven om statsanerkendte sygekasser 1892 tog sygekassevæsenet yderligere form. Ved et møde den 31. marts 1894 stiftedes *Arbejderforeningens Sygekasse*. 40 mand var til stede, og samtlige indmeldte sig i foreningen. En offentlig fest, der afholdtes den 17. juli samme år, gav 316 kr. i overskud, og det var foreningens startkapital. Det månedlige kontingent androg 20 øre, men forhøjedes efter to års forløb til 25 øre. Samtidig øgedes sygepengene fra 2 kr. til 3 kr. 50 øre om ugen. Da den almindelige sygekasse stiftedes, diskuteredes det, om Arbejdersygekassen skulle indgå i denne, men det blev nedstemt af den nye forening, og den hidtidige forblev en selvstændig forening med 260 medlemmer ved 40-års jubilæet i 1934.

Den almindelige Sygekasse stiftedes ved et møde på rådhuset den 10. juni 1902. Initiativtageren var læge P. Trautner, og der var fra begyndelsen stor interesse for sagen.

Efter lovene kunne medlemmerne nyde fri læge, fri behandling på byens sygehus, dagpengehjælp på 50 øre, 75 øre eller 1 kr., afhængigt af medlemsbidraget, henholdsvis 40 øre, 55 øre og 70 øre om måneden. Afhængig af medlemmets alder betaltes i indskud henholdsvis 1 kr. (25-30 år), 1 kr. 50 øre (30-40 år) eller 2 kr. (40-60 år). Kontingent-taksterne blev betegnet som de laveste i hele landet, og de steg da også i de følgende år.

Første formand og kasserer blev initiativtageren, læge P. Trautner.

Ved udgangen af det første år havde sygekassen 262 medlemmer, og medlemsbidrag udgjorde ialt 629 kr. – 25 år senere havde den nær 1.300 medlemmer, og medlemsbidraget var steget til ialt 21.000 kr.

Den almindelige Sygekasse stiftedes i 1902, og den købte egen bygning på Torvet i 1927. Samme år kunne Sygekassen fejre 25-års jubilæum, og i den anledning fotograferedes bestyrelse og festudvalg foran den nyerhvervede bygning. Fra venstre faktor Th. Willemsen, arbejdsmand Fr. Lindhardtzen, kalkbrænder Knud Jørgensen, montør L. P. Hansen, snedker Andreas Hansen, kontorist Hans Petersen, murermester Waldemar Hansen, former Jacob Johansen og maler Chr. Nielsen.

I de første år havde sygekassen lokaler hos kassereren. 1927 købte den egen ejendom, Torvet nr. 7, hvor der indrettedes kontorlokaler og bolig til sygeplejersken. – Hjemmesygepleje var indført 1. januar 1919.

Sundhedsforhold, epidemier

Sammenlignet med vore dages sundhedsforhold lod datidens meget tilbage at ønske, men forholdene var ingenlunde værre i Bogense end andre steder. Snarere tværtimod: »Det synes, som om Byen i det Hele er ret heldigt stillet i hygiejnisk Henseende. Kjøbstaden er bygget paa Skraaningen af en Bakke, der fra Nord og Nordøst helder jevnt nedad mod Syd og Sydvest og saaledes er godt udsat for Lys og Luft. Luften er frisk, den næsten stadige Blæst bringer Luftvexel istand. Skjøndt der vel findes mange Familier, der maa leve tarveligt for at slaa sig igennem, findes der dog ikke nogen egentlig Nød«, hedder det i en beretning om sundhedsforholdene i 1877. – Selvfølgelig var ikke alt, som det

skulle være: »Husene ere i det Hele ikke overfyldte med Beboere, og om der end hist og her ere uheldige Forhold med Latriner, Svinestier og Møddinger, ligesom ogsaa enkelte Haandværkere og Fabrikker jevnlig bringe ilde Lugt, er Renligheden neppe mindre her end i andre Byer«.

Slige ting affandt man sig med, før miljølovgivningen tog fat og folk gik på jagt efter forureningskilder. Og dog kendte Bogense også til miljølovgivning i 1870'erne. Byen fik en politivedtægt i 1872, og her søgte man at imødegå støjgener og forurening, der kunne være til skade for sundheden:

§ 9: Det er forbudt paa offentlig Gade, Vei eller Plads uden Politiets Tilladelse at save eller hugge Brænde, Tømmer eller deslige, hugge Sten, reparere Vogne, beslaa Heste eller foretage andet saadant Arbeide.

§ 30: Kreaturer samt Svin og Faar maa ikke gaa løse paa offentlig Gade, Vei eller Plads.

§ 68: Ingen maa paa eller ved offentlig Gade, Vei eller Plads henkaste Aadsler, Feieskarn, Affald fra Huse eller anden Urenlighed. Deslige Ting maa heller ikke kastes i Vaskerender, Tagrender, Rendestene eller andetsteds, hvorfra de kunne flyde ud i Gaderendestene eller i andet offentligt Afløb.

Til gengæld tog man ikke justitsministeriets cirkulære om »Tilsynet med løsgangte Fruentimmer« af 1877 så højtideligt. Byrådet erklærede straks cirkulæret overflødigt, eftersom sådanne fruentimmere ikke fandtes i byen.

Opmærksomheden var henledt på forureningsforhold, idet man måtte konstatere, at Bogense i 1870'erne havde været hjemsoget af 4 større tyfus-epidemier. Eksempelvis havde Bogense haft lige så mange tilfælde som Middelfart og Kerteminde tilsammen. Læge Trautner gav sig til at udforske forholdene nærmere. Epidemierne havde kulmineret i juli 1871, august 1872, august 1875 og juli 1877. Det havde været varmt de pågældende måneder, og umiddelbart før de anførte måneder var bybækken blevet rensat. Læge Trautner foretog nogle nærmere undersøgelser vedrørende bækkens løb og strømmens hastighed. Størsteparten af patienterne var hjemmehørende i ejendomme, der stødte op til bækken; især blev mange tjenestefolk angrebet, og de havde mange steder deres kamre i bagbygninger, der lå ned mod bækken. Beboerne af en bestemt gård, der lå umiddelbart ud til bækken, havde alene i løbet af de 4 år med tyfus-epidemi haft 204 sygedage på sygehuset.

Der var næppe tvivl om, at læge Trautner var på sporet af en ikke ubetydelig smittekilde, og myndighederne var lydhøre over for hans forslag, bl.a. oprensning af bækken på andre tidspunkter af året. – I 1886 rasede der i Skovby og Ore sogne en voldsom tyfus-epidemi, der krævede 9 menneskeliv; epidemien bredte sig imidlertid ikke til Bogense, og sygdommen forekom ikke epidemisk mere.

Til gengæld undgik man ikke »den spanske syge« ved slutningen af verdenskrigen. Det første dødsfald indtrådte i oktober 1918, hvor en 32-årig købmand fra Maribo døde, mens han opholdt sig hos sin mor i Bogense. Da sygdommen var blevet konstateret, lukkedes byens skoler. Epidemien kulminerede i december 1918, hvor der konstateredes flere hundrede tilfælde om ugen i Nordfyns lægekreds. Bogense by slap dog nådigt i forhold til landdistriktet: I de 3 første uger i december konstateredes der i hele lægekredsen henholdsvis 518, 387 og 197 tilfælde, deraf henholdsvis 34, 40 og 18 i Bogense by. Som helhed blev Nordfyn dog ramt i mild grad. Værst gik det ud over Grindløse og Særslev sogne. I Grindløse døde 5 mennesker omkring årsskiftet 1918-19, og i Moderup var så mange angrebet den følgende vinter, at der måtte hentes hjælp fra de omkringliggende byer for at få kreaturerne passet. I Bogense krævede epidemien yderligere 2 ofre, en 30-årig malermester og en 18-årig tjenestepige. Et af »den spanske syges« ofre var for øvrigt Bogense-kredsens folketingsmand, løjtnant Aage Kidde, der døde den 28. december 1918, kun 30 år gammel.

De hygiejniske forhold er bedret betydeligt, og man kommer formentlig aldrig til at opleve tilstande som dem, tyfus og »den spanske syge« førte med sig.

På en række områder havde man af erfaringerne lært at være varsom. Til gengæld fremkaldte det stor modstand, da det i 1890 blev foreslået at indføre kødkontrol i Bogense. Man fandt en sådan foranstaltning unyttig, og tilmed ville den fordyre kødet. En del turde med bestemthed hævde, at der ikke fandtes fordærvet kød i byen. 1903 fremkom der lov om offentlig kødkontrol, og nu var der ingen vej udenom!

Forsorg

Forsorg er omsorg for de ubemidlede. Der var mange både i by og på land, der ikke kunne ernære sig, og de var henvist til betleri. Nogle havde en beskeden indtægt ved at spinde eller sy, men det kastede ikke så meget af sig, at de kunne klare sig.

»De Fattiges Mængde er stoer«, skrev byfogeden i sin indberetning 1789, og det bekræftes af folketællingslisten 1787: For 18 personer – 14 kvinder og 4 mænd – er det angivet, at de lever af almisse. Gennemsnitsalderen er 70 år; kun 3 er endnu ikke fyldt 60. Den yngste er Dorte Ibsdatter, der er 46 år og bor sammen med sin datter på 3 år. Der er 3 ægtepar: Christian Bredahl og hans kone Karen Friedrichsdatter, henholdsvis 74 og 80 år gamle, Niels Pettersen og hans kone Karen Ibsdatter, henholdsvis 63 og 53 år gamle, samt Johan Vermuth og hans kone Maren Johansdatter, henholdsvis 60 og 76 år gamle. Størstedelen af de øvrige kvinder er enker. I de Fattiges Boder på Torvet bor 4 almisselemmer: Maren Eriks, 62 år; Else Basses, 82 år; Else Hansdatter, 68 år, og Karen Simons, 64 år, alle enker efter første ægteskab.

På folketællingslisten 1801 er anført et tilsvarende antal, der lever af fattiggassens midler. Blandt fattiglemmerne finder vi Usle Kirstine, enke på 74 år, 4 enker på henholdsvis 66, 75, 77 og 85 år i de Fattiges Boder på Torvet samt Peder Mortensen, 76 år og tidligere skrædder; han er gift med Karen Nielsdatter på 46; det er hans andet ægteskab, og han er far til ialt 25 børn, hvoraf dog kun de 3 mindste er hjemmeboende.

I sin indberetning understreger byfogeden, at byens indvånere er »meget godgjørende mod disse Elendige«; lemmerne får mad og ugentlig almisse; har de børn, får de klæder, og der betales for skolegang. De fleste almisselemmer er kvinder, og byfogeden bringer i forslag, at der – for at afhjælpe deres nød – ydes dem »et lidet Forskud af Uld, Hør eller Blaar til Spindelse for et Manufactuour«. Senere anføres det om adskillige kvinder, at de lever af at sy og spinde for folk.

Det er sket et fremskridt fra 1787 til 1801. Byerne skulle selv sørge for deres fattige; men i 1700-tallet synes det at være sket på privat initiativ, jvf. byfogedens beskrivelse. I 1801 er der tale om støtte fra en fattiggkasse, og den er formentlig oprettet på initiativ af magistraten. Først ved lov om fattigkommissioner 1803 etableredes der et egentligt fattigvæsen. En del af de indkomne skatter administreredes af fattigkommissionen, der bestod af sognepræsten, byfogeden og en af de eligerede mænd, resp. en af borgerrepræsentanterne.

1834 er der opført 21 almisselemmer på folketællingslisten. Betegnelsen var der ikke ændret ved, men den hjælp, de fik, blev formidlet af det offentlige, og de var ikke udelukkende henvist til at gå rundt og tigge om almisse. Som tidligere nævnt havde byen 3 kasser. Kæmnerkassen var at betragte som hovedkassen, og den ydede tilskud til de to andre kasser, fattiggkassen og skolekassen.

Fattiggkassens udgifter for perioden 1856-68 blev bragt i Bogense Avis, og på det grundlag får vi et overblik over de udgifter, kassen havde. Ialt beløb det sig på 13 år til 30.000 rdl., fordelt på følgende poster:

Fattiggkassens udgifter 1856-68	Samlet beløb	Andel af samlede udgifter
Almisse	19.306 rdl.	65,3%
Husleje	1.639 rdl.	5,5%
Brændsel	2.160 rdl.	7,3%
Lægemidler	554 rdl.	1,9%
Begravelser	191 rdl.	0,7%
Lønninger	496 rdl.	1,7%
Reparationer	1.448 rdl.	4,9%
Renter og Afdrag	218 rdl.	0,7%
Beklædning	515 rdl.	1,7%

Vask og Rengøring	852 rdl.	2,9%
Arbejdsanstalten	1.549 rdl.	5,2%
Blandede Udgifter	661 rdl.	2,2%

Den helt væsentlige udgift var således udbetaling af almisse. Der er afdraget gæld over 4 år, og der kan kun have været tale om et beskedent lån inden for fattigvæsenets område. Af udgifterne dækkedes de 70% af kærmerkassen; resten dækkedes ved indtægter af kapitaler og ejendomme og ved bortleje af jord.

En række mindre huse var tidligere skænket fattigvæsenet: 2 huse i Adelgade, overdraget 1798 af købmand Christen Fahnøe, og to huse på Torvet, overdraget 1799 af købmand Ditlev W. Jørgensen. De to førstnævnte skulle ifølge testamentators ønske bebos af »3 Fattige, der trænge til Fattigvæsenets Hiælp« og »en hæderlig Enke af en gejstlig eller verdslig Embedsmand«. Fattigboderne på Torvet rummede plads til 4 fattiglemmer. Derudover fik Fattigvæsenet 1820 og 1830 overdraget 3 huse, da deres hidtidige ejere var blevet antaget til fattigforsørgelse. 1835 købte Fattigvæsenet et hus i Torvegade, der indrettedes til *fattiggård* og *arbejdsanstalt*. 1845 beboedes Fattiggården af 15 almisselemmer, deraf 3 enker, der tilsammen havde 7 børn boende hos sig. Yderligere boede i Fattiggården byens politibetjent, der tillige havde jobbet som fattiggårdsforstander, samt en skomagersvend, der beskæftigede lemmerne.

Den, der uden tvivl havde længst ophold i Fattiggården, var cand. phil. Jens Jørgen Schou, der boede her fra 1847 og indtil sin død i 1895. Han havde studeret ved Universitetet og havde en tid været huslærer. Kun 29 år gammel var han blevet ramt af sindssyge; familien tog sig ikke af ham, og han tilbragte nær 50 år som fattiglem i Bogense. Han var ordknap og indesluttet, men ikke farlig for sine omgivelser, og byens borgere behandlede ham velvilligt, når han færdedes på gaderne.

Efter århundredskiftet var der kun få beboere i Fattiggården, og i 1922 blev den nedlagt. Det var en heldig udvikling, selv om den førte med sig, at byen mistede nogle af sine originaler – »Kokke Lores«, »Hanne Jobbens«, »Frederik Dorte« og hvad de ellers kaldtes.

Yderligere disponerede fattigkassen over en snes *legater*, idet en række af byens velstående borgere gennem tiderne havde betænkt de fattige og nødlidende i Bogense. De fleste legater var oprettet i 1700-tallet og havde en beskedent kapital. Kun de legater, der var skænket 1772/1777 og 1799 af henholdsvis købmand Jens Jørgensen og købmand Ditlev W. Jørgensen, havde en legatkapital på mere end 100 rdl. Det ældste legat var stiftet i 1711, hvor Andreas Christensen Hjort oprettede et legat på 30 rdl. for fattige i Bogense by. 3 af legaterne bestod af gårdsejer, som fattigvæsenet kunne bortforpagte.

Beløbene synes beskedne, men de kastede trods alt noget af sig, og det kom byens fattige til gavn. Byens øvrige legater er omtalt si. 190.

Ved lov af 1856 oprettedes »De Fattiges Kasse«. Der var tale om en fattigunderstøttelsesforening uafhængig af det lovbestemte fattigvæsen, og dens midler administreredes af en bestyrelse på 3 medlemmer, valgt af borgerklassen. Indtægterne bestod af frivillige bidrag, afgifter ved offentlige forestillinger af eksempelvis skuespillere og »liredrejere«, afgifter ved udstedelse af skøder, tilskud fra byens foreninger o.l., hvortil kom det, der blev lagt i kirkeblokken udover de annoncerede indsamlinger. Indtægterne beløb sig eksempelvis i 1869-70 til 165 rdl., i 1901-02 til 437 kr., der fortrinsvis fordeltes mellem folk, der uforstyldt var kommet i nød, altså ikke egentlige fattige. Uddelingen foretoges hvert år i februar måned. – 1907 afløstes »De Fattiges Kasse« af en kommunal hjælpekasse, hvis bestyrelse på 5 medlemmer valgtes hvert 4 år ved almindelig valgret. Hjælpekassen ophævedes ved sociallovens ikrafttræden i 1933.

Fattigvæsenet bestod indtil 1933 og lagde som anført beslag på en væsentlig del af byens indtægter. Ved lov om alderdomsunderstøttelse 1891 udskiltes de ældre fra fattigvæsenet. De, der ønskede alderdomsunderstøttelse, skulle selv fremsætte begæring derom, og et særligt alderdomsunderstøttelses-udvalg skulle tage stilling til de indkomne ansøgninger. Der var imidlertid ingen af byrådets medlemmer, der var villige til at indtræde i et sådant udvalg, fordi de derved ville få indblik i folks økonomiske forhold, og der måtte pålæg fra borgmesteren og skriftlig afstemning til, før udvalget blev dannet. Der indkom det første år 50 ansøgninger, og udvalget imødekom de 39. Laveste årlig understøttelse var 40 kr., højeste 120 kr. Ialt udbetaltes knap 3.000 kr. 1899 var antallet af aldersrentenydere steget til 55, der modtog en samlet støtte på godt 6.000 kr. Udgifterne til fattigvæsenet var imidlertid ikke blevet reduceret betydeligt, og den omorganisering, loven om alderdomsunderstøttelse medførte, kom for Børgenses vedkommende til at betyde øgede sociale udgifter.

Socialreformen af 1933 krævede yderligere en omorganisering. Ordene fattigvæsen og fattigkasse forsvandt fra det kommunale ordforråd, og de sociale udgifter fordeltes på 3 hovedposter: offentlig forsorg, folkeforsikring (hovedsagelig aldersrente) og arbejdsløshedsunderstøttelse. 1935-36 beløb de sociale udgifter sig til ca. 105.000 kr., og de fordelte sig på de 3 sociale områder med godt 50% til offentlig forsorg, knap 40% til folkeforsikring og knap 10% til arbejdsløshedsunderstøttelse.

1904 rejstes spørgsmålet om oprettelse af et alderdomsasyll i Børgense, men det fik lange udsigter. Spørgsmålet pressede sig på før og under 2. verdenskrig; først i 1945 blev der købt en grund til formålet, og hjemmet, der fik navnet »Solgården«, kunne tages i brug i 1951.

Også på anden måde er der gennem årene søgt at råde bod på den fattig-

dom, der naturligt måtte forekomme i en by som Bogense. I krigstid tog de kommunale myndigheder sig således af familier, der led nød, fordi husfaderen ydede krigstjeneste. Om vinteren foretoges ofte indsamlinger til fordel for de arbejdsløse, og der uddeltes brød til ubemidlede. Det afstedkom følgende notits i Bogense Avis den 26. februar 1867: »Hr. Kancelliraad Halberg har i denne Vinter ligesom forrige Aar betænkt mange Fattige her i Byen med Brød. For denne Gave tillade vi os herved at aflægge vor dybtfulte Tak. – Mange Fattige«.

I 1886 var arbejdsløsheden større, end den plejede at være. På byrådets initiativ sattes en indsamling i gang, og der indsamledes i løbet af kort tid 325 kr. og tegnedes 182 8-punds rugbrød, 2 tdr. kul, 6 sække brænde og 30 pund fedt, som en af byrådet nedsat komite fordelte blandt byens arbejdsløse.

I det hele taget gjaldt det, at det aldrig skortede på velvillighed hos byens borgere, når der var nød på færde. Ofte blev der foretaget indsamlinger til velgørende formål, og når der var velgørehedsarrangementer på Gæstgivergården, var tilslutningen god. Selv om der var noget, der hed fattigvæsen, var der ikke mulighed for at afhjælpe enhver form for nød, og borgerskabet var i langt højere grad end i dag villig til at yde hjælp, når der var behov derfor. Når der var nogen, der uforskyldt led nød på den ene eller anden måde, varede det ikke længe, før en eller flere af byens fremtrædende borgere satte en indsamling i gang.

Der har altid været mennesker, der har levet på livets skyggeside og har måttet savne det nødvendigeste. Forholdene har udviklet sig sådan, at samfundet søger at løse disse menneskers problemer, hvor mangt og meget tidligere var overladt til privat initiativ.

Der var sket en stor udvikling på det sociale område siden den juli-dag i 1806, hvor H. C. Andersens mormor, Anne Sørensdatter, henvendte sig til byfogeden i Bogense og »Begyærede at hendes og hendes Mands Liden og ubetydende Indboe Maatte blive Optegnet i Fattig Cassens Protokol for at hun fra nu af kunde af Fattig Cassen Nyde nogen Understøttelse paa hendes gammel Alder«. De var 1804 flyttet fra Odense til Bogense, hvor han blev vægter. Han blev imidlertid hurtigt syg og kunne ikke passe sin tjeneste. Fra januar 1806 fik han understøttelse af fattiggassen. Den 9. juni døde han og blev begravet i de fattiges jord. Hun boede i Adelgade dav. matr. nr. 39 b, tilhørende pastor Giessing, og han havde et års husleje til gode. Byfogeden ordnede skiftet, men begærede ikke noget honorar. Det offentlige havde 16 rdl. til gode, og de blev eftergivet hende. Siden fik hun fribolig i et af fattigvæsenets huse, og her boede hun indtil sin død i 1825. Det er uden tvivl en af fattigboderne på Torvet, hun har beboet, idet Maren Jobben arvede nogle af hendes sengeklæder. Maren Jobben var en anden af byens fattiglemmer, og ifølge folketællingslisten boede hun i en af fattigboderne på Torvet.

Legater, stiftelser og velgørende institutioner

I det foregående er omtalt legater og stiftelser, der alene sorterede under fattigvæsenet. Der er gennem tiderne oprettet andre legater, stiftelser og institutioner til glæde og gavn for forskellige grupper af byens borgere, uden at de har været i den situation, at de direkte har lidt nød.

I perioden fra slutningen af 1700-tallet og frem til 2. verdenskrig er der ud over de tidligere anførte oprettet en snes *legater*, hvoraf størsteparten bestyres af byrådet. De er stiftet af velstående borgere, der har ønsket konkret at give udtryk for den taknemlighed, de har følt over for deres by, og i tider, hvor der kunne købes rigeligt ind for en hundredekroneseddel eller to, har de respektive legatportioner været medvirkende til at kaste glæde ind i hjem, hvor der på den ene eller anden måde har været trang.

Blandt legatstifterne finder vi købmand Jens Jørgensen (1772 og 1779), købmand Christen Fahnøe (1798), købmand Ditlev W. Jørgensen (1799), byfoged Martin Roes enke (1803), toldinspektør Schack Grønwalds enke (1829), kateket Jens Carl Brøchner (1861), distriktslæge Peter Clausen Larsens og hustrus arvinger (1874), Bogense Haandværkerforening (1880), farver H. J. Løgstrup (1884), apoteker F. L. Richter (1887), sognepræst H. J. Fich (1887), købmand Harald Barfoed (1892), købmand Hannibal Bech (1893), redaktør Chr. Pagh (1912), garver J. P. Petersen (1923), og isenkræmmer Ellef Hansen (1936). – Legatkapitalerne varierer fra 50 rdl. til 56.000 kr., og de, der er blevet betænkt, har været værdige trængende familier eller enkeltpersoner, unge under uddannelse o. a. Blandt legatstifterne har der været flere håndværkere, og de har ønsket legaterne tildelt trængende familier inden for håndværkerstanden.

Blandt dem, hvis navne er knyttet til velgørende virksomhed i Bogense, må især nævnes apoteker F. L. Richter og garvermester J. P. Petersen: Richter drev Bogense Apotek 1834-70. Efter sin bortrejse fra byen skænkede han flere gange penge til velgørende formål i Bogense, og 1886 lod han oprette »Justitsraad Richters Legat for trængende uden for Fattigvæsenet«. – Garvermester J. P. Petersen var en flittig og dygtig håndværker, der efter et nøjsomt liv efterlod en betydelig formue og testamenterede en del af den til Bogense by i form af »Garver J. P. Petersens Legat«, byens største legat. Garvermester Petersen døde 1923, 92 år gammel.

Som tidligere nævnt har Bogense haft flere *stiftelser* med bolig for mindre-bemidlede. Med årene afhændedes de fleste, og i 1930'erne var der kun to tilbage: Niels Jensens Stiftelse, Adelgade nr. 97, oprettet i 1830'erne af købmand Niels Jensen, med to lejligheder for trængende, fortrinsvis enker, – og Poul Christensens Stiftelse, Adelgade nr. 24, oprettet 1910 med fribolig for en enke efter embedsmand eller købmand samt hendes ugifte døtre. – Et beskedent hus i Kirkestræde var indtil 1904 »enkebolig for folk af bedre stand«.

Enkeboligen i Kirkestræde. Det var dog ikke enhver, der kunne komme i betragtning, idet den var forbeholdt »folk af bedre stand«.

En mand, der ikke glemte sin fødeby, var Thal Larsen, søn af læge Peter Clausen Larsen. Han blev plantageejer på Java og sendte hvert år en lille pengesum til uddeling blandt småkårsfolk i Bogense. Thal Larsen døde 1928.

Bogenses velgører i nyere tid blev konsul Willum Fønss, der først og fremmest ønskede at bidrage til sin barndomsbys forskønnelse (jvf. bind 3).

Flere gange er der skabt grundlag for legat eller fribolig ved indsamling blandt byens borgere: I 1860'erne fandt der eksempelvis en »firskillings-indsamling« sted, og i løbet af to år indkom 1.300 rdl., der anvendtes til en fribolig »for gamle trængende borgere og deres enker«. – 1889 indsamledes ved subscriptions blandt byens borgere 10.000 kr., for hvilket beløb der oprettedes »Legat for trængende Borgere i Bogense og deres Efterladte«.

1893 skænkede købmand Hannibal Bech byen et beløb på 1.000 rdl., hvis renter skulle udgøre et grundfond for et *børneasyl*, datidens betegnelse for en børnehave. Der foretoges flere indsamlinger, opførtes endog komedie »i veldædigt øjemed«, og da købmand Bech i 1899 rejste fra byen, skænkede han fondet sin jordlod, der konverteredes til en obligation på 2.000 kr. I anledning af Sparekassens 50-års jubilæum tilgik der fondet et bidrag på 4.000 kr., og der var dermed skabt økonomisk grundlag for at opføre Bogense Børneasyl (Teglgårdsvej 8).

Den højtidelige indvielse fandt sted den 29. september 1904, og asylet startede sin virksomhed den 4. oktober. Det var beregnet for småkårsfolks børn i alderen 2-7 år, og i løbet af kort tid indmeldtes der 30 børn. Halvdelen af renterne af »Cancelliraad Pagh's Legat«, stiftet 1912, kom til at tjene samme gode formål.

En halv snes år havde asylet 30-50 børn om året, men derefter var tilgangen dalende, og 1. april 1921 lukkede det. Som »læremoder« havde asylet haft to enkefruer. – Senere viste der sig at være behov for en institution, hvor børn kunne passes, mens forældrene var på arbejde, og asylet genåbnedes 1936 med samme antal børn som tidligere. I en del af den mellemliggende periode havde bygningen været udlejet til KFUK.

Af velgørende institutioner er der i sidste del af perioden yderligere oprettet en række:

1. august 1884 åbnedes *Bogense Svendehjem*. Svende, der var »på valsen«, kunne overnatte én nat. Opholdet kostede 1 kr. 30 øre, og der serveredes smørrebrød til frokost og to retter varm mad om aftenen, dertil hvidtøl og én snaps eller bajersk øl – men ikke begge dele! Hjemmet blev ledet »i den kristelige Kjærligheds Aand«; følgelig var svir og kortspil bandlyst. Under opholdet kunne de rejsende svende opsøge byens værksteder og søge arbejde. Efter århundredskiftet mindskedes antallet af rejsende svende, og hjemmet lukkedes 1902.

Til gengæld oprettedes i Bogense en afdeling af *Arbejdet adler*, hvis formål var at få omvandrende til at tage arbejde og selv tjene til livets ophold. Foreningen havde til huse i baggården til ejendommen Adelgade nr. 50, men eksisterede kun få år, da det var vanskeligt at skaffe arbejde. 1909 oprettede foreningen et *svendehjem*. Det havde til huse hos en af byens restauratører, der til stadighed havde 4 opredte senge til disposition for rejsende håndværkssvende og andre arbejdssøgende. Det eksisterede indtil 1920 og havde gennemsnitlig været besøgt af 30 svende om måneden.

1928 oprettedes et *herberg for hjemløse*, der kunne huse 6 personer ad gangen. Herberget, der var indrettet i ejendommen Torvet nr. 25, blev drevet med tilskud fra offentlige institutioner. I disse år med stor arbejdsløshed var der behov for et sådant herberg; 1928-36 havde således 6.000 logi i herberget, hvor de blev bospist til en billig pris.

En afdeling af *KFUK* oprettedes i Bogense i 1899. I begyndelsen holdt foreningen til i missionshuset, men flyttede 1931 til børneasylet på Teglgårdsvej, hvor der indrettedes mødelokaler. Da asylet som tidligere nævnt atter toges i brug i 1936, flyttede foreningen til den tidligere biografisal i Østergade. – *KFUM* havde også en afdeling, bl.a. med en spejdertrop.

1890 oprettede *Frelsens Hær* en afdeling i Bogense. Den startede i bager Bonnéns sal i Østergade og fik siden lokaler i en ejendom på Torvet og en ejendom i Adelgade.

Kommunale tekniske anliggender

Borgerne ønsker ikke alene at leve i sikkerhed; de vil naturligt have del i en række goder, der er resultatet af tekniske fremskridt, der kan bidrage til at gøre hverdagen lettere og behageligere, og det gælder i første række deres arbejdsplads og deres hjem. De lokale myndigheder er forpligtet til at etablere og formidle disse goder – eksempelvis vand, gas og elektricitet; til gengæld er borgerne villige til at tage del i omkostningerne. Det er et naturligt ønske fra borgernes side, at deres by skal være behagelig og bekvem at færdes i, og følgelig stilles der krav om renholdelse og vedligeholdelse af gader og offentlige pladser.

På det årlige budget har der hele perioden været afsat beløb til vejrønsen, brolægning, gadebelysning, renovation og vandforsyning, hvortil i nyere tid er kommet gas- og elforsyning – områder, der jvf. købstadskommunalloven af 1868 henhørte under Teknisk Udvalg. I forbindelse med oprettelse af gasværk, vandværk og elektricitetsværk lod byrådet dog nedsætte særskilte kommissioner.

Gader og veje

Gader og veje skal vedligeholdes, og de skal være forsvarligt oplyste om aftenen. Udgifter på dette område har gennem årene andraget 4-6% af byens samlede udgifter.

I begyndelsen af 1800-tallet var Bogens gader i en slet tilstand. I en rådstuesamling den 30. august 1831 blev spørgsmålet diskuteret, og det vedtoges, at byens gader skulle brolægges. Det beløb, der det pågældende år var afsat til vedligeholdelse af gader og stræder, var som sædvanlig beskedent, og brolægningen måtte udskydes et år. Man måtte nøjes med foreløbig at fylde de værste huller med grus. Desuden var det vanskeligt at fremskaffe de fornødne sten; sten, der anvendtes til gadernes vedligeholdelse, opfiskedes ved Æbelø, og det foregik i sommermånederne.

Det følgende år begyndte man at brolægge ved Østre og Søndre Port, men det var begrænset, hvor langt man nåede. At brolægge en bys gader tog flere år, og for Bogens vedkommende kom der til at gå 20 år, før alle gader var brolagt. Det var toppede brosten, byens gader forsynedes med i 1830'erne; til-

Byens brolægning var i ringe stand, og det blev der rådet bod på i 1870'erne, hvor byen optog lån på 40.000 kr. Adelgade fik ny brolægning i 1874, Østergade, som ses på billedet, året efter. Den første gade, der blev belagt med tjære, var Teglgårdsvej, og det skete først i 1930.

huggede brosten, som vi kender dem, toges først i anvendelse i sidste halvdel af 1800-tallet. Men trods alt pyntede det på byens gader, – og de trængte til det.

I det hele taget gælder det, at offentlige gader ikke respekteredes, som tilfældet er i dag. Brænde og affald havde ofte plads på gaden, og det samme gjaldt vogne og redskaber. 1865 henstillede myndighederne til borgerne at rydde gaderne for uvedkommende ting, og det blev indskærpet i byens politivedtægt 1872: »Intet, som kan være til Hinder for Færdslen, maa uden Politiets Tilladelse hensættes eller henlægges paa Fortov eller andensteds paa offentlig Gade, Vei eller Plads« (§ 8).

Ændringer i gadebilledet hørte til sjældenhederne. Man indlod sig nødig på større forandringer, og der skulle meget til, før man ændrede noget i selve bykernen. 1839 udvidedes en del af Østergade, men der måtte lange overvejelser til, idet en smedie kom til at rage ud på gaden og følgelig måtte rykkes et stykke tilbage. – Samme smedie måtte stå for skud igen i 1877, idet man fandt, at den skæmmede indkørslen til byen fra Slettens Landevej; følgelig blev den revet ned og rejst i tilknytning til smedens beboelse. Især Rådhusstræde var meget smal, og først i 1883, hvor et par ejendomme ombyggedes, benyttede man lejligheden til at udvide en del af strædet.

Brolægningen i Bogense lod fortsat meget tilbage at ønske. I 1873 konstate-

rer Bogense Avis, at »Gadernes Brolægning her i Byen som bekendt er af en saa daarlig Beskaffenhed, at næppe nogen Kjøbstad i Danmark har en slettere«. Det stod så dårligt til, at landboerne nødigt ville køre til Bogense med deres vogne, og det var til stor skade for byens næring. Byrådet tog efter redaktørens opsang spørgsmålet på dagsordenen, og ved mødet, hvor brolægningen behandlede, var der så mange tilhørere som aldrig før. Et udvalg arbejdede videre med sagen, og man kom til det resultat, at det var forsvarligt at optage et større lån, da byens gæld var så beskeden som 2.000 rdl. Der optoges 1874 et lån på 6.000 rdl., de følgende to år et lån på 28.000 kr., og dermed var byens gæld vokset til 40.000 kr. 1/3 af udgifterne blev udredet af amtet.

Det var et omfattende arbejde, man tog fat på. Gaderne blev belagt med tilhuggede brosten, fortovene med fliser, de åbne render blev afløst af kloakledninger, og byen var næppe til at kende igen. Arbejdet i hovedgaderne strakte sig alene over 3 år. I juni 1876 tog man fat i Adelgade, og man fortsatte året efter i Østergade; siden kom turen til St. Annagade og stræderne.

Denne brolægning holdt i nær 40 år. 1911 vedtog byrådet, at gaderne skulle forsynes med ny brolægning, og arbejdet stod på de følgende år. Denne gang skete det i modsat rækkefølge: Det var brolægningen i stræderne, der var hårdest medtaget, og først i 1914 kom turen til hovedgaderne.

Brolægningen bevarede frem til 1930'erne, hvor gaderne asfalteredes. Den første gade, der tjærebehandlede, var Teglgårdsvej, og det skete i 1930. I 1938 asfalteredes Adelgade, og det skete med henblik på det forestående byjubelium, hvor byens hovedgade ikke måtte tage sig dårligere ud end de øvrige gader.

Den første *gadelygte* opsattes i Bogense i 1856. Den havde plads på »Trappen« og skulle oplyse krydset Adelgade-Østergade. Siden kom der flere lygter til, og borgerrepræsentationen udpegede et af sine medlemmer til at føre tilsyn med »lygtevæsenet«. I begyndelsen anvendtes tran, siden stenolie (petroleum). Det var vægterens opgave at forsyne lygterne med tran og olie, samt tænde og slukke dem – og det var han åbenbart lidt for ivrig til: I 1862 blev der klaget over, at forbruget af olie var for stort, og det blev ham pålagt at undlade »at tænde Gadelygterne i maanelyst Veir«.

1896 udskiftedes petroleumsglygterne med gaslygter. Byen havde fået et gasværk, og et af goderne var en bedre gadebelysning. Der var gas i ledningerne den 17. november, og dagen efter var byens gader for første gang oplyst ved gas. »Den straalende Gadebelysning kulminerede iaftes i et foran Jernbanegade anbragt Gas-Transparent med Kongens og Dronningens Navnetræk«, stod der at læse i avisen dagen efter. 10 af de gamle petroleumsglygter opstilledes herefter på strækningen fra Forstaden til Tyrekroen, der ikke kunne forsynes med gaslygter i denne omgang.

1912 holdt elektriciteten sit indtog i Bogense. Elektrisk gadebelysning kom først i 1921, hvor der opsattes 65 nye gadelamper, men alligevel var Bogense en af de første mindre købstæder, der fik elektrisk gadebelysning.

Renovation

De kommunale myndigheder varetog »den offentlige renlighed«. Den lagde beslag på ½% af kommunens indtægter, og det var begrænset, hvilken service der blev ydet borgerne på dette område. Renovation bestod væsentligst i »latrinduførsel«. Det gik for sig om natten, og kørslen udliciteredes hvert år. – Et problem, der ofte var aktuelt, var rottebekæmpelse, og det stod tit på byrådets dagsorden.

Sundhedskommission indførtes i borgerrepræsentationens tid. I kommissionen havde politimester og distriktslæge sæde, og yderligere udpegede borgerrepræsentationen og senere byrådet et af sine medlemmer. Det var kommissionens opgave at overvåge gennemførelse af gældende sundhedsvedtægter, men der synes ikke at have været større problemer på dette område (om sundhedsforhold, se si. 183 f.).

Til byens renholdelse måtte byens borgere selv bidrage, jvf. Politivedtægten for Bogense Købstad af 1872:

§ 62: Enhver, der i Kjøbstaden eier Bygning, som støder til offentlig Gade, Vei eller Plads, er pligtig at besørgede Gadefeining med hvad dertil hører udfør sin Eiendom i Gaderne indtil Midten af Kjørebanen. Under Gadefeiningen er indbefattet Renholdelse af Gangstier, Grøfter og Rendestene samt af Udløbsrenderne fra Husene.

§ 63: Det opfeiede Skarn skal strax bortføres, og Slam, Mudder eller faste Urenligheder maa hverken fra Gade eller Gaardsplads feies eller skylles ned i underjordiske Spildevandsledninger eller i Rendestene.

Oprensning af bybækken skete på de kommunale myndigheders initiativ – som regel i sommermånederne, men tidspunktet ændredes som nævnt efter de store tyfus-epidemier i 1870'erne.

Vandforsyning

Oprindelig var bækken byens offentlige vandforsyning, og det var noget særskilt for Bogense. Bækken – en af »Byens største Herligheder« betegnes den i en beskrivelse fra 1755 – har sit udspring på Reveldrup mark og passerer Fredskoven på vej ind mod Bogense by, hvor den følger Adelgade i nogen afstand og ender i havnen.

Gennem tiderne har bækken drevet 3 møller, men de er alle nedlagt, og bækken har ikke længere betydning som drivkraft. Tidligere var vandet så rent, at det kunne anvendes i husholdningen. Fra Adelgade førte såkaldte vandgange

Indtil begyndelsen af 1900-tallet havde byen 6 offentlige pumper, hvor byens borgere forsynede sig med vand. Det var her, man mødtes, og følgelig anvendtes pumperne tillige som plakatsøjler.

ned til bækken, og ad disse transporterede tjenestepigerne vandet fra bækken til byens køkkener. Vandgangene må have været forsynet med porte, idet byfogeden i sin indberetning i 1789 anfører, at nøglerne om natten opbevares af tolderen, hvilket han er stærkt utilfreds med, da »stoer Ulykke kunde existere om Nattetieder, inden først Nøglen og siden Vand blev hendt«. Hvorfor vandgangene var aflåst om natten fremgår ikke. – En del gårde, der lå bort fra bækken, havde egen brønd. »Publique Poster« fandtes der ikke i byen.

Til tider kunne det knibe med at holde bækken ren. Nok oprensedes den en gang om året, men møddinger og affaldspladser lå tæt ved, og der måtte ved kgl. reskript af 14. juli 1847 træffes en række sikkerhedsforanstaltninger:

Der må under ingen omstændigheder »udkastes fejeskarn, døde hunde, katte eller andet ådsel i bækken« (§ 2). Farvere, felberedere, handskemagere, skomagere og slige håndværkere må kun udskulle de varer, de tilbereder, på de steder, der er anvist dem ved bækkens udløb, og urent vand fra farverier og andre

Tidligere var det bækken, der var byens offentlige vandforsyning, og det var dens vand, man betjente sig af i tilfælde af ildebrand. Siden fik byen brønde og eget vandværk, men bækken snor sig stadig gennem byen og er medvirkende til at skabe den idyl, der fortsat er kendetegnende for byen.

Øverst: ældre postkort, der viser bækken på vej ind mod byen. Nederst: bækken og den idylliske sti fra Skovvejen til Adelgade.

værksteder må ikke have udløb i bækken (§ 3). »Privater«, svinestier og møddinger skal ligge i en afstand af mindst 10 alen fra bækken, og der må ikke graves render fra gårde og møddinger i retning mod bækken (§ 4). Der må fremover ikke opføres udbygninger eller skure langs bækken (§ 5), og der må kun indrettes vandingssteder til kreaturer i passende afstand fra bækløbet (§ 6). Da terrænet skråner fra Adelgade og ned mod bækken, skal møddingsteder være nedgravet i jorden og være forsynet med mure, så at affald ved stærk regn ikke føres ned i bækken (§ 7). – Overskridelser af disse bestemmelser medfører mult på op til 10 rdl. »efter sagens beskaffenhed«. Sådanne bestemmelser var nødvendige, selv om det nok må erkendes, at det har været begrænset, hvad det har hjulpet, at en mødding flyttedes 10 alen væk fra bækken.

I det lange løb var det utilfredsstillende at skulle hente vand i bækken, ikke mindst for borgerne i den østlige del af byen, og der gravedes efterhånden en del brønde, der forsynedes med træpumpe. Den første offentlige brønd gravedes på Torvet i 1789, og manden, der havde vist vand, honoreredes med 4 mark. I de følgende år gravedes der 3 brønde i Adelgade, 1 i Rådhusstræde og 1 i St. Annagade, og byen havde nu 6 offentlige pumper, der kunne forsyne borgerne med vand. Selve pumperne havde en sådan form, at de var velegnet som plakatsøjler, og her mødtes man ofte og drøftede de sidste nyheder. – Selv om byen havde 6 pumper, måtte mange tilbagelægge en god strækning, når der skulle hentes vand, og efterhånden fik mange af byens gårde og huse egen brønd.

Pumperne forsvandt i 1910, hvor der blev anlagt *vandværk* i Bogense. Spørgsmålet blev rejst i 1905, og det fik straks borgernes støtte. De følgende år foretoges der adskillige prøveboringer, og 1909 vedtog byrådet at opføre et vandværk. Det, der affødte den største diskussion, var vandtårnets placering. Arkitekten var af den opfattelse, at tårnet burde placeres midt på byens torv, men mange af beboerne – først og fremmest de, der boede på Torvet – var af den opfattelse, at et sådant monstrum ville skræmme byens idylliske torv. Dette synspunkt sejrede, og man valgte at placere vandtårnet på Teglgårdsvej. I dag er der vist ingen, der savner et vandtårn på byens torv!

Der var god tilslutning fra byens borgere, og i sommeren 1910 opførtes anlægget. Pumpestationen opførtes ved Neder Mølle, hvor der var vandførende lag, vandtårnet som nævnt på Teglgårdsvej, og det tog sig imponerende ud. Det havde form som et borgtårn og kunne tilmed anvendes som udsigtstårn. Der blev lagt rør i gaderne og stikledninger til de enkelte huse i løbet af efteråret, og i begyndelsen af december kunne vandværket tages i brug. Anlægget havde kostet 100.000 kr., og det lån, der måtte optages, kom til at tynde de kommende års budgetter, men byen havde fået sit vandforsyningsproblem løst på en tilfredsstillende måde. Et af goderne, der fulgte med, var en offentlig badeanstalt,

Sit vandværk fik Bogense i 1910. Placeringen af vandtårnet affødte en større diskussion blandt byens borgere, idet værkets arkitekt i alvor foreslog, at det skulle placeres midt på byens idylliske torv.

der 1913 indrettedes på byens nye skole. – Vandforbruget steg fra år til år, og det varede ikke længe, før der måtte foretages nye boringer. – Ny pumpestation toges i brug i 1934.

Vandgangene og træpumperne eksisterer ikke mere, men bækken snor sig stadig gennem byen. »Med sit sagte glidende og mærkværdigt klare Vand, bliver den som en lille livsfornyende Strøm gennem Byens Tilværelse«, skrev forfatteren H. G. Olrik i Nationaltidende efter et besøg i Bogense engang i mellemkrigstiden. Og det vil alle sikkert give ham ret i. Bækken skal stadig have sit løb ind gennem byen. Den skaber idyl, og den vil vi nødig undvære.

Indtil engang i 1840'erne var der en lille dam midt i byen. Nær købmandsgården på hjørnet af Adelgade og Østergade bredte bækken sig og dannede en dam. Her blev køerne drevet til vanding sommeren igennem, og her kunne

drengene fornøje sig med at fiske. I 1840'erne lod man imidlertid dammen fylde op, og bækken blev reguleret og fik omtrent det løb, den har nu.

Gas- og elforsyning

Så tidligt som 1881 fik Bogense tilbud om opførelse af et *gasværk*. Ideen vandt dog først genklang 15 år senere, hvor byrådet modtog et nyt tilbud. Der var efterhånden anlagt gasværk i de fleste danske købstæder, og der var stort fremmøde, da den ingeniør, der havde udarbejdet forslaget, den 25. maj 1895 gav borgerne en orientering på rådhuset. Til gengæld nærrede byrådet tvivl, idet man også var begyndt at opføre elektricitetsværker. Det blev dog gasværket, der sejrede. Et sådant skulle opføres på havnens vestre mole, og det blev overladt ingeniør T. R. English, København, at udarbejde et endeligt overslag. Anlægsudgifterne ville ifølge overslaget komme til at beløbe sig til ca. 60.000 kr., og byen måtte atter optage lån. En liste, hvorpå man kunne tegne sig, gik byen rundt, og stemningen var overvejende positiv.

Bogense Gasværk anlagdes i sommeren 1896. På billedet er arbejdsstyrken fotograferet på Torvet. Rørlægning og installationsarbejde var overdraget firmaet Schultz & Ejby i Fredericia, og det ledes af konduktør Sørensen, der ses til venstre pegende på kortet.

Et byrådsudvalg blev nedsat, og den 6. februar 1896 blev den endelige beslutning taget i byrådet. Det blev overladt ingeniør English at udarbejde plan og tegninger. Arbejdet påbegyndtes i maj; den 15. august var der rejsegilde, og den 18. november toges gasværket i brug, – hvilket selvfølgelig markeredes ved en fest på Gæstgivergården. Og for en gangs skyld kunne man se at komme hjem, for også byens gadelygter var blevet forsynet med gas. – Inden månedens udgang var der lagt gas ind i de huse, hvis ejere havde tegnet sig.

Der skulle også gå næsten 15 år, fra Bogense modtog forslag om opførelse af et *elektricitetsværk* og indtil planen blev ført ud i livet. Ved byrådsmødet i marts 1899 forelå fra en ingeniør »Andragende om Koncession paa Anlæg og Drift af en elektrisk Centralstation«. Byrådet så sig dog ikke i stand til at give den ønskede koncession, og Bogense fik ikke elektricitet i denne omgang.

1912 blev problemet aktuelt, og byrådet lod nedsætte et udvalg, der skulle undersøge mulighederne for oprettelse af et elektricitetsværk i Bogense. Det viste der sig hurtigt at være; den endelige vedtagelse blev truffet i byrådet kort tid efter, og ingeniør Asger Sørensen, Odense, blev antaget som ledende ingeniør.

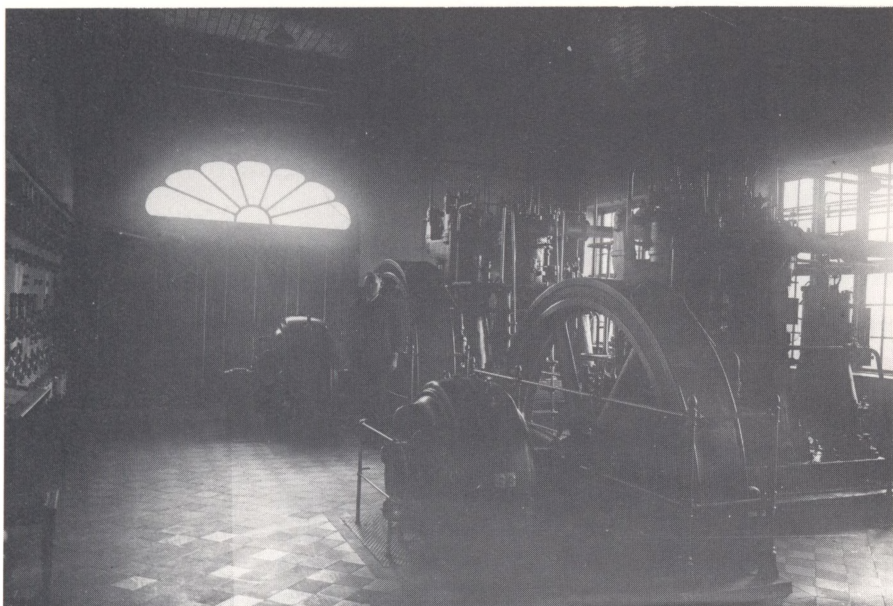
Der var på daværende tidspunkt allerede flere elektricitetsværker på Nordfyn, og det fik beboerne fra Nørreby og Jersore til at rette henvendelse til byrådet i Bogense, idet de var interesseret i at blive tilsluttet. Beboerne i omegnen var interesseret i et stærkstrømsværk, byrådet i Bogense i et jævnstrømsværk, og da det sidste blev resultatet, opgav beboerne fra oplandet at blive tilsluttet.

Der var forslag om at opføre værket ved slagteriet, bag hotellet eller ved havnen, og det var det sidste forslag, der sejrede. Værket opførtes på vestre havnemole nær gasværket, og det kunne tages i brug i december samme år. Det viste sig hurtigt, at værkets motorkraft var for beskednen, og der suppleredes med et par større diselmotorer.

Det var ret sent, Bogense var kommet med, både hvad gas- og elforsyning angår. Odense fik gasværk i 1853, og de fleste fynske købstæder fulgte hurtigt efter. Den eneste by, der ikke havde gasværk, da Bogense og Kerteminde fik det i 1896, var Middelfart, der fik det i 1901. Elektricitetsværk fik Odense i 1891, de øvrige fynske købstæder med Bogense som den sidste i rækken i perioden 1906-12. Af de fynske købstæder var Bogense for øvrigt også den næstsidste, der fik anlagt vandværk. Odense fik det i 1853, Bogense i 1910, og sidst i rækken kom atter Middelfart.

Med tiden udvidedes både gasværk og elektricitetsværk. For gasværkets vedkommende skete det i 1909, for elektricitetsværkets vedkommende i 1931 og 1936, hvor der foretoges udvidelser i form af større installationer.

I løbet af få år havde Bogense fået både vandværk og elektricitetsværk. Anlægsudgifterne beløb sig tilsammen til 230.000 kr., og det kom som nævnt til at tynde de følgende års budgetter stærkt. Byen havde 3 store kommunalt drevne

Bogense var den sidste af de fynske købstæder, der fik elektricitet. Elektricitetsværk opførtes på vestre havnemole nær gasværket i 1912, og det blev taget i brug i december samme år.

værker: gasværk, vandværk og elektricitetsværk, og dertil kom kommunal badeanstalt (si. 128) og offentligt slagtehus (si. 128). Der opstilledes budget for hvert af værkerne, og vandværkets, gasværkets og elektricitetsværkets var så langt de største, eksempelvis i 1931-32 henholdsvis 28.000 kr., 62.000 kr. og 107.000 kr. Salg af vand, gas og el beløb sig eksempelvis i 1935-36 til henholdsvis 3.000 kr., 6.000 kr. og 22.000 kr.

Bogenserne havde fået del i en række goder, men de kom også til at mærke, hvad det havde kostet. Omkring århundredskiftet var Bogense en af de billigste købstadskommuner her i landet, mindre end 20 år efter en af de dyreste.

Bilag 1

Eligerede borgere 1797-1838

(De eligerede borgere er anført i den rækkefølge, de er valgt; årstal i parentes angiver, at året for valget ikke er kendt, men at den pågældende på det anførte tidspunkt allerede fungerede som eligeret borger).

Købmand Holger Fahnøe	(1789)-1799
Skipper Jørgen Fahnøe	1793-1797
Bager Hans Brandt	(1797)-1806
Købmand Lars Borring	(1797)-1838
Skrædder Hans Nielsen	1797-1811
Købmand Michel Lund	1799-1809
Sadelmager Peder Lund	1806-1829
Købmand Hans Ditlev Clasen	1809-1819
Rebsluger Lars Bendt Winther	1811-1820
Købmand Jørgen Fahnøe	1819-1838
Købmand Niels Jensen	1820-1836
Urmager, købmand Chr. Fr. Schou	1829-1838
Farver J. H. Koch	1837-1838

Bilag 2

Medlemmer af borgerrepræsentationen 1838-1868

(Medlemmerne anføres i den rækkefølge, de er valgt)

Købmand Lars Borring	1838
Købmand Jørgen Fahnøe	1838-1839
Købmand Chr. Fr. Schou	1838-1840
Farver J. H. Koch	1838-1842
Købmand Hans Olsen	1838-1849

Skomager Johan Petersen	1838-1849
Bagermester J. Fyhr	1839-1844
Købmand J. P. Brandt	1840-1842
Købmand M. Jacobsen	1841-1848
Købmand C. Q. Barfoed	1842-1847, 1849-1860, 1867-1868
Købmand P. A. Arnesen	1843-1848
Felbereder Chr. Jensen	1845-1850
Købmand N. B. Thomsen	1848-1852
Bagermester J. N. H. Møller	1849
Skræddermester A. Larsen	1849-1860
Malermester N. P. Holst	1850-1856
Købmand C. Hansen	1850-1859
Snedker P. W. Rosenvold	1851-1854
Købmand J. C. Grimm	1853-1858
Købmand D. Wagner	1854-1860
Købmand H. Levinsohn	1857-1860
Garver H. Th. Woldiderich	1859-1860
Købmand O. H. Jensen	1860-1863
Købmand H. Barfoed	1861-1863
Købmand A. Detleffsen	1861-1863, 1866-1868
Skomager P. Wiinberg	1861-1866
Sadelmager R. Kruuse	1861-1866
Farver H. J. Løgstrup	1861-1868
Prokurator S. Møller	1861-1868
Murermester P. G. Lund	1864-1868
Læge J. H. A. Bache	1864-1868
Maler A. R. Bardram	1867-1868

Bilag 3

Medlemmer af byrådet 1869-1938

Medlemmerne anføres i den rækkefølge, de er valgt, med angivelse af den vælgerklasse/det parti, de har repræsenteret:

Valgene 1869-1903:	AV:	Den Almindelige Vælgerklasse
	HV:	Den Højestbeskattede Vælgerklasse
Valget 1906:	RS:	Radikale-Socialdemokratiet (fællesliste)
	HHA:	Handelsforeningen, Håndværkerforeningen, Arbejderforeningen (fællesliste)
Valget 1909:	F:	Fællesliste
Valgene 1913-1937:	A:	Socialdemokratiet
	B:	Radikale
	C:	Konservative
	D:	Venstre
	CD:	Fællesliste mellem Konservative og Venstre 1917

- *) Indtrådt ved suppleringsvalg for medlem, der er udtrådt i løbet af valgperioden
 **) Indtrådt som suppleant for medlem, der er udtrådt i løbet af valgperioden
 +) Valgt 1917, men valget kasseredes, og de genvalgtes ikke ved omvalget samme år.

Købmand C. Q. Barfoed	1869-1870 (HV)
Murermester P. G. Lund	1869-1870 (AV)
Købmand I. A. Møller	1869-1873 (HV)
Farver H. J. Løgstrup	1869-1873 (HV)
Maler A. R. Bardram	1869-1874 (HV)
Købmand G. Lauesen	1869-1876 (AV)
Købmand A. Detleffsen	1869-1870 (AV), 1876-1882 (AV), 1888-1889 (AV)
Prokurator S. Møller	1869-1900 (AV)
Redaktør C. Pagh	1869-1912 (AV, HHA, F)
Købmand H. Barfoed	1870-1876 (AV)
Distriktslæge J. H. Lorch*	1870-1883 (HV)
Købmand H. Bech	1870-1876 (AV), 1882-1888 (AV), 1891-1897 (HV)
Apoteker L. Richter	1873-1879 (HV)
Jernstøber S. Jørgensen	1873-1879 (HV)
Købmand O. H. Jensen	1873-1879 (HV)
Købmand C. P. Buch	1876-1882 (AV)
Købmand Th. Petersen	1876-1882 (AV)
Toldforvalter S. N. Greisen	1879-1882 (HV)
Købmand Chr. E. Jensen	1879-1885 (HV)
Landinspektør H. Heie	1879-1885 (HV)
Sagfører V. Christensen	1882-1883 (AV)
Købmand Otto Kaalund*	1882-1892 (HV)
Snedker C. C. Rasmussen	1882-1894 (AV)
Købmand J. Hendriksen*	1883-1897 (HV)
Kantor C. A. Møller*	1883-1894 (AV), 1897-1903 (HV)
Gæstgiver Fr. Andersen	1885-1891 (HV)
Tømrer J. Petersen	1885-1897 (HV)
Skomager L. Larsen*	1889-1900 (AV)
Købmand Chr. Lauesen*	1892-1897 (HV)
Malermester Johs. E. Blangsted	1894-1900 (AV)
Havnefoged P. Jørgensen	1894-1906 (AV)
Bankdirektør J. Schiønmann	1897-1902 (HV)
Købmand G. V. Larsen	1897-1903 (HV)
Murermester H. C. Jørgensen	1897-1903 (HV)
Rebsluger B. Petersen	1900-1906 (AV)
Avlsbruger Morten Nielsen	1900-1906 (AV)
Dyrlæge E. T. Christensen	1900-1906 (AV)
Jernstøber Poul Barfoed	1903-1909 (HV)
Sagfører P. Theill	1903-1909 (HV)
Stationsforstander N. P. H. Thage +)	1903-1909 (HV)
Købmand Søren Leth +)	1903-1917 (HV, F, C)

Skolebestyrer P. B. Skjerk	1906-1909 (RS)
Garver N. C. Broch	1906-1909 (RS)
Murermester Poul Hansen	1906-1909 (HHA)
Læge P. Trautner	1906-1909 (RS), 1913-1917 (B), 1921-1925 (B)
Tømrer Lars Olsen	1909-1913 (F)
Købmand C. Hansen	1909-1913 (F)
Gartner H. C. Christiansen	1909-1913 (F)
Sagfører A. Christensen	1909-1913 (F)
Restauratør V. Kristensen	1909-1913 (F)
Garver Martin Andersen	1909-1913 (F), 1917-1921 (CD)
Fisker H. Johansen	1909-1921 (F, A)
Redaktør Hans Christensen	1913-1914 (A)
Konduktør Marius Petersen	1913-1917 (D)
Gårdejer Mads Buse	1913-1921 (D)
Kantor J. C. Povlsen	1913-1921 (C, CD, C)
Brøndborer Laust Petersen	1913-1925 (A)
Dampskibsekspeditor A. Borg	1913-1921 (C, CD), 1925-1929 (C)
Cigarfabrikant V. Nielsen**	1914-1946 (A)
Fiskeribetjent L. C. Larsen	1917-1921 (A)
Malermester Axel Blangsted	1917-1921 (CD)
Konditor P. N. Pedersen	1917-1926 (B)
Redaktør N. Fledelius	1917-1948 (A)
Støberiarbejder N. J. Pedersen	1921-1925 (A)
Jernstøber E. Barfoed	1921-1925 (C)
Banemester Carl Petersen	1921-1925 (D)
Assistent Alfr. Rasmussen	1921-1933 (A)
Prokurist C. Johansen	1921-1933 (C)
Sagfører Jul. Petersen	1921-1936 (D)
Blikkenslager N. J. Petersen	1925-1929 (A)
Hestehandler Lars Hansen	1925-1929 (D)
Kalkbrænder Knud Jørgensen	1925-1943 (A)
Købmand Alfr. Christensen**	1925-1926 (B)
Boelsmand Poul Christensen**	1926-1933 (B)
Cigarhandler Chr. Deleuran**	1926-1929 (B)
Isenkræmmer Ellef Hansen	1929-1933 (C)
Lærer Anton Rendby	1929-1933 (C)
Kontorbestyrer Vald. Jørgensen	1929-1937 (A)
Lærer Johannes Andersen	1929-1943 (B)
Mejeribestyrer Villemoes Rasmussen	1933-1937 (B)
Direktør Jens Christensen	1933-1937 (C)
Slakteriarbejder Osvald Olsen	1933-1943 (A)
Fisker Laurits Pettersson	1933-1943 (A)
Fabrikant P. Buch	1933-1943 (C)
Avlsbruger Johs. Rasmussen**	1936-1937 (D)
Købmand Mar. Rasmussen	1937-1943 (C)
Landsrettsagfører H. Dela	1937-1950 (D)
Gdr. N. P. Hansen	1937-1950 (D)
Vejmand Henrik Jensen	1937-1962 (A)

Bilag 4

Kømnertskassens regnskaber 1823-39 og 1856-1937/38

	Samlede indtægter	Pålignede skatter	Samlede udgifter	Overskud
1823	1.842 rdl.	801 rdl.	1.729 rdl.	113 rdl.
1824	2.146 rdl.	1.399 rdl.	1.882 rdl.	264 rdl.
1825	1.653 rdl.	1.193 rdl.	1.531 rdl.	122 rdl.
1826	1.338 rdl.	984 rdl.	1.213 rdl.	125 rdl.
1827	1.606 rdl.	1.285 rdl.	1.403 rdl.	203 rdl.
1828	1.379 rdl.	1.045 rdl.	1.303 rdl.	76 rdl.
1829	1.349 rdl.	1.150 rdl.	1.229 rdl.	120 rdl.
1830	1.310 rdl.	1.073 rdl.	1.167 rdl.	143 rdl.
1831	1.387 rdl.	1.148 rdl.	1.304 rdl.	83 rdl.
1832	1.446 rdl.	1.202 rdl.	1.236 rdl.	210 rdl.
1833	1.516 rdl.	1.153 rdl.	1.320 rdl.	196 rdl.
1834	1.463 rdl.	1.154 rdl.	1.324 rdl.	139 rdl.
1835	1.379 rdl.	1.115 rdl.	1.250 rdl.	129 rdl.
1836	1.435 rdl.	1.208 rdl.	1.358 rdl.	77 rdl.
1837	1.448 rdl.	1.111 rdl.	1.333 rdl.	115 rdl.
1838	1.305 rdl.	1.109 rdl.	1.189 rdl.	116 rdl.
1839	1.497 rdl.	1.050 rdl.	1.363 rdl.	134 rdl.
1856	7.816 rdl.	6.836 rdl.	6.905 rdl.	911 rdl.
1857	8.516 rdl.	6.710 rdl.	7.895 rdl.	621 rdl.
1858	7.825 rdl.	6.643 rdl.	7.158 rdl.	667 rdl.
1859	9.112 rdl.	7.184 rdl.	8.273 rdl.	839 rdl.
1860	8.395 rdl.	7.073 rdl.	7.657 rdl.	638 rdl.
1861	8.999 rdl.	7.733 rdl.	8.070 rdl.	929 rdl.
1862	8.833 rdl.	7.426 rdl.	8.384 rdl.	449 rdl.
1863	9.962 rdl.	7.912 rdl.	9.683 rdl.	279 rdl.
1864	12.638 rdl. ¹⁾	8.110 rdl.	13.166 rdl. ²⁾	-528 rdl.
1865	10.050 rdl.	8.881 rdl.	9.256 rdl.	794 rdl.
1866	10.518 rdl.	8.313 rdl.	9.284 rdl.	1.234 rdl.
1867	10.350 rdl.	8.097 rdl.	8.465 rdl.	1.885 rdl.
1868	14.070 rdl. ³⁾	8.917 rdl.	12.081 rdl. ⁴⁾	1.989 rdl.
1869	15.909 rdl.	10.490 rdl.	15.845 rdl.	64 rdl.
1870	14.216 rdl.	9.410 rdl.	14.114 rdl.	102 rdl.
1871	15.149 rdl.	9.445 rdl.	15.075 rdl.	74 rdl.
1872	14.964 rdl.	10.078 rdl.	12.645 rdl.	2.318 rdl.
1873	13.761 rdl.	8.900 rdl.	11.914 rdl.	1.847 rdl.
1874	14.008 rdl.	9.317 rdl.	9.327 rdl.	4.681 rdl.

1) Incl. opkrævet i krigsskat: 3.001 rdl.

2) Incl. betalt i krigsskat: 2.978 rdl.

3) Incl. opkrævet i ekstraordinære skatter: 1.708 rdl.

4) Incl. betalt i ekstraordinære skatter: 1.667 rdl.

	Samlede indtægter ^{a)}	Påliggende skatter	Samlede udgifter ^{a)}	Overskud	Gæld	Optaget lån
1875	34.566 kr.	19.832 kr.	28.222 kr.	6.344 kr.	28.059 kr.	14.000 kr.
1876	30.538 kr.	18.947 kr.	23.429 kr.	7.109 kr.	41.118 kr.	14.000 kr.
1877	33.920 kr.	20.456 kr.	27.583 kr.	6.337 kr.	40.326 kr.	
1878	31.364 kr.	19.596 kr.	28.501 kr.	2.863 kr.	39.518 kr.	
1879	28.881 kr.	20.709 kr.	25.772 kr.	3.109 kr.	38.690 kr.	
1880	30.715 kr.	22.370 kr.	27.006 kr.	3.709 kr.	37.843 kr.	
1881	31.574 kr.	21.898 kr.	24.589 kr.	6.985 kr.	67.376 kr.	30.000 kr.
1882	37.034 kr.	22.812 kr.	30.978 kr.	6.046 kr.	66.543 kr.	
1883	36.363 kr.	21.699 kr.	30.846 kr.	5.517 kr.	75.605 kr.	4.000 kr.
1884	34.324 kr.	21.990 kr.	29.993 kr.	4.331 kr.	76.627 kr.	2.100 kr.
1885	33.213 kr.	21.879 kr.	27.997 kr.	5.216 kr.	75.479 kr.	
1886	34.683 kr.	23.026 kr.	30.314 kr.	4.369 kr.	74.160 kr.	
1887	34.311 kr.	22.633 kr.	28.412 kr.	5.899 kr.		
1888	34.572 kr.	22.676 kr.	30.537 kr.	4.035 kr.		
1889	32.237 kr.	22.403 kr.	29.274 kr.	2.963 kr.		
1890	34.864 kr.	23.873 kr.	31.246 kr.	3.618 kr.	74.367 kr.	
1891	36.820 kr.	24.629 kr.	29.678 kr.	7.142 kr.	78.065 kr.	5.000 kr.
1892	44.185 kr.	27.363 kr.	32.938 kr.	11.247 kr.	76.713 kr.	
1893	47.361 kr.	28.437 kr.	33.711 kr.	13.650 kr.	74.809 kr.	
1894	54.119 kr.	27.307 kr.	40.231 kr.	13.888 kr.	72.850 kr.	
1895	52.611 kr.	27.466 kr.	39.321 kr.	13.290 kr.	70.836 kr.	
1896	56.227 kr.	28.030 kr.	39.730 kr.	16.497 kr.	138.762 kr.	70.000 kr.
1897	61.547 kr.	28.118 kr.	44.728 kr.	16.819 kr.	149.782 kr.	15.000 kr.
1898	57.094 kr.	29.006 kr.	42.088 kr.	15.006 kr.	145.614 kr.	
1899	63.965 kr.	27.762 kr.	49.238 kr.	14.727 kr.	141.343 kr.	
1900	61.360 kr.	28.530 kr.	50.648 kr.	10.712 kr.	136.965 kr.	
1901	58.490 kr.	29.270 kr.	50.464 kr.	8.026 kr.	132.476 kr.	
1902	57.215 kr.	31.077 kr.	50.746 kr.	6.469 kr.	127.873 kr.	

Kilder: Regnskaberne 1823-39 er indført i Kæmnerprotokollen (Landsarkivet).

Regnskaberne 1856-68 er offentliggjort i Bogense Avis 1869.

Regnskaberne 1869-1902 opbevares i original på Landsarkivet.

^{a)} Eksklusive de anførte lån, for hvilke der er udført anlægsarbejder.

Som anført er de kommunale regnskaber fra og med regnskabsåret 1903/04 ikke tilgængelige i samme form som regnskaber fra tiden forud. Til sammenligning anføres for perioden 1903/04-1937/38 samlede udgifter (uden medtælling af beløb i øre for de enkelte posters vedkommende) og udskrevne skatter (Formue- og lejlighedsskat/kommuneskat).

	Samlede udgifter	Udskrevne skatter
1903-04	57.375 kr.	28.530 kr.
1904-05	59.439 kr.	26.765 kr.
1905-06	58.999 kr.	33.176 kr.
1906-07	56.824 kr.	35.968 kr.
1907-08	52.311 kr.	30.363 kr.
1908-09	59.526 kr.	36.079 kr.
1909-10	67.959 kr.	43.609 kr.
1910-11	76.968 kr.	48.394 kr.
1911-12	83.764 kr.	49.683 kr.
1912-13	89.566 kr.	53.500 kr.
1913-14	108.696 kr.	55.020 kr.
1914-15	109.541 kr.	64.306 kr.
1915-16	110.550 kr.	62.684 kr.
1916-17	115.014 kr.	71.460 kr.
1917-18	131.345 kr.	85.220 kr.
1918-18	145.327 kr.	110.576 kr.
1919-20	182.557 kr.	135.532 kr.
1920-21	239.787 kr.	198.550 kr.
1921-22	278.731 kr.	241.312 kr.
1922-23	298.240 kr.	248.795 kr.
1923-24	291.354 kr.	143.756 kr.
1924-25	271.719 kr.	227.598 kr.
1925-26	295.571 kr.	231.642 kr.
1926-27	298.576 kr.	215.103 kr.
1927-28	280.807 kr.	190.873 kr.
1928-29	276.649 kr.	191.413 kr.
1929-30	265.321 kr.	181.928 kr.
1930-31	229.593 kr.	180.353 kr.
1931-32	234.293 kr.	179.442 kr.
1932-33	238.420 kr.	174.539 kr.
1933-34	231.899 kr.	185.695 kr.
1934-35	247.613 kr.	159.797 kr.
1935-36	274.837 kr.	188.478 kr.
1936-37	305.769 kr.	235.630 kr.
1937-38	321.907 kr.	236.756 kr.

Kilder:

1903/04-1906/07: Koncepter til årsregnskaber (Landsarkivet).

1907/08-1937/38: Årsbudgetter, offentliggjort i Bogense Avis i forbindelse med 1. behandling (excl. posten »Forøgelse af Aktiver«, der anføres fra og med 1922/23).

Kildemateriale

Trykte kilder

Erik Pontoppidan: Danske Atlas 1767, 1774.

Indberetning om Bogense 1789, trykt i: G. L. Wad: Fra Fyens Fortid, bd. 4 si. 375-382.

Literis Mando (S. H. Clausen): Bogense Byes og Skovby Herreds Topographie og Historie fra Sagnetiden til Nutiden, Bogense 1859.

Bogense Bank 1897-1947, v. Poul Christensen og Carl Poulsen, Bogense 1947.

Spare- og Laanekassen for Bogense og Omegn 1854-1954, v. Svend Larsen, Bogense 1954.

Emmy Larsen: Fra det gamle Bogense, udg. af Historisk Samfund for Fyns Stift 1967.

Emmy Larsen: Den gamle købmandsgård, Fynske Årbøger 1968 si. 1-23.

Andreas Thingberg Kamm: Drivkræfterne bag den kommunale udbygning i Bogense købstads-kommune 1890-1915, Odense 1978 (dupl., Landsarkivet).

Torben Juul: Gamle Bogense Billeder, udg. af Ehlerts Boghandel, Bogense 1979.

Trap: Danmark, Odense amt, 1956, si. 145-155.

Danmarks Stednavne, Odense amt, 1969, si. 31-33.

J. A. Hofman Bang: Odense Amt, 1843.

Biografiske værker:

Dansk biografisk Leksikon.

Den danske Lægestand, div. udgaver.

Danske Prokuratorer. – Candidati og examinati juris. – Danske Sagførere. – Juridisk Stat.

Bogense Avis:

Årg. 1859-1945.

Større historiske artikler eller serier:

Bogense før og nu, 25. aug.-6. sept. 1899.

Minder, knyttede til Bogense, v. Melanie Borring, dec. 1899.

Bogense for 150 Aar siden, v. P. Trautner, 27. juni 1918.

Fra det gamle Bogense, v. S. Rasmussen, 25. juni-3. juli 1930.

Gamle Bygninger i Bogense, v. P. Theill, 20.-21. juli 1936.

Bogense gennem 650 aar, v. P. C. Povlsen, A. Rasmussen m.fl., 6. juli 1938.

Vedtægt for Styrelsen af de kommunale Anliggender i Bogense Kjøbstad, febr. 1869.

Politivedtægt for Bogense Kjøbstad, jan. 1872.

Om Sundhedsforholdene i Bogense, v. T. M. Trautner, okt. 1877.

Utrykte kilder

Poul Christensen: Bogense købstad. Byens oprindelse og udvikling gennem tiderne (manuskript udarbejdet i 1930'erne).

Rigsarkivet:

Modelbog 1688.

Grund-Extract af Mandtals- og Skatte-Protocol for Bogense Kiøbstad 1789.

Grundtaxt til Paaligning af Skat 1807.

Landsarkivet:

Kirkebøger 1646 ff.

Matrikel 1688.

Folketællingslister 1787, 1801, 1834, 1845.

Borgerskabslister 1798-1859.

Ligningslister 1822-68.

Selvangivelser 1867.

Rådstueprotokoller 1797-1866.

Kæmnerprotokoller 1823-39.

Gyldensteen birk, justitsprotokol 1759 ff.

Borgerrepræsentationens forhandlingsprotokol og kopibog 1838-68.

Kommunalbestyrelsens og byrådets forhandlingsprotokoller 1855-1919.

Protokoller vedr. kasse- og regnskabsvæsen 1869-1921/22.

Arkivalier vedr. ligbærerlav 1799-1822.

Arkivalier vedr. skomagerlav: Lavsprotokol for mestre 1823-69. – Lavsprotokol for svende 1823-61.

NAVNEREGISTER

- Allesø, Rasmus Chr. Sørensen, Allesø 45
Almind, H.H., skomagervend 97 f.
Andersen, A.M., snedkermester 162 –
Frederik, gæstgiver 119, 206 – H.H.G.,
toldforvalter 69 – Johs., lærer 49, 51, 207 –
Martin, garver 207 – Ole, Nr. Sandager 164
– Svend, snedkermester 105
Andresen, K.K., tandlæge 178
Arnesen, P.A., købmand 31, 73, 119, 205
- Bache, Jens H.A., læge 44, 174, 205
Bang, Niels Thygesen, byfoged 9 ff., 34, 35
Bardram, A.R., maler 44, 205, 206
Bareisen, J.B., drejermester 145
Barfoed, C.Q., købmand 31, 44, 73 ff., 205,
206, hustru Marie 74 – Erik, jernstøber 107,
207 – Erik Chr., apoteker 176, 177 – Harald,
købmand 73 ff. 84, 130, 131, 190, 205, 206,
hustru Christine 74 – Laurits, jernstøber 73,
84, 107, hustru Marie 75 – Poul, jernstøber
107, 170, 206
Basse, slægten 24, 71 – Anders, avlsbruger 122
Bech, Hannibal, købmand 49, 71, 73, 75, 84,
190, 191, 206
Bendt, Poul Winther, skomagermester 97
Berntsen, Klaus, politiker 45
Blangsted, slægten 24 – Johs. E., malermester
105, 106, 116, 131, 206 – sønnen Axel,
malermester 57, 105, 207 – Julius, garver,
gæstgiver 119
Boock, Peter Christoph, læge 173, 174, 175
Bolvig, Hans Chr. A., læge 174, 175
Bonnén, L.F., konditor 105 – sønnen Ulrich
105
Borg, A., dampskibsekspeditor 207
Borring, slægten 24 – Søren, købmand 19, 54,
70, 71 – sønnen Lars, købmand 19, 29, 30,
70, 71 f., 73, 76, 144, 204, hustru Mette
Cathrine 71, 72 – sønner: Laurits Stephan
72 – Søren 72, 73, 79, hustru Dorothea
Helene 72
Brandt, slægten 24, 69 – Hans, bager 204 –
J.P., købmand 107, 205 – Jens, købmand
142 – L., købmand 71 – Sig. Otte, købmand
21, 70, 142
Broch, N.C., garver 207
Brochdorff, Christoffer, toldinspektør 69
Bruun, C.M., bådfører 63
Brünnich, Martin, toldinspektør 69
Brøchner, Jens Carl, kateket 190
Buch, C.P., købmand 125, 206 – P., fabrikant
207
Burchardt, Jacob, gæstgiver 119 – Valentin,
købmand 81
Buse, Mads., gdr. 207
Bülow, Christian von, toldforvalter 69 – L.P.,
toldforvalter 69
Bøgvad, slægten 24, 144 – Christian, told-
kasserer 69 – Kr. P., toldinspektør, post-
mester 69 – Peter, toldinspektør, postme-
ster 69
Baadsgaard, Hans Koefoed, byfoged 34, 35,
36, 53, 130, 145, 164
- Carlsen, M.C., arrestforvarer 168
Christensen, Alfred, købmand 207 – Antonius,
sagfører 130, 207 – F.T., dyrlæge 206 –
Hans, redaktør 207 – Hans, Klinte, og
hustru Birthe Katrine 164 f. – Jens, direktør
207 – Mogens B., toldforvalter 69 – Poul,
boelsmand 51, 207 – Poul, overlærer 7, 47,
79, 132 – V., sagfører 42, 206
Christian VIII 53 f. 161
Christiansen, H.C., gartner 207
Christoffersen, H., bødkeremester 151
Clasen, Hans Ditlev, købmand 14, 73, 81, 204

Clausen, Søren Harries, lærer (Literis Mando) 7
Clemensen, Jeppe, møller 126

Dahl, Arent, toldinspektør 69
Dela, H., sagfører 49, 207
Deleuran, Chr. tobaksspinder 59, 207
Detleffsen, Andreas, købmand 19, 44, 73, 77,
84, 126, 205, 206
Dimcker, Carl Chr., toldforvalter 69

Ehlert, Knud, læge 174
Enkebølle, N.A.V., kateket 115

Fabricius, Henrik, apoteker 177
Fahnøe, slægten 24 – Christen, købmand 28,
70, 142, 144, 187, 190 – Christen Jørgensen,
købmand 24, 72 – Dorothea Helene 72 –
Holger 24 – Holger, købmand 28, 70, 71,
72, 144, 204 – Iver, købmand 70, 72, 79,
119, 143, 144, 158 – Jacob, købmand 70 –
Jacob Hansen, købmand 72 – Gl. Jørgen 24,
72 – Jørgen, købmand, kæmner 30, 32, 42,
73, 142, 162, 204 – Jens Brandt, købmand
72 – Johannes, høker 73 – J.P., købmand 81
Fledelius, Niels, redaktør, borgmester 46 f.,
48 f., 51, 207
Fog, Carl J.H., provst 166, 181
Frederik VII 53 f., 158
Friis, Ole Chr., byfoged 34,35
Fuchs, Chr. Th., sæbesyder 108, 109
Fyhr, slægten 24, 71, 76 – Hans, felbereder
og hustru Ane Kirstine 99 – Jens, bager-
mester 79, 205
Fønss, Willum, konsul 191

Gad, Axel Frederik, byfoged, borgmester og
dommer 34, 38, 39, 41, 47, 54, 164
Giessing, Rasmus Jørgen, præst 189
Greisen, Søren N., 69, 206
Grimm, J.C., købmand 205
Grünberg, Johan Joachim, provisor 175 f.
Grønlund, Hans, jernstøber 107 – Rasmus,
jernstøber 107
Grønwald, Schack, toldinspektør 69, 190

Halberg, Alexander, byfoged og borgmester
34, 35 f., 37, 41, 189
Hansen, Andreas, snedker 183 – C., købmand

205 – C., købmand 207 – Ellef, isen-
kræmmer 51, 131, 190, 207 – Hans, adjunkt
8 – Henrik, apoteker 177 – H.P., stads- og
havneingeniør 43, 180 – H.P., brygger,
hotellejer 119 – Johan Henrik, politibetjent
168 – Lars, hestehandler 207 – Lorenz
Levin Mørk, apoteker 177, 178 – L.P.,
montør 183 – N., værtshusholder 118 –
N.P., gdr. 207 – Poul, muremester 207 –
Th. Søfelde, tandlæge 178 – Waldemar,
muremester 183

Hardt-Schnicker, Alfred, distriktslæge 175
Hartmann, L., købmand 81

Hasselback, Jacob, farver 98, 100 – Steen,
farver 100

Heie, H., landinspektør 124, 206
Hendriksen, J., købmand 49, 73, 75, 83, 106,
131, 164, 206

Hertz, Christian Ehlert, byfoged 34, 35

Hjort, Andreas Christensen 187

Holm, Grethe 154 – Nicolai, læge 174, 179

Holst, N.P., malermester 115, 149, 205

Hubert, Joh., sagfører 42

Iversen, Iver, trommeslager 160, 172 – Simon,
købmand 19, 81

Jacobsen, Moses, manufakturhandler 72, 73,
130, 162, 205

Jantzen, Chr. Fr., købmand 82, 119 – V.E.,
købmand 130

Jelvad, Polly, kommunekasserer 43

Jensen, Carl Johannes, garver 103, sønnen
Carl Holger, garver 102 – Chr., felbereder
205 – Chr. E., købmand 206 – Henrik,
vejmand 207 – H., felbereder 164 – Jacob,
gdr., Rostrup 128 – Jens Madsen, garver
99 f. – J., bankdirektør 132 – L., bådfører 63
– L., rebslager 148 – Niels, købmand 73,
190, 204 – O.H., købmand 73, 205, 206 –
Rasmus, guldsmed 19

Jervelund, Chr., gdr., Engeldrup 132

Jessen, Peder Chr., læge 174

Johannes, Carl, prokurist 51, 207 – H., fisker
207 – H.P., skomager 148 – Iver, fisker 116
– Jacob, former 183

»Jonas« 170

- Jürgens, Karl K.L., byfoged og borgmester 34, 36 f., 38, 41
- Jæger, Anders, overpostbud 8
- Jørgensen, Andreas, skomagermester 96 – Carl A., toldforvalter 69 – Christen, hand-skemager 142 – Christoffer, toldforvalter 69 – C.P., bankdirektør 132 – Ditlev W., købmand 70, 142, 187, 190 – H.C., murermester 206 – Jens, fuldmægtig 71, hustru Christiane Ulrike Borring 71 – Jens, købmand 144, 187, 190 – Knud, kalkbrænder 49, 51, 183, 207 – P., havnefoged 206 – R.B., skrædder 46 – S., jernstøber 206 – Valdemar, kontorbestyrer 51, 207
- Kidde, Aage, folketingsmand 185
- Klein, Vilhelm, læge 47, 174
- Klingberg, Poul, politimester 168
- Knudsen, Hans, værtshusholder, spækhøker 60
- Koch, J.H., farver 30, 31, 98, 161, 204
- Krarup, S.T., godsforvalter, Birkholm 130
- Kristensen, T. Bæk, overlæge 179 – V., restauratør 207
- Kruse, Ejnar, sparekassedirektør 131 – R., sadelmager 205
- Krøll, slægten 24
- Kurtemann-Agermose, S.S., kommunebogholder 43
- Kaalund, Otto, købmand 42, 73, 206
- Langkilde, O. Christianslund 127, 128
- Larsen, A., skræddermester 205 – G.V., købmand 19, 47, 75 ff., 84, 85, 106, 131, 206, datteren Emmy 7, 19, 77 f. – H., modelsnedker 46 – H.I., lærer 115 – Jens, købmand 70, 142, 144 – L., skomagermester 95, 106, 107, 206 – L.C., fiskeribetjent 207 – P.C., farver 98 – P.K., købmand 82 – Peter Clausen, læge 174, 175, 190, sønnen Thal, plantageejer 191 – Svend, museumsdirektør 7, 22, 132
- Larsen-Utke, Peter Clausen, læge 174
- Lauesen, Chr., købmand 42, 43, 206 – Gjøde, manufakturhandler 44, 73, 83, 84, 206
- Lauridsen, V., kommunebogholder 43
- Lemming, V., barber 130
- Leth, Nicolai Christlieb, apoteker 177 – Søren, manufakturhandler 42, 43, 73, 75, 106, 119, 206
- Levinson, L.C., dommer 164
- Levinsohn, Hirsch, købmand 20, 70, 71, 73, 146, 205 – Meyer, slagter 130
- Lindemann, Søren, toldinspektør 69
- Lindhartsen, Fr., arbejdsmand 183
- Literis Mando, se Clausen
- Lorck, Jørgen H., distriktslæge 175, 206
- Lorentzen, G., kommunekasserer 43, 154
- Lund, slægten 24 – Michel Jensen, købmand 70, 73, 142, 204 – P., sadelmager 14 – murermester 44, 205, 206
- Lyhne, Knud, fuldmægtig 42, 43
- Løgstrup, H.J., farver 44, 190, 205, 206
- Madsen, Andreas, vægter 172 f. – Christen, skomagermester 96
- Matzen, Kr., gæstgiver 119
- Meinertsen, H.G., toldforvalter 69
- Meldal, F.C., by- og herredsfuld­mægtig 130
- Mortensen, Claus, direktør 128, sønnen Carl, direktør 128 – Peder, skrædder 23, 28, 186, datteren Anne Margrethe 23
- Møller, C.A., kontor 49, 206 – C.M., branddirektør 131 – I.A., købmand 44, 206 – J.H.N., bagermester 205 – Sophus Chr., prokurator 31, 34, 44, 49, 50 f., 130, 131, 205, 206
- Maas, Th., bankdirektør 131, 132
- Nebeling, Vilhelm, politibetjent 168
- Ness, Jens Henning Aug., læge 174
- Nielsen, August, hotelejer 119, 120 – Chr., maler 183 – Ejvind, tandlæge 178 – Hans, matros 23, sønnen Niels 23 – Hans, vægter 29 – Hans, Skrædder 204 – Johannes, skomagermester 145 – L., barber 105 – Morten, avlsbruger 170, 206 – Niels, bådebygger 118 – Niels Peder, arrestforvarer 168 – Rasmus, højskoleforstander, Særsløv 57 – Rasmus, boelsmand, Holse 166, datteren Anna 166 f. – V., cigarfabrikant 49, 51, 131, 132, 207
- Nissen, Claudius, byfoged og borgmester 34, 36, 37, 39, 41, 125 – Hans Heinrich, matros 165 f.
- Nørby, Andreas, sagfører 131

- Olesen, I.M.R., politibetjent 168
- Olsen, Hans, købmand 30, 73, 204 – Jørgen, brændevinshandler 144 – Lars, tømrer 207 – Osvald, slagteriarbejder 207
- Ostermann, slægten 24
- Pagh, Chr., redaktør 39, 44, 46, 49 f., 116, 181, 190, 192, 206
- Pedersen, Ejler, bådebygger 118, sønnen Bent 118 – H., kommunekasserer 43 – N.J., støberiarbejder 207 – P.N., konditor 207
- Petersen, B., rebslager 206 – Carl, banemester 207 – Hans, kontorist 183 – Johan, skomagermester 30, 97, 205 – Julius, sagfører 48, 49, 51, 207 – J., tømrermester 108, 131, 206 – J.H., guldsmed 19 – J.P., garvermester 102, 190 – Laust, brøndborer 207 – Marinus, konduktør 207 – brødrene Niels og Kristian, cykelfabrikanter og automobilforhandlere 72, 108 f., 110, 181 – N.J., blikkenslager 207 – P., politibetjent, arrestforvarer 168 – P.K., kommunebogholder og kasserer 43, 51, 154 – Rasmus Chr., politibetjent 168, 170 – Th., købmand 124, 206
- Pettersson, Laurits, fisker 207
- Philipsen, restauratør 102, 104
- Pontoppidan, Erik, biskop 9, 61, 86
- Povlsen, J.C., lærer, kantor 47, 116, 207
- Puggaard, P.B., urmager 19
- Quist, S.C., hotelejer 119
- Raffenberg, slægten 24 – Johannes, farver 98, 142, 144, 160
- Randbølle, P., skomagervend 97
- Rasmussen, Alfred, assistent 51, 207 – Carl, bogtrykker 49 – Carl Chr., byfoged og borgmester 34, 37, 39, 41 – C.C., snedker 206 – Georg, sparekassedirektør 49, 131 – Hans, husmand, Sandager 165 – Hans Nielsen, møller 145 – Hiere, avlsbruger 122 – Johs., avlsbruger 207 – Marius, købmand 207 – P. Villemoes, mejeribestyrer 127, 207 – Rasmus, mejeribestyrer 127
- Reinecke, Niels Archtander, apoteker 176, 177
- Rendby, Anton, lærer 51, 207
- Riber, B.C., jernstøber 107
- Richter, Frederik Ludvig, apoteker 130, 177, 190, 206, sønnen Simon Ludvig, apoteker 177
- Riis, P.C., lærer 115 f.
- Roe, Martin, byfoged 190
- Rosenberg, M. Jacobi, manufakturhandler 72, 73, 83
- Rosenvold, P.W., snedker 205
- Rudebeck, Iver, købmand 81, 119
- Samson, Chr., manufakturhandler 73, 104
- Scheby, Chr. A., maskinfabrikant 109, sønnen Rasmus, maskinfabrikant, 109, dennes søn Erik, maskinfabrikant 109
- Schönmann, J., bestyrelsesformand 131, 206
- Schiøtt, Henrik, tandlæge 178
- Schmidt, Axel, direktør 85
- Schou, Chr. Fr., købmand 30, 31, 32, 73, 204 – Jens Jørgen, cand.phil., fattiglem 187
- Skjerk, P.B., skolebestyrer 207
- Spanner, Valdemar, toldforvalter 69
- Storch, Andreas Peter, kobbersmed og hustru Laura 96, 104 – Arthur, manufakturhandler 73, 84
- Strasborg, Poul, maler og musiker 28
- Søltøft, Jens Chr., toldinspektør 69
- Sørensdatter, Anne 189
- Sørensen, R.P., hotelejer 119 – S., jernstøber 107
- Thage, N.P.H., stationsforstander 206
- Thane, slægten 24 – Erich, sadelmagermester 144
- Theill, P., sagfører 131, 206
- Thiesen, Jacob, restauratør 119
- Thomsen, E. Nielsen, politimester 168 – N.B., købmand 31, 205
- Thoning, N.P.L., toldforvalter 69
- Trautner, Theodor M., læge 47, 174, 181, 182, sønnen Peter H., kredslæge, borgmester 41, 47 f., 55, 115, 174, 175, 182, 187, 207
- Tscherning, Hans Chr., apoteker 175, 177
- Wagner, D., købmand 205
- Weber, K.M., toldforvalter 69
- Wedel, Hans Jacob, toldbetjent 23, datteren Pauline Friderikke 23
- Wegener, P., politimester 168 f.

Wermuth, slægten 24

Wiinberg, P., skomager 205

Willemsen, Th., faktor 105, 183 – Valborg 154

Wineken, Otto, byfoged og borgmester 34, 37,
38, 41

Winther, Lars Bendt, rebslager 204

Woldiederich, slægten 24 – H. Th., garver 99,
205 – Jens, skomagemester 96

STEDREGISTER

(Medtaget er gader i Bogense og nordfynske lokaliteter, såfremt der er tale om mere end en adresseangivelse).

Gader

Adelgade 9, 11, 12, 13, 16, 17, 19, 70, 76, 143,
160, 194 f., 199

Enggade 102, 129

Gl. Toldbovej 17, 66

Gyldensteensvej 17, 102

Kirkestræde 9, 12, 17, 43

Rådhusstræde 9, 12, 17, 143, 178, 194, 199

St. Annagade 9, 12, 17, 19, 20, 52 f., 71, 116,
125, 143, 195, 199

Teglgårdsvej 17, 78, 194 f.

Torvegade 9, 12, 17, 143

Torvet 9, 10 f., 12, 17, 19, 53, 78, 86, 143, 163

Østergade 9, 12, 13, 17, 18, 19, 54, 70, 71,
75 ff., 82, 104, 143, 194 f.

Øvrige gader 17

Lokaliteter omkring Bogense

Fogense, Fogensø 13, 14, 17, 126

Forstaden 17, 88, 195

Gungerne 17, 126

Hedekrog 123

Kræmmerkrog 17, 123, 127

Langø 15

Lindholm 15

Stegø, Lille- og Store- 13, 14, 15

Storkenhøj 123

Tyrekrog 17, 126

Æbelø 13, 121, 122

Herregårde m.v.

Christianslund 14, 124, 127

Gyldensteen 13, 15, 53, 63

Harritslevgård 13, 63, 127

Sandagergård 13

Nord- og Nordvestfyn

Brenderup 131, 167

Båring 13

Ejlby 25

Gamby 174

Grindløse 34, 185

Guldbjerg 25

Harritslev 24

Hjadstrup 126

Hårslev 25

Jersore 202

Kappendrup 90, 126

Klinte 34

Klintebjerg 59, 82

Melby 25

Norup 13

Nørreby 202

Nørre Højrup 126

Nørre Sandager 13, 25

Ore 25, 184

Otterup 26, 126, 174

Roerslev 131

Skamby 90, 126, 131

Skovby 13, 24, 25, 127, 184

Sørslev 13, 25 f., 131, 185

Søndersø 13, 25 f., 34, 126, 174

Uggerslev 174

Veflinge 25 f., 60, 80, 131

Vigerslev 25, 34

Vissenbjerg 25, 34

SAGREGISTER

- accise 65 f., 134, 135
alderdomshjem 188
alderdomsunderstøttelse 188
almisse, almisselemmer 10, 137, 138, 142, 185 ff.
andelsvirksomheder 127
anlæg 120, 139, 140, 141
apotek, apotekere 135, 146, 150, 152, 175 ff.
arbejderstanden 49, 152
Arbejdet adler 192
arbejdsanstalt, se fattiggård
arbejderforening 45
arbejdsløshed 111, 189, 192
»Arken« 120
arrest, arrestforvarere 51, 52 ff., 135, 164, 167, 168, 170, 171
avlsbrug, avlsbrugere 10, 30, 49, 79, 92, 112, 120 ff., 152

badeanstalt 128, 199, 204
banker 50, 75, 111, 131 ff.
befolkning, se indbyggere
»Belvedere« 120
beværtninger 33, 59, 101, 118, 169 f.
bibliotek 139
Bogense Avis 7 f., 49
Bogense Rotary-klub 8
borgerrepræsentationen, borgerrepræsentanter 27, 29, 30 ff., 50, 153, 204 f.
borgerskab, borgere 28, 29, 32, 59 ff., 94, 134, 135, 136, 138
borgervæbning 157 ff., 161, 163, 167 f., 169
Borgmesterlodden, -lykken 34, 124 f.
borgmestre 27, 38, 41, 47 ff., 75 f.
brande 160 f., 162
brandvæsen 12, 52, 134, 135, 136, 138, 139, 141, 157, 160 ff., 169
brølægning 134, 135, 136, 138, 153, 193 ff.

bryggeri 108, 111
brændevinsafgift 67, 68, 79
brændevinsbrænding, brænderier 59 f., 67 f., 79 f., 136, 138
by- og herredsfogeder 10, 14, 27, 28, 30, 32, 34 ff., 98, 163 f.
bybækken 9, 11, 12, 52, 127, 184, 196 ff., 200
bygafgift 125, 138
byjord 120 ff.
bylov 122
byporte 13, 29, 66
byråd, byrådsvalg, byrådsmedlemmer 27, 39 ff., 44 ff., 205 ff.
byskriver, se by- og herredsfoged
byvåben 10
bøddel 164
børneasyl 139, 191 f.

dommere 38, 41, 152, 164
dyrskuer 126

eksport, se udførsel
elektricitet, elektricitetsværk 43, 109, 153, 196, 202 ff.
eligerede borgere 10, 14, 27, 28 f., 204
epidemier 184 f.
erhverv 92 ff.
erhvervsråd 111

farveri, farvere 11, 59, 98, 102, 108, 111, 146, 150, 197
Fattiges Kasse, De 46, 51 f., 188
fattigforstandere 40
fattiggård og arbejdsanstalt 40, 52, 53, 137, 168, 187
fattigvæsen 137, 138, 139, 186 ff.
felberedning, felberedere 59, 98, 99, 102, 108, 111, 150, 197

fiskeri, fiskere 10, 49, 92 f., 109, 116 ff., 152
fiskeriforening 111, 117
folketælling 7, 9, 11, 12, 21, 25, 94
formyndere 28 f.
forsorg 185 ff.
Frelsens Hær 192
fælled 123
fællesbageri 128
fællesskab (landbrug) 121 ff.
færgeruter 10, 13, 85

gadebelysning 139, 141, 195 f.
garveri, garvere, se felberedning, felberedere
gasværk 43, 153, 195, 201 ff.
grundejerforening 51
gæld, byens 138, 139, 140, 141, 153, 195, 209
gæstgivergård (Bogense Hotel) 102, 119
gårdsejer 10, 120, 187

handel 59 ff., 92, 115
handelsflåde, se skibe
handelsforeninger 45, 75, 85, 95, 111, 116,
117, 119
havn, havnevæsen 10, 11, 22, 31 f., 35, 40, 43,
53, 61 ff., 66, 67, 68, 118, 138
herberg for hjemløse 192
herredsfoged 34, 35, 164
historieskrivning 7 f., 19
hotel, se gæstgivergård
husflid 112
håndværk, håndværkere 10 f., 30, 31, 33, 49,
60 f., 92, 93 ff., 103, 109, 112 f., 115, 126,
150, 152, 190
håndværkerforeninger 44 f., 50, 51, 54, 102 ff.,
111, 112, 115, 131, 182, 190
håndværkerlaug 95

import, se indførsel
indbyggere, antal og sammensætning 12, 17,
22, 24 ff.
inddæmninger 13, 14 f., 21 f., 123
indførsel 64
indførselstold 65 ff.
indtægter, byens 134 ff., 208 ff.
industri 33, 49, 59, 92, 106 ff., 112 f., 150
industrimagasin 103

jernbane 153
jernstøberi 107, 111

Kappelsmøllen 126 f., 161
KFUK, KFUM 192
kirke, kirkeinspektion 10, 11, 31 f., 40, 42
kolonihaver 126
kommissioner, kommunale se udvalg,
kommunale
kornhandel 22, 61 ff., 80 f., 83
kreaturhold 124
krigsskat 67, 68
kroer 119 f., 162, 170
kul- og trælasthandel 84
kæmner 27, 28 f., 30, 34, 40, 42 f., 138
købmandshandel, købmænd 10, 19, 20, 22,
29, 30, 31, 60 ff., 72 ff., 146, 147, 150

landboforening 126
landbrug, se avlsbrug
landeveje 13, 33, 85
legater 103, 112, 131, 187 f., 190 f.
ligbærrelaug 98
ligning, ligningslister 30, 33, 144 ff., se iøvrigt
skatter
ligningskommission 27, 30, 40, 41, 51, 138,
144, 149
ligningsprocent 155
lukketider 85
lygtevæsen 32, 136, 195
læger 146, 150, 152, 173 ff., 179
lærlinge 105, 115, 116
lærere 12

markeder 86 ff.
marker 121
markmænd 28 f.
matrikulering 120 ff.
medicinalvæsen 139, 141, 173 ff.
mejeridrift 92, 127
mord 164 ff.
museum 48, 55, 58, 115
mølleri 126 f., 196

næringslov 33, 59, 83, 97, 115, 118

Odd-Fellow-loge 58
oldermand 122

pengeinstitutter 130 ff.
 politimestre 38, 55, 162, 164, 167, 168
 politiske foreninger 45 f.
 politikvæsen, politibetjente 40, 43, 55, 134, 135,
 139, 141, 157, 160, 167 ff., 187
 postvæsen, postmestre 10, 69
 præster 10

 rebslagere, reberbane 59, 88, 98, 99, 102, 111,
 134, 135, 150
 regnskaber, kommunale 134 ff., 208 ff.
 renovation 139, 141, 196
 retsvæsen 52 ff., 139, 141, 163 ff.
 revisorer, kommunale 40, 51 f.
 rodemestre 28 f., 34, 42
 rådhus 9, 10, 11, 33, 52 ff., 153, 163 f., 171
 rådmænd 27
 rådstue, rådstuesamling 28, 29, 52, 134, 135,
 163

 selvangivelse 148 f.
 skatter, skatteligning 7, 11 f., 29, 30, 33, 40, 47,
 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140 ff., 208 ff.
 skibe, skibsfart 10, 61 ff., 79, 80
 skibsafgifter 67, 68
 skibsværft 118, 162
 skolevæsen 12, 33, 40, 52, 55, 136, 137, 138,
 139, 140, 141, 153 f., 185
 skomagere 88, 95 ff., 197
 skomagerlaug 95
 slagterier 127 f., 206
 socialisme 45 f., 51 f.
 socialvæsen, sociale udgifter 139, 140, 141,
 186 ff.
 spansk syge 185
 spareforening 133
 sparekasser 7, 35, 50, 111, 130 f., 191
 stampemølle 127
 sten (som ligningsgrundlag) 144 ff.

 stiftelser 52, 103, 185, 186, 187, 190 f.
 stormfloder 15
 strandsynsmænd 34
 sundhedsforhold 183 ff., 196 ff.
 svende, svendelaug, svendeforening 97, 106
 svendehjem 103, 192
 sygehusvæsen 32, 52, 136, 138, 178 ff.
 sæbefabrik 108

 takserborgere, taksationsmænd 28 f., 34, 134
 tambur 52, 134, 135, 158, 160, 172
 tandlæger 178
 teater 104
 Teknisk Skole 103, 115, 139
 telefonvæsen 130
 telegrafvæsen 85
 toldvæsen, toldembedsmænd 65 ff.
 torvehandel 33, 86 ff.
 transport 92
 tyfus 182, 184

 udførsel 61 ff.
 udgifter, byens 134 ff., 208 ff.
 udskiftning (1804) 120, 123
 udstillinger 112 ff.
 udvalg, kommunale 30, 31 f., 32, 39 ff., 51,
 138, 144, 149, 186, 196

 valg, kommunale 44 ff.
 vandforsyning, vandværk 43, 134, 135, 136,
 138, 139, 140, 141, 153, 196, 199 ff., 202 ff.
 vejvæsen 134 ff., 193 ff.
 vægter 12, 29, 40, 53, 134, 135, 167, 168,
 171 ff., 189
 værtshushold 59, 79, 85, 118 ff.
 væveindustri 87 f.

 økonomiske forhold 33, 144, 153 ff.

Billedet viser Østergade i årene efter århundredskiftet. Her og i Adelgade lå størsteparten af byens mange købmandsgårde. I baggrunden ses G. V. Larsens gård, der er en af byens mest velbevarede gårde. Dele af bygningen til højre stammer fra 1700-tallet.